

УКРАЇНСЬКЕ
СЛОВ'ЯНО-
ЗНАВСТВО

5 1971

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВ'ЯНО- ЗНАВСТВО

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
НАРОДІВ

ВИПУСК 5

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ЛЬВІВ — 1971

У збірнику друкуються матеріали про зв'язки української літератури з літературою чеського, польського, болгарського та інших слов'янських народів, висвітлюються міжслов'янські музичні контакти, публікуються нові матеріали з архівів зарубіжних слов'янських письменників.

У випуску є рецензії на книги, огляди вітчизняної та зарубіжної славистичної літератури, хроніка наукового життя.

Збірник призначений для науковців, студентів філологічних факультетів та тих, хто цікавиться літературою і культурою слов'янських народів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Професор *Д. Л. Похилевич* (відповідальний редактор), доцент *О. С. Бейліс*, доцент *І. І. Беляєвич* (заступник відповідального редактора), професор *Г. Д. Вервес*, професор *П. С. Дзюбка*, професор *В. А. Жебокрицький*, професор *І. В. Масальський*, доцент *В. А. Моторний* (відповідальний секретар), професор *С. І. Сідельников*, доцент *К. К. Трофимович* (заступник відповідального редактора).

Відповідальний за випуск
доцент *К. К. Трофимович*

Адреса редакційної колегії:

Львів, Університетська, 1, кафедра історії південних і західних слов'ян.

УКРАИНСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ

Литература и культура зарубежных славян. Выпуск 5.

(На украинском языке)

Редактор *В. І. Юрченко*

Технічний редактор *Т. В. Саранюк*. Коректор *В. В. Поляк*

13,3 прив. печ. л. Тираж 600. Цена 1 руб. 30 коп. Зак. 1745, Издательство Львовского университета. Львов, Университетская, 1. Областная книжная типография Львовского областного управления по печати. Львов. Стефаника, 11.

БГ 10504. Здано до набору 1. VII 1971 р. Підписано до друку 14. IV 1972 р. Формат 70×108¹/₁₆. Папер. арк. 4,75. Прив. друк. арк. 13,3. Обл. видавн. арк. 13. Тираж 600. Ціна 1 крб. 30 коп. Зам. 1745. Видавництво Львівського університету. Львів, Університетська, 1. Обласна книжкова друкарня Львівського обласного управління по пресі. Львів, Стефаника, 11.

Л. С. КИШКІН

ГРАФІЧНИЙ ЦИКЛ М. АЛЕША «БАТЬКІВЩИНА»

Відаючи належне картинам Миколи Алеша (1852—1913), кращі з яких по праву увійшли в національну колекцію чеського класичного живопису¹, в той же час не можна не бачити величезну і самобутню силу його графіки.

Над графічними творами, виконаними вугіллям, пером і олівцем, Алеш інтенсивно працював в ті ж роки, що і над картинами, тобто в кінці 70-их—на початку 80-их років. Вивчаючи його графічні цикли, слід мати на увазі, що Алеш був не просто художник, а художник-поет, оповідач, епік і ліро-епік, якому було мало лише зобразити те чи інше істотне явище життя. Він намагався докладно розповісти про нього глядачеві, розкрити свої почуття, показати людей і події в часі, просторі, з різних сторін. Таке завдання можна було здійснити лише в серії малюнків, в циклі графічних робіт. Не випадково Алеш називав свої цикли — «поезія». Він дійсно створював їх як поетичні твори, нерідко супроводжуючи програмним словесним текстом, продумуючи і створюючи окремі частини і місця циклів як строфи поеми. Кожний з його циклів має свій графічний ритм. Образи, які їх наповнюють, нерідко набувають символічного або алегоричного змісту, подібно до змісту легенд і переказів, що їх народили. Чеські дослідники відзначають спорідненість графічних циклів Алеша не лише з поетичними жанрами, а й з музичними формами симфонії, сонати і навіть хоралу².

Створення Алешем графічних циклів було пов'язане також з народними джерелами його творчості, з особливістю його таланту (схильність до графіки, образотворчої розповіді), нарешті, з тими демократичними цілями, які він як художник ставив перед собою. Однією з причин, які спонукали Алеша до роботи над графічними циклами, безсумнівно, було його патріотичне прагнення познайомити свій народ з його славною історією, розбудити дремаючі в ньому сили для боротьби за звільнення від національного і соціального гніту. Художник надавав виняткового значення своїй роботі над циклами. «Циклічні твори, — писав великий знавець творчої спадщини Алеша Е. Свобода, — в своїй великій і багатій за змістом творчості він ставив над усе, на перше місце»³.

Алеш задував близько тридцяти циклів. Але повністю завершив художник лише п'ять циклів: «Почуття» (1876), «Батьківщина» (1880—1881), «Стихії» (1881), «Прага» (1882) і «Життя древніх слов'ян» (1891). Центральне місце серед них, безсумнівно, належить циклу «Батьківщина» (14 великоформатних картонів, розміром здебільшого 145×285, вугілля), в якому художнику з найбільшою глибиною і досконалістю вдалося розкрити ідеї служіння батьківщині і народу.

¹ Див.: Олійний живопис Миколаша Алеша. — 36.: «Українське слов'янознавство», вип. 3. Вид-во Львівського ун-ту, 1970 р., стор. 31—43.

² Див.: M. Aleš. Cykly. Praha, 1957, str. 22—25.

³ E. Svoboda. Doslov o historii cyklu. В кн.: M. Aleš. Cykly, str. 353.

Цікава історія виникнення цього циклу. На початку січня 1878 р. Алеш, який жив недалеко від Праги в містечку Сужуол у свого першого і останнього мецената А. Брандейса, писав майбутній дружині Марині: «Той твір, над яким тепер працюю і який є найвидатнішим задумом (до нього часу жодного великого задуму я не здійснив), називається «Сказання про Батьківщину».

Робота складається з 10 малюнків. Кожний з них має головного персонажа-героя, який втілює духовні і природні сили нашої землі, дарунки її. Можна тебе запевнити, ще досі в нас дуже мало подібних речей. Єдиний, хто дав їм початок, був покійний Йозеф Манес. Після нього знову велика порожнеча»⁴.

Здійснюючи задумане, Алеш створив не 10, а 14 композицій, які в сукупності і склали епічний цикл «Батьківщина». В ньому автор оспівував стародавню Чехію і її жителів. Пізніше цикл був використаний для конкурсних ескізів, призначених для розпису фойє Національного театру. Створення цього театру в Празі символізувало зрілість своєрідної культури чеського народу, його життєздатність і прогресивний національний розвиток. Участь в живописному оформленні театру була честю для кожного чеського художника. Конкурсна програма розпису фойє передбачала, що «сюжети можуть бути взяті з легенд, сказань та історії, з національного життя або іншого відповідного слов'янського джерела»⁵.

Це чи не найкраще підходило Алешу. І він вирішив взяти участь у конкурсі. Щоб відгородити себе від дорікань за відхилення від академічних канонів, він домовився працювати спільно з своїм давнім, більш досвідченим товаришем по Академії Францішком Женішком, який вже став відомим художником.

Практично співробітництво Алеша і Женішка було таким: задум і початкове композиційно закінчене графічне виконання більшості конкурсних ескізів належали Алешу. Женішек, в основному, здійснював їх «академічне» редагування: загладжував тривожну різкість ліній, пом'якшував урочисту суворість образів Алеша, послаблював їх внутрішню експресію, нерідко підмінюючи її зовнішньою красою і посилюючи при цьому гармонійність зображення. Для 14 люнетів фойє був взятий алешівський цикл «Батьківщина». Алеш також здійснив попередні начерки деяких інших настінних зображень. Всього Алеш і Женішек подали на конкурс 21 акварель під девізом «Крилата палітра» (останній варіант ескізів технічно, в основному, був підготовлений Женішком). Рішенням журі «Крилатій палітрі» була присуджена перша премія. Але уже тоді в офіційних колах з'явилася тенденція недооцінки авторської участі Алеша у створенні ескізів і незаслушеного перебільшення ролі Женішка як їх головного творця. Пізніше применшення авторських і творчих можливостей Алеша посилювалось і призвело до того, що його не допустили до завершення великоформатних картонів для люнетів фойє. За його ескізами це було зроблено іншими.

На жаль, після Алеша не збереглося записаної програми циклу «Батьківщина», хоч вона, як можна судити з його листування з художником Е. К. Лишкою, існувала. Можна думати, що цей цикл виник у результаті об'єднання замислів двох циклічних робіт — «Сказання про Батьківщину», загальну ідею якої він розкрив у цитованому вище листі до Марини від 4 січня 1878 р., і згаданого в тому ж листі циклу «Батьківщина». Назву останнього, очевидно, як найбільш змістовну, Алеш і зберіг за всією роботою після рішення брати участь у конкурсі проєктів розпису фойє Національного театру (кінець січня 1878 р.). На

⁴ Alšovy listy milostně. Praha, 1941, str. 97.

⁵ Цит за кн. М. Мічко. Malíř svého lidu. Praha, 1959, str. 160.

конкурсних умовах зберігся зроблений його рукою запис: «14 льонеток — Батьківщина — пейзажі».

Самостійна підготовча робота Алеша над ескізними малюнками для льонетів і їх наступне оформлення у вигляді конкурсних акварелей вже за участю Женішка зайняли весь 1878 р. Конкурсний варіант циклу «Батьківщина» склався з таких малюнків: 1. «Прикордонні стражі». 2. «Повісті і долі». 3. «Домажлице». 4. «Цілющі джерела». 5. «Рудні гори». 6. «Північні перевали». 7. «Ізера». 8. «Трутнов». 9. «Крконоше». 10. «Двур Кралове». 11. «Хрудимський край». 12. «Мже». 13. «Отава». 14. «Жалов».

Рис. 1. Прикордонні стражі.

Після того як конкурсні акварелі були виставлені для загального огляду, про них заговорила преса. На відміну від М. Тирша, який в липневому номері «Освети» за 1879 р. вихваляв технічну майстерність Женішка і лише мимохідь згадав ім'я Алеша, Ян Неруда, ще до того, як було повідомлено, хто ховається під девізом «Крилата палітра», дуже високо оцінив достовірне поетичне розкриття патріотичної ідеї в малюнках для льонетів. Те, що він писав у «Народних листах» за 11 січня 1879 р. з цього приводу, стосується здебільшого Алеша. А писав він так: «Тут мислив і відчував поет цільний і чеський. Для 14 льонетів фойе він подав цикл такий новий і такий продуманий, якого в нас, у нашому образотворчому мистецтві ще не було. Любов до батьківщини, палка і героїчна, — провідна думка образів циклу, вона висвітлена епічно, розповідно. Це, якщо так можна сказати, патріотична казка, яка переносить сучасні наші почуття в часи минулі, з'єднуючи чеське сучасне з давниною.

Передмовою до циклу і його основною ідеєю є перший малюнок: два озброєних ходи⁶, незважаючи на погану погоду, пильно стережуть кордоні батьківщини у занесеній снігом Шумаві. Другим малюнком власне і починається цикл. Старий у домашньому колі розповідає про історію і красу батьківщини. Його уважно слухає хлопчик. Сім'я в душу хлопчика кинута, воно виростало, і ось юнак вирушає в дорогу, щоб побачити батьківщину і служити їй. Поблизу Домажлице він бачить тіні розбитих ворогів батьківщини. Біля підніжжя Рудних гір юнак набирає в цілющих водах необхідні йому для звєршень сили. В Рудних

⁶ Ходи — прикордонне населення на заході Чехії у районі Домажлице. До 1620 р. вони несли службу по охороні кордонів держави, за що, подібно до козаків, користувалися привілеями.

торах карлики кують йому меч. Озброєний мечем, йде він далі до Північних перевалів, де «споконвіку сусіди наші — німці» і поразяє недругів ударами блискавки. Ось він поранений сам, його лікує чаклунка Крконошських гір, багатих лікарськими травами. В Ізері у Болеславській області юнак бачить русалок, які граються виловленим у річці коштовним камінням. В Ічинському краї він вбиває «змія лютого». У Дворжі Кралові співає народну пісню — поетичну згадку про зачинателя «рукописів»⁷. Потім юнак потрапляє у Хрудимський край, де Велес — бог тварин і охоронець отар — дає йому для наступних мандрів коня.

Рис. 2. Повісті і долі.

На цьому коні він їде до Мжі, а потім до Отави, де русалка має золото. Так об'їхав юнак всю батьківщину, якій присвятив своє життя. Богиня підводить його до могили Жалова біля Лівого Градця, щоб, коли юнак помре, дістав він покій у самому серці батьківщини.

Художня цінність малюнків полягає насамперед у тому, що в них використані найпростіші, але водночас дуже виразні засоби.

Цей цикл, якби він був виданий на окремих аркушах, без сумніву, всюди знайшов би своїх шанувальників»⁸.

Цю досить широку характеристику змісту алешівської графічної розповіді про батьківщину ми навели не тільки тому, що вона належить Неруді, одному з найславніших письменників, патріотів і демократів Чехії. Вона цікава ще й тим, що з'явилась відразу після закінчення праці над ескізами, до рішення журі. Оцінка Нерудою творів Алеша була об'єктивною оцінкою їх всією прогресивною Чехією. Щодо трактування змісту циклу, то воно, як можна думати, в основному збіглося з тим, як задумав свої твори Алеш. Можливо, Неруда знав авторську програму «Батьківщини». Відомо, що письменник, будучи членом журі, відвідував конкурсну виставку і вів там бесіди про експоновані на ній роботи.

В процесі створення кінцевого варіанту «Батьківщини» на великих картонах, звідки його сам художник мав перенести на люнети театрального фойе, Алеш взяв до уваги пораду Неруди і змінив малюнок «Мже» іншим, назвавши його «Таборський край». Це було сміливе і вдале рішення.

⁷ Мається на увазі Краледворський і Зеленогорський рукописи, які вважалися пам'ятками стародавньої письменності, а насправді створені В. Ганкою і Й. Линдою у XIX ст. Видумане місце «знахідки» одного з рукописів — Двор Кралове.

⁸ Цит. за кн.: М. Aleš. Vlast. Praha, 1952, str. 9—10.

Замість малозмістовного дванадцятого малюнка «Мже», який повторював тему «Отави», Алеш на новому малюнку показав зустріч свого героя з селянами Таборського краю. Останні зображені дуже реально. Художник не побоявся вдягнути їх в такі кожухи, які він бачив у дитинстві на своїх земляках в с. Мірошицях. Особливо виразна фігура селянина, що стоїть: обличчя його замислене, він тримає в руках обкований ціп — грізну зброю таборитів.

Про майбутнє Таборського краю і ту роль, яку йому належить відіграти в історії Чехії, нагадує блискавка, яка спалахує над таборською землею. Малюнок «Таборський край» став немов би одним з ключів до

Рис. 3. Крконоше.

всього циклу. Саме в цьому малюнку художник так точно з'єднав казково-романтичне і реальне, міфічну давнину і події історії, живі нитки від якої тягнуться до сучасності, вчать, як жити і боротися чехам в ХІХ ст.

Крім заміни малюнка «Мже» «Таборським краєм», інших тематичних змін в цикл під час праці над ним, яка тривала від осені 1879 р. до кінця літа 1881 р., Алеш не вніс. В той же час, якщо порівняти перші композиційні штрихи циклу з уже закінченими картонами, видно, яку велику роботу виконав художник, як поглибив і прояснив він зміст усього циклу. Лінійні, площинні, без світлотіней зображення в закінченому варіанті завдяки старанній обробці тонів і півтонів одержали об'ємність, перспективу і живопис. Людські фігури ніби ожили, набули плоті і крові. Душевний стан героя та людей, які його оточують, в кожному окремому випадку одержали своє психологічне вмотивування. Цього було досягнуто вибором найбільш вдалої пози, виразу обличчя, уточненням композиції, У процесі роботи над закінченими картонами Алеш багато чого спростив, усунув з малюнків «Батьківщини» все зайве, що відвертає увагу від головного. В той же час він вніс до них ряд деталей, які допомагають розкрити основний зміст.

Від конкурсних акварелей, створених спільно з Женишком, закінчені картини відрізняє менша контрастність зображень. Показовими щодо цього є, наприклад, такі картини, як «Ізера», «Жалов». Можна погодитись з Фр. Жаковцем, який писав: «Те, що було в акварелях казкою, стало в картонах героїчним епосом»⁹.

В остаточних картонах циклу «Батьківщина» одержали дальший самостійний розвиток задум, ідея і творче здійснення всього твору, який

⁹ Цит. за кн.: М. А леš. «Vlast». Praha, 1952, str. 70.

виник в результаті величезного напруження волі і всіх духовних сил молодого художника, що стало безсумнівним свідченням його великого таланту. Алеш мав повне право пізніше сказати: «Батьківщина від початку і до кінця моя»¹⁰.

Нижче ми будемо говорити про цикл «Батьківщина» в його остаточному вигляді, втіленому художником в 14-ти великоформатних картинах.

Рис. 4. Таборський край.

Деякі автори праць про Алеша (поет Ф. Таборський, історик мистецтва Ф. Жаковець) вказували на те, що генетичний цикл «Батьківщина» бере початок у циклічних працях Гротгера, які присвячені боротьбі польського народу за свободу. Це правильно лише частково. Алеш знав графічні цикли Гротгера 60-х років. Деякі з них, зокрема «Війну», він бачив. Він захоплювався польським графіком і багато вчився у нього. Можливо, цикли Гротгера в якійсь мірі і наштотували Алеша на думку про циклічну графіку взагалі, до якої він відчував схильність.

Гуманістична, свободолюбива, проникнута патріотичним пафосом графіка Гротгера була близька Алешу і, мабуть, спонукала його до творчого змагання з польським художником. Все це так, але прямих образних аналогій в «Батьківщині» з циклом Гротгера навряд чи можна знайти. Правда, в циклі Гротгера «Війна» і в «Батьківщині» Алеша можна побачити мотиви «Божественної комедії» Данте — мандри у потойбічний світ тощо.

Але це лише зовнішня подібність. У похмурому і трагічному циклі «Війна» художник і його муза проходять через пекло війни як прості свідки. На відміну від них герой «Батьківщини» не пасивний спостерігач — він сповнений енергії і сили, втручається в життя, бореться зі злом, мужньо захищає свою землю. Його мандрівку по Чехії якщо і можна виводити з «Божественної комедії», то не прямо, а лише через «Дочку Слави» Коллара, який по-своєму використав дантівський прийом для опису уявної подорожі по слов'янських землях. Але активний творчий початок у «Батьківщині» Алеша, який поділяв патріотичні ідеї Коллара, було виражено значно сильніше і чіткіше, ніж в «Дочці Слави». В зображенні Алеша «Батьківщина», пише М. Мичко, постає як земля, «змочена не лише водою, а й потом і кров'ю». Вона виникла в результаті «праці і боротьби» простих людей, що живуть на ній і є її «захисниками і будівниками»¹¹.

¹⁰ М. Aleš. Vlast, str. 62.

¹¹ Див.: М. Мічко. Alšova Vlast. В кн.: М. Aleš. Vlast, str. 41.

Не заперечуючи можливості творчого впливу Гротгера на Алеша в період роботи останнього над «Батьківщиною», мабуть, все-таки більш правомірно розглядати її в потоці чеських національних традицій. Бо до циклічної графіки ще більше, ніж Гротгер, Алеша міг наблизити його прями́й попередник і перший вчитель Манес. Це він, за правильним зауваженням А. Матейчека, був «ідейним інспіратором роботи Алеша»¹². Розкриття патріотичної любові до батьківщини через показ її природи

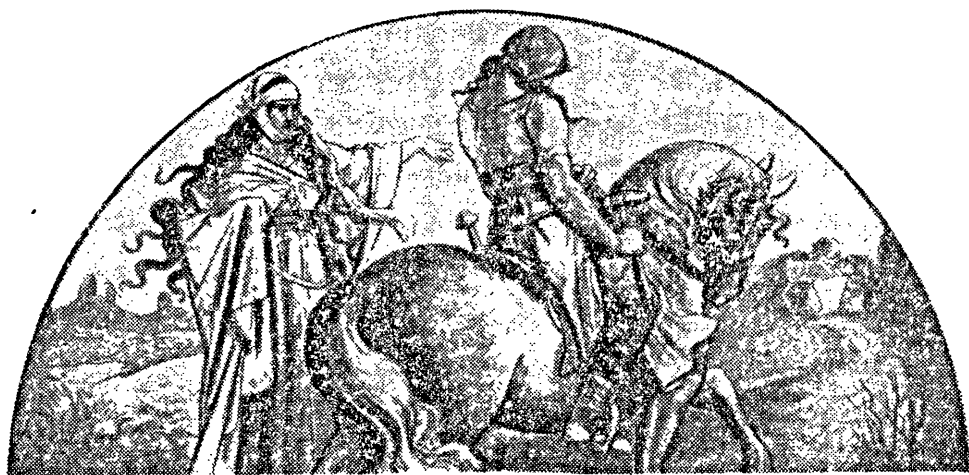

Рис. 5. Жалов.

і типових пейзажів могло бути в якійсь мірі підказано художникові творчістю чеських художників-пейзажистів А. Косарека і Ю. Маржака. Своєрідною циклічною пейзажно-видовою паралеллю до «Батьківщини» Алеша є розпис Маржаком королівської ложі Національного театру, створені ним чудові зображення Ржипа, Вишеграда та інших знаменитих місць Чехії, пов'язаних з її легендарним минулим та історією. Але на відміну від Косарека і Маржака Алеш малював не лише краєвиди чеської землі, а й людей, які її населяють.

Порівнюючи «Батьківщину» Алеша з творами його сучасників, легко знайти чимало спільних рис. Так, дивлячись на фігури молодої прятлі у «Повістях і долях» Алеша або на юнака, що зібрався купатися в «Цілющих джерелах», мимоволі згадуєш манесівську плавність і м'якість у створенні образів людей.

І все-таки «Батьківщина» — твір, в якому виявилися усі риси зрілості і самобутнього таланту Алеша. Ця робота є монолітним новаторським сплавом романтично-казкового і реального, пейзажних зображень і жанрових сцен, прямого і алегоричного графічного розкриття патріотичної ідеї. Ми можемо говорити про те, під впливом кого художник вирішив створити «Батьківщину», але, на наш погляд, буде зайвим шукати сліди цього впливу в самому творі, який по праву вважається класичним. В циклі «Батьківщина» ми маємо той випадок, коли в творчості письменника головним і вирішальним стає своє оригінальне розкриття теми, своє неповторне бачення образів, своя манера їх відтворення. Це не значить, що художник відкинув усе, чому навчився у інших. Але те, що прийшло ззовні, швидко переплавалося в ньому, стало цілком самостійним художнім осмисленням навколишнього світу.

Чеські пейзажі стали темою в люнетах: «Цілющі джерела», «Ізера», «Хрудимський край». В них змальовані джерела, які струмують з гли-

¹² Див.: А. Матейчек. Alšova účast na Výzdobě Národního divadla. В кн.: М. Aleš. Praha, 1952, str. 25.

бин землі біля скелястого підніжжя, поросла очеретом Ізера з силуетом знаменитих Тросок вдалині, нарешті, рівнинний ландшафт Хрудимської області.

З елементами конкретного типowo чеського краєвиду ми зустрічаємось і в інших картинах, наприклад, в «Прикордонних стражах», «Крконоші», «Отаві», «Жалові». Все це не тільки тло, на якому зображений героїчний і водночас звичайний, на думку Алеша, шлях героя, а сама чеська земля в усій її різноманітності. З дивовижною майстерністю і лаконічним реалізмом малює Алеш, здавалося б, невеликі пейзажні деталі, що викликають у свідомості глядача картини чеської природи. Так, наприклад, ми бачимо в «Прикордонних стражах» занесені снігом віти могутніх ялин і перед нами постає образ суворого зимового лісу на Шумаві. Кілька стебел очерету і овальний лист лілії в лівому куті люнета «Отава», сонце, що сідає за гори, блискучий вигин ріки праворуч — ось деякі конкретні деталі реального світу, що допомогли глядачам побачити Отаву такою, якою вони знали її в години заходу сонця. Ця синекдохічна форма передачі зображення пейзажу через його частини зберігала в собі величезну силу емоціонального впливу.

В своїх пейзажних зображеннях Алеш гранично конкретний і точний. Через них майже завжди можна визначити не лише місце дії, але й пору року, доби, стан погоди. Глядачеві видно, що в «Хрудимському краю» показано літо, в «Таборському краю» — сльотяна осінь, в «Домажлице» зображено ніч, а в «Ізері» — тихий вечір.

Жанровий початок циклу з найбільшою силою, крім вже згаданого «Таборського краю», виявився в картинах «Повісті і долі» та «Рудні гори».

Сімейне вогнище, старий з благородним суворим обличчям, що спирається на костур, розповідає вродливій жінці і хлопчику, очевидно, її сину, про славні минулі часи. Все це передано у «Повістях і долях» з великим теплом і лаконічністю. На малюнку нема нічого зайвого. Де кілька предметів спорядження, веретено в руках жінки, язичеський божок на стіні та ще собака, що охороняє вхід — це все, що є на малюнку, крім основних фігур. Але як при цьому весь в цілому він виразний і багатий за змістом!

Хлопчик на картоні нагадує Алеша, змальованого його братом Яном, коли художникові було 10 років.

В остаточному варіанті «Рудних гір» ми вже не бачимо карликів, уведених туди Женишеком. Алеш повернувся до своєї початкової ідеї твору. Не карлики, а могутній, ніби висічений з граніту, коваль-робітник кує меч герою. На його оголених руках виграють м'язи, обличчя зосереджене. Позаду вирує полум'я, яке роздуває підмайстер¹³. Зліва — молодий воїн, що спостерігає за роботою, далі — шматочок високогірного пейзажу. На ковадлі молот і кілька цвяхів. Ось і все, що було потрібне художникові для того, щоб з великою переконливістю сказати: робітникові батьківщина дорога так само, як і воїну, що йде захищати її. Серед людей праці, коваль це чи селянин, знаходить герой Алеша своїх друзів. Вони належать до головних образів циклу.

Пряме розкриття алешівська ідея захисту батьківщини знаходить в картинах «Прикордонні стражі» та «Північні перевали».

Двоє суворох літніх ходів далеко від дому, в занесеному снігом лісі, стережуть гірські кордони Чехії. Один із них пильно вдивляється вдалину: чи не іде ворог. Так було задовго до того, коли обов'язок

¹³ Точних відомостей про те, як виник сюжет «Рудних гір», не збереглося. Є думка, що він зв'язаний зі спогадами дитинства: брат Алеша Ян деякий час навчався у коваля.

захищати рідну землю від загарбників довелось прийняти на себе їх спадкоємцям — юному героєві циклу та його товаришам.

Про те, що діти стали гідними своїх батьків, зображених у «Прикордонних стражах», розповідається в «Північних перевалах». Ось вони, молоді й дужі, сміливо трощать своїх ворогів. Про те, хто ці вороги, красномовно свідчить дворогий шолом на голові переможеного рицаря і хрест на його поясі. Якщо б не блискавка в руках героя, то все зображення можна було б вважати історичною батальною сценою.

Ті ж самі ідеї, що в «Прикордонних стражах» та «Північних перевалах», розкриті в картинах «Домажлице» і «Трутнов». Але вони передані не прямо, а з допомогою алегорії. Ці дві пари картонів ніби доповнюють один одного.

В «Домажлице» герой бачить тіні переможених його предками ворогів, у «Трутнові» він сам вступає у боротьбу з драконом, який вдерся на його землю. Останній малюнок завдяки своїй алегоричності глибший за змістом, ніж «Північні перевали»: дракон може бути уособленням не лише зовнішнього ворога, а й будь-яким злом.

У малюнку «Трутнов» особливо яскраво виявилась характерна для Алеша художня особливість — поєднання казкового і реального. Битва юнака-воїна з драконом відбувається в болоті, яке заросло очеретом. З очерету підіймаються налякані білі чаплі. Вдалині — на горизонті — гірське пасмо і навислі хмари.

Поєднання реального і міфічно-легендарного робило картини «Батьківщина» особливо вражаючими. І в той же час воно постійно нагадувало про головне, про те, що мова йде про Чехію, її минуле і майбутнє.

Малюнки «Північні перевали» і «Трутнов» виконують в «Батьківщині» особливу роль. Вони немов би розділяють цикл на дві частини. В них почата в «Прикордонних стражах» тема служіння батьківщині досягає своєї вершини. Такому розумінню композиційно-сюжетної ролі картонів «Північні перевали» і «Трутнов» не заважає те, що їх розділяє «Ізера». Останній картон сприймається як лірична пауза між двома битвами. Герой вірний своєму покликанню, навіть прекрасні русалки, до речі, дуже олюднені, не зупиняють його. Він мусить здійснити і здійснить те, що йому доручили прикордонні стражі, оповідач у «Повістях і долях», коваль, який викував йому меч. Після «Трутнова» життя героя пішло вже спокійно, без битв і тривоги.

Крім «Домажлице» і «Трутнова», символіко-алегоричні елементи можна бачити в заключних картинах циклу — «Отаві» і «Жалові». В першому з них, одному з кращих в циклі, дуже ліричному, юний богатир в останній раз бачить все, чим багате життя: красу рідної землі, її гори, поля, ріки, чарівну, з розпущеним чорним волоссям жінку в сонячному німбі і малюка, який безтурботно грає на сопілці. Цей малюк продовжить шлях героя, візьме естафету життя і коли буде потрібно, встане на захист батьківщини, як це робили батьки і діди.

В «Жалові» символічно з великим настроєм показано прощання богатиря з життям. Богиня смерті показує йому шлях туди, де спочивають його предки, звідки нема вороття. Художник сумує, прощаючись зі своїм героєм. Похмурий і пустельний пейзаж, на фоні якого закінчує він свій шлях. Суворе і непохитне обличчя богині. Іде з життя герой, але залишається жити нове покоління, в ім'я якого він здійснював свої подвиги, залишається батьківщина — так можна визначити алегоричний зміст «Жалова».

Крім природи, про яку вже говорилося, протягом усього життєвого шляху героя оточують люди, його співвітчизники. Інколи він діє серед міфічних істот, що по суті нічим від людей не відрізняються. Важко, наприклад, вирішити, хто саме зображений в «Крконоші», чарівниця чи просто молода жінка лле бальзам на рану героя, віддаючи йому

шану за його безкорисливий ратний подвиг. Лише на двох картонах — «Цілющі джерела» і «Трутнов» героя показано одного.

Герой циклу — юний богатир — постає у Алеша в «Батьківщині» як представник простих людей Чехії, плоть від плоті, кров від крові чеського народу. Він не звеличений над рядовими представниками народу: ковалем, таборськими селянами. Різниця лише в тому, що коваль кує метал, селяни сіють хліб, а на долю юного воїна випав ратний труд. Простий і невибагливий одяг воїна, благородні риси його обличчя. Це людина, вихована народною мудрістю, високоморальна, з розвиненим почуттям громадянського обов'язку. Він може бути рішучим, сміливим і суворим, але не злим і мстивим. Про це красномовно свідчить вираз його обличчя в найвідповідальніші моменти життя («Північні перевали», «Трутнов»). У той же час він може бути м'яким, ліричним, благородним, співчутливим, сумним (в цьому легко переконатися, спостерігаючи вираз його обличчя на інших картонах циклу). Герой «Батьківщини» — людина в найкращому розумінні цього слова. Алеш, йдучи за романтичною традицією, наділяє його усіма найкращими рисами свого народу, що любить мир і працю, але вміє захищати свою свободу зі зброєю в руках.

Алеш нагородив свого героя ще однією рисою — це любов'ю до музики, поезії, рідної історії, що завжди жила в народі. Тема великого духовного багатства народу, його національної культури розкрита в картоні «Двор Кралове». Колись, ще хлопчиком, герой не раз слухав розповіді старших про героїчне минуле рідного народу. Тепер він виріс, пройшов майже всю Чехію, набрався мудрості і дивився у вічі смерті. Прийшла і його черга розповісти іншим про батьківщину, про її боротьбу за свободу. Герой зображений так: він стоїть під дубом, тримаючи в одній руці рукопис, а у другій — легендарний чеський музичний інструмент варито, який нагадує маленьку арфу. Його уважно слухають дві дівчини і двоє озброєних юнаків, може, ті, які билися разом з ним на північних перевалах.

У картоні «Двор Кралове» з'єдналися дві лінії людей з народу, яких зустрів юний воїн на своєму життєвому шляху: героїчна — представлена чоловічими образами, і лірична — уособлена образами жінок. Всі персонажі індивідуалізовані. Досить порівняти прикордонних стражів з ковалем, таборських селян і юнаків, які разом із головним героєм «Батьківщини» захищають землю від загарбників, щоб переконатися в цьому. Але конкретність зображення окремих осіб не заважає Алешу показати притаманні народові загальні риси: відвагу, любов до праці, відповідальність за долю рідної країни. Індивідуалізовано, в різних життєвих ситуаціях, під час вияву різних почуттів подані в циклі і жіночі образи. Тут і уособлення материнської ніжності («Повісті і доли»), і товариське піклування та милосердя («Крконоше»), жіноча чарівність і краса («Ізера», «Отава»), нарешті, любов («Двор Кралове»). Створюючи свої народні типи (до них належить і герой «Батьківщини»), ледь ідеалізуючи і стилізуючи їх, Алеш йшов від народних пісень, легенд, переказів, хронік і власних життєвих спостережень. Саме в результаті злиття образів народної творчості і образів, взятих з дійсності, народилися алешівські типи, які не можна сплутати з чиймись іншими.

Намагання побачити минуле крізь призму теперішнього, передати характерні риси предків в обличчях живих людей дуже показово для Алеша. Цікава щодо цього згадка близько знайомого з Алешом письменника Карела Райса про жового прототипа оповідача у «Повістях і долях». Алеш розповідав йому: «Сталось так, що ми були один раз з Лішкою біля Кінської брами (місце в Празі. — Л. К.) і побачили стару людину, яка там сиділа — волосся сиве, безвусий, очі запалі,

ніс — орлиний. Він спостерігав захід сонця далеко за річкою, і палаючий захід освічував його худе обличчя. Я його миттю схопив»¹⁴.

На жаль, ми не знаємо історії виникнення інших персонажей «Батьківщини», але і наведений приклад творчого процесу свідчить багато. Митець створив художні типи шляхом синтезу народних уявлень та образів з особистими життєвими спостереженнями. Він повернув їх народові більш змістовними і вражаючими, що з небаченою силою втілили в собі патріотизм і людяність. Вони увійшли у свідомість чеського народу так, як увійшли в нашу свідомість селянські образи Венеціанова або билинні «Богатирі» Васнецова.

Вище ми вже говорили про зв'язки творчості Алеша з музикою. Це стосується і його «Батьківщини». У працях про Алеша і згадках про нього мимоволі звертаєш увагу на повідомлення, що перші начерки до циклу були зроблені художником не за столом, а на кришці рояля в той час, коли квартирна господиня, на його прохання, грала мелодії народних пісень. У Суходолі йому найкраще працювалось над продовженням «Батьківщини» під звуки рояля, за яким сиділа дружина Брандейса.

Що це, випадковість? Ні. В особі Алеша ми зустрічаємось з таким типом художника, у якого музичні образи асоціювалися із зоровими. В цьому плані його в якійсь мірі можна порівнювати з литовським художником і композитором Чурльонісом. Правда, Алеш умів лише перекладати мову музики на мову образотворчого мистецтва, в той час як Чурльоніс міг передати в музиці живописні образи.

Якби Алеш міг передати зміст своєї «Батьківщини» засобами музики, то це, безумовно, було б щось дуже близьке до сонати або симфонії. В цьому циклі об'єднані в одне струнке ціле (ритмічний ряд) різні за своїм змістом епізоди, зміна яких визначається розвитком основного сюжету. Як в сонаті, циклічна композиція «Батьківщини» заснована на протиставленні двох головних тем — героїчної боротьби і мирного життя. Кожна тема розкривається з різною інтенсивністю і емоційною тональністю. Подібно до симфонії в циклі Алеша чергуються драматичні і ліричні мотиви.

На спорідненість циклу «Батьківщина» з музикою вказували багато авторів. Не випадково видатний чеський критик Ф. К. Шальда так часто звертається до музичної термінології, пишучи про «Батьківщину»: «В цьому циклі досягає своєї вершини титанічне кипіння молодого поета-художника: його прагнення до дії, розмаху і жертви, могутніх звершень, монументальності, його мрія про сильні акорди ліній, які б урочисто звучали, про нове звучання душі. Простір в циклі вільний від пустоти, він заповнений могутніми ритмічними хвилями, окремі групи ніби утворюють арки віри і сили... «Батьківщина» є великою поемою про міфи і історію, є піснею мертвих, проспіваною для живих. «Батьківщина» для Алеша — це могили героїв, розповіді дідів, пісні жінок, заповіти честі, героїзму, любові і смерті, усі ці вічні цінності, що стоять над часом і особистістю... Алеш скрізь істинний поет ліній; ритм, яким він заповнює простір, задзвенівши вперше в його грудях, дзвенить тут тим же монументальним ритмом, тією ж піснею ритмічних молотів, яка звучить тепер з його картонів»¹⁵. В іншій статті про Алеша Шальда говорить про звучання в нього «органних акордів».

Особливо часто «Батьківщина» Алеша порівнюється з «Моєю батьківщиною» Сметани. Для цього є підстави. Адже Алеш і Сметана, як відзначив в одній із своїх робіт Неєдли, виростили на спільному ґрунті чеської національної культури, виростили безпосередньо з чеських націо-

¹⁴ Див.: Aleš a Jurašek. Listy dvou přátel. Praha, 1947, str. 141.

¹⁵ F. K. Šalda. O umění. Praha, 1955, str. 599—900.

нальних коренів¹⁶. Обое вони відобразили в своїй творчості погляди передових представників чеської інтелігенції ХІХ ст., які вірили в силу народу і оптимістично дивились в майбутнє. Спорідненість шедеврів Сметани і Алеша не тільки в тому, що в них славиться батьківщина. Крім спільної тематики, їх зближують і деякі часткові особливості. Так, щоб показати різні місця батьківщини, Алеш змальовує подорож героя. Сметана з тією ж метою іде за течією Влтави. Ось маленький уривок з його пояснення до другої частини циклу «Влтава»: «...два потічки струменіли в прохолодних шумавських лісах і, злившись, дали початок Влтаві. Вона тече лісами, де чуються звуки мисливських рогів, вона тече серед нив, які приносять багатий врожай... У променях місяця на її хвилях погойдуються русалки, виспівуючи свої чарівні пісні. Їх слухають руїни старовинних замків, які бережуть спомини про минулу славу і подвиги»¹⁷.

Шумава, ліси і поля, по яких тече Влтава, — це, здебільшого, ті ж місця, якими мандрує герой Алеша. Навіть у деталях, у зображенні русалок, яких слухають руїни старовинних замків, можна бачити спільність творів Сметани і Алеша. Звертає на себе увагу також і те, що художник і композитор звертались у своїх патріотичних циклах до теми Табора, обидва змальовують природу разом з простими людьми, які населяють її, перший і другий дали в своїх творах конкретні образи чеської дійсності.

І художник і композитор у першу чергу звертались до почуттів людини і лише потім до її розуму. Спорідненість творів Алеша з музикою ніяк не послаблювала їх, навпаки, вона розширювала можливості графіки, робила її глибокою, емоційно насиченою.

Нарешті, слід відмітити ще одну істотну особливість циклу «Батьківщина» — його документальність. Поставивши собі патріотичну мету — показати героїчне минуле Чехії, художник прагнув, наскільки це можливо при здійсненні такого завдання, бути правдивим і точним. Ми вже зупинялись на тому, як конкретно передані ним у картонах пори року, часи діб, погода, які близькі до дійсності пейзажі. У картоні «Ізера» силует Тросок — мальовничих руїн середньовічного замку, що здіймаються на двох величезних базальтових скелях, поданий таким, яким його бачили сучасники Алеша, яким його можна побачити і в наші дні. Те ж саме можна сказати про краєвид в «Жалові», де відтворені околиці Лівого Градця, поблизу якого археологи знайшли стародавній поховання, і куди Алеш часто ходив на прогулянку з Сукдолу.

Прагнення до документованої і навіть в якійсь мірі науково-обгрунтованої реконструкції життя минулих часів знайшло своє місце також в зображенні костюмів, зброї, предметів домашнього вжитку. Про це говорить розшитий національними мереживами одяг селян у «Таборському краї», шапка на одному з них, серп, який висить на стіні. Усе це Алеш бачив не в музеї, а в житті, у селі свого дитинства.

Чимало місця в картонах циклу займає зображення керамічних виробів та різноманітних видів зброї. Тут Алеш повністю спирався на дані археології. У своїй книзі «Як жив і творив Миколаш Алеш» його зять і біограф Е. Свобода, говорячи про величезне враження, яке справили на Алеша під час проживання в Сукдолі розташовані недалеко Лівий Градець і Жалов, пише, що художник жив тоді «в давно минулому міфічному слов'янському світі дохристиянських часів, про який нагадували часті знахідки молотів і похоронних урн при розкопках древніх могил». Знайдені під час розкопок предмети Алеш не раз бачив і змальовував їх. Археологічні знахідки древніх людей, що жили на

¹⁶ Лив.: Зденек Неедлы. Статьи об искусстве. Л.—М., 1960, стор. 255.

¹⁷ Цит. за кн.: И. Мартынов. Бедржих Сметана. М., 1950, стор. 43.

території Чехії, він вивчав також в Національному музеї. Зображення старовинних предметів (урна в руках Морони, меч і молот героя, браслет на його правій руці) ніби датують час подій, про які хотів сказати художник.

Для надання історичної правдивості картонам Алеш використовував і літературні джерела. До них належать, наприклад, виданий поетом Адольфом Гейдуком в 1863 р. «Нарис слов'янської і німецької міфології», книга Яна Еразма Воцеля «Первісний період чеської землі» (1868) та ін.

Як бачимо, Алеш досить широко використав дані археології та історії. Правда, в 80-ті роки XIX ст. рівень їх був ще недосить високий, що обмежувало можливості художника в реконструкції картин минулого.

Наполегливе прагнення художника до локалізації, конкретності і правдоподібності зображуваного помітне і в романтичних, казково-міфологічних образах циклу «Батьківщина». Русалки в «Ізері» — це купальниці, прикрашені самоцвітами, якими славиться Ізерський край. Народний звичай пов'язувати померлим обличчя хусткою відбився у зовнішності богині смерті, величної і суворої Морони. Навіть дракон у Алеша схожий не на традиційного дракона, а (як відмічає дослідник творчості Алеша Ф. Жаковець) на звичайну змію чи гусеницю.

Всі ці деталі визначають часову і територіальну локалізацію малюнків циклу, історично точне відтворення матеріальної культури минулого, надають зображенням достовірності, життєвості і правдивості. Вони допомагають художнику зблизити минуле з сучасним, нагадати глядачам про національні традиції, пробудити в них любов до батьківщини.

Таким чином, цикл «Батьківщина» — це не лише романтична повість про далеке минуле. Поряд з явно романтичними рисами в ньому виразно помітно досить багато реалістичних елементів. До них належить і реальний зміст всієї графічної розповіді, ідея якого така: народ — спадкоємець усього, що було створено предками, йому належить продовжити боротьбу дідів і прадідів за свої національні і людські права, якщо він хоче бути вільним і незалежним.

Наскільки важливо було сказати про це на рубежі 70—80-х років XIX ст. в обстановці політичного застою, коли прогресивна громадська думка розвивалася лише в сфері мистецтва, дають змогу судити «Песиголовці» Ірасека, «Пісні страсної п'ятниці» Неруди, «Ранкові пісні» і «Нові пісні» Чеха, патріотичні вірші Сладека, Врхліцького, Заера та ін., а також симфонічний цикл Сметани «Моя батьківщина», опера «Лібуше», яка вперше була виконана на відкритті Національного театру, і сьома симфонія Дворжака, що прославляє вітчизну та народ, який споконвіку мужньо бореться за волю і щастя.

Алеш жив тривогами і думками свого часу, так само як і інші представники чеського мистецтва. І немає нічого дивного в тому, що і у нього з такою силою прозвучав мотив батьківщини.

Дуже природно, що значення циклу «Батьківщина», цього дивовижного за своєю силою і оригінальністю гімну батьківщині і народу, переросло рамки образотворчого мистецтва. Він став великим явищем всього культурного і суспільного життя Чехії. «Батьківщина» протягом десятиліть хвилювала політиків і художників, письменників і істориків, журналістів і критиків. Наведемо лише один характерний вислів, який належить авторові першої монографії про Алеша, мистецтвознавцю К. Б. Мадлу. «Цикл «Батьківщина», — пише він, — завжди буде належати до основних творів Алеша. Тут ми маємо перед собою одну з найвищих вершин нового чеського мистецтва, того, яке тематично і духовно повністю виникло у нас дома, того, яке народжується тільки тоді, коли художник сповнений благоговіння, коли він стає охоронцем і збирачем

всіх головних духовних рухів всередині свого народу, волею чи неволею стає його бардом, який піднесено і схвильовано співає про те, що відчують його слухачі, те, чого їм бракує, як пересохлому горлу ковтка води з кришталеву чистого гірського джерела. «Батьківщина» Алеша і «Моя батьківщина» Сметани дружньо подають одна іншій руки».

Кілька слів про видання циклу «Батьківщина». Вперше в контурних малюнках для друкарської репродукції вони з'явилися в книзі Фр. А. Шубарта «Національний театр у Празі» (1881). Але незрівнянно більше значення мало альбомне (34×50) видання М. Лемана, яке було здійснено в 1883 р. і називалось — «Батьківщина». Цикл малюнків у Національному театрі в Празі Міколаша Алеша. Чотирнадцять фотографічних листів». В ньому відтворені дійсні фотографії з картонів, які і зберегли для нас їх початковий вигляд¹⁸. На це видання широко відгукнулася уся чеська преса, з'явилось більше десятка рецензій. З того часу малюнки циклу «Батьківщина» повністю і частково перевидавались неодноразово і міцно увійшли в культурне життя народу, породили цілу літературу про себе. І це незважаючи на те, що офіційні буржуазні кола не виявляли до «Батьківщини» великого зацікавлення. Їм був чужий і ворожий зміст циклу, думка про те, що батьківщина повинна належати всьому народу. Але саме це останнє разом з національно-своєрідними коренями дивовижної графічної майстерності Алеша, разом з справжньою народністю творчості і становить те основне, що робить цикл «Батьківщина» нев'ягучим шедевром чеського мистецтва, так співзвучним і близьким сучасності.

Л. С. КИШКИН

ГРАФИЧЕСКИЙ ЦИКЛ М. АЛЕША «РОДИНА»

Резюме

В статті детально излагається історія створення одного з головнейших графічних циклів М. Алеша — «Родина» — цього удивительного по своїй силі і оригінальності гимна Чехії і її народу.

¹⁸ Пізніше через погане зберігання багато картонів були сильно пошкоджені.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗВ'ЯЗКИ НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ З ЧЕСЬКИМИ ДІЯЧАМИ КУЛЬТУРИ

Українсько-чеські літературні і культурні зв'язки вже давно привертали увагу дослідників. Плідно працювали в цій галузі І. Я. Франко¹ та академік М. С. Возняк, а пізніше — радянські літературознавці — В. Шевчук, В. Скрипка, Ф. Погребенник, Е. Панчук та ін. Проте питання «Н. Кобринська і письменники Чехії» ще чекає свого дослідження. З погляду спільності громадських і культурних інтересів Кобринської і чеських культурних діячів воно, безперечно, приверне увагу дослідників українсько-чехословацького культурного єднання. В нашій роботі ми намагаємося дослідити історію зв'язків письменниці з чеськими літераторами, встановлення і розвиток дружніх контактів Н. Кобринської з чеськими громадськими діячами, використовуючи для цього листи письменниці до українських і чеських діячів культури та представниць жіночого руху в Чехії.

На час свого знайомства з діячами чеської культури Кобринська була відомою письменницею і своєю працею серед жінок сприяла розгортанню жіночого демократичного руху на західноукраїнських землях. Широка громадськість та революційно-демократичні кола України і закордону звернули увагу на її перші оповідання «Пані Шумінська» (1883, пізніша назва — «Дух часу») та «Задля кусника хліба» (1884) в яких поставлено важливу і злободенну тему жіночої долі в суспільстві та сім'ї.

У 1884 р. Кобринська організувала «Товариство руських жінок» в Станіславі, перед яким поставила завдання за допомогою літератури впливати на розвиток жіночої свідомості, пробуджувати жінок від вікового сну, виводити з темряви до активної участі в громадському житті. Товариство мало на меті зміцнювати стосунки з культурними товариствами України та закордону. Для поширення жіночого руху Кобринська налагоджує зв'язки з письменниками, визначними громадськими діячами, зокрема з жінками Галичини, Буковини, Східної України; вона підтримує тісний зв'язок з революційною демократією, політичними емігрантами, що перебували у Відні, Цюриху, Женеві та інших містах.

В 1887 р. письменниці приніс славу альманах «Перший вінок», який засвідчив почуття дружби і духовної близькості між жінками Галичини і Східної України. Авторитет Кобринської дав підставу І. Франкові запропонувати її в число співробітників чеського «Наукового словника» Отта² поряд з такими відомими на той час діячами, як Антонович, Драгоманов, Науменко, Житецький, Волков, Павлик, Тер-

¹ Див. напр., його статті в зб.: «Зв'язки Івана Франка з чехами і словаками». Упорядники — М. Мольнар та М. Мундяк. Братіслава, 1957.

² Лист Івана Франка редактору чеського «Наукового словника» від 15 березня 1888 р. «Жовтень», 1956, № 4, стор. 82.

лецький, Олесницький. Кобринська ближче знайомиться з чеською та словацькою літературою, з окремими письменниками.

Особливо корисним і пам'ятним для Кобринської було знайомство з чеським етнографом-україністом Франтішком Ржегоржем, який тривалий час жив у Галичині, вивчав історію і побут народу, цікавився матеріальною культурою, народною творчістю та етнографією. Його наукові праці про Україну, її історію користувалися великою популярністю в Чехії. Етнографічні і народно-поетичні матеріали, багаті колекції книг (особливо з Гуцульщини), надіслані ним для музею Напрстків, високо оцінювалися визначними чеськими митцями.

Ф. Ржегорж був добре знайомий з І. Франком, В. Стефаником, Н. Кобринською, Є. Ярошинською та іншими письменниками. Кобринську цікавила праця чеського вченого, який все своє життя присвятив вивченню України. Вона охоче допомагала Ржегоржу в збиранні українського етнографічного матеріалу і заохочувала до цієї праці жінок-письменниць.

Чеський етнограф особисто знав родину Івана Озаркевича (батька Н. Кобринської) і завжди був бажаним гостем у їхньому домі. Його увагу привертала багата бібліотека цієї сім'ї книголюбів. Цінні матеріали, зокрема колекції рідкісних книг Озаркевича, які були передані Ржегоржеві, збагатили не одну бібліотеку Праги. Про своє перебування в Болехові в Озаркевичів, про батька Наталії та про саму письменницю етнограф з особливою симпатією згадував у листах до О. Кобилянської. «...Самі знаєте мою пристрасну любов до русинської [української] книжки, — писав він до О. Кобилянської 9 січня 1898 р. — Адже я у Вашій присутності спустошив [бібліотеку] у достойного о. Озаркевича, забравши все, що зміг, і не для себе, а для всіх нас, чехів, для цілого народу. Збираю кожний русинський друкований листочок, і якщо приїдете колись до Праги, ...поведу Вас насамперед у музей. Подивитесь на русинські книжки, як їх там люблять і як постійно чекають нових гостей з усієї Малоросії»³.

Великим бажанням Ржегоржа було написати спогади про своє перебування в Болехові і про тих людей, які йому багато допомагали, зокрема про сім'ю І. Озаркевича, перед якою він вважав себе «зобов'язаним». Про цих людей нагадували Ржегоржеві на його рідній землі матеріали україніки, передані в музей для експонування. «Як тільки я заходжу в музей», — згадував в одному з листів 1898 р. до О. Кобилянської, — і подивлюся на ті предмети з Болехова, завжди пригадую собі Вас з панею Кобринською...»⁴.

Ф. Ржегорж сприяв особистим знайомствам Н. Кобринської з багатьма чеськими діячами, зокрема з художником Антонієм Замечником, про якого письменниця неодноразово згадувала у своїх листах. У листах до Ф. Ржегоржа, що охоплюють період 1891—1893 рр.⁵, Кобринська високо оцінює діяльність чеського етнографа, який багато корисного зробив для українського народу в справі популяризації його культури, літератури, фольклору, етнографії. «Ми такого збирача еще тут не мали», — писала Кобринська в листі від 9 липня 1893 р. з Болехова і гостинно запрошувала Ф. Ржегоржа в рідні краї, де «знайшлобися дещо для студій» відомого дослідника. Високо цінуючи його працю «Задля нас» (тобто задля України. — К. К.), Кобринська бажала чесь-

³ Ф. П'єгребеник, Е. Панчук. До зв'язків О. Кобилянської з Ф. Ржегоржем та Т. Турнеровою. — Зб.: «Міжслов'янські літературні взаємини», вип. 2. К., 1961, стор. 211—224.

⁴ Ф. Ржегорж познайомився з О. Кобилянською в 1891 р. у Болехові в домі Озаркевичів.

⁵ В. А. Моторний. Листи українських письменників у Празькому літературному архіві. — Зб.: «Українське літературознавство», вип. 4. Вид-во Львівського унту, 1968, стор. 167—170.

кому вченому «еще довгі літа своєю і нашому народови служити» (лист від 13 вересня 1893 р.). «Милого гостя» з Чехії вона завжди зустрічала як широкого друга України, поборника дружби слов'янських народів. Кожне повідомлення про подорож чеського вченого на Україну (Галичину) в 1891—1893 рр. було радісною подією для Кобринської та інших письменників. Від Ржегоржа вона дізнавалась про діяльність чеських жіночих товариств та про творчість окремих письменників.

З 1890 р. (березень—квітень) Кобринська налагоджує дружні контакти з передовими діячами жіночого руху в Чехії. Захоплення Кобринської викликали досягнення чеських жінок у справі освіти. Вони поставили перед урядом вимогу про право вступу до австрійських університетів, а також про доповнення навчальних програм в жіночих гімназіях предметами, які викладаються в чоловічих гімназіях. Те, що чеські жінки успішно боролися за освіту для себе, зміцнило віру Кобринської в можливість здійснення висунутих нею ідей. Питання про допущення українських жінок до університетів і відкриття хоч одної гімназії в Галичині обговорювалося ще в 1884 р., однак справа не рушила з місця, і Кобринська посилено зайнялася складанням петиції з цього приводу, беручи приклад з чеських жінок.

Як організатор «Товариства руських жінок» Кобринська неодноразово звертала увагу письменників, громадських діячів на освіту як один з найважливіших аспектів «жіночого питання». Вона закликає жінок Галичини і Буковини, зокрема тих, що брали участь в «Першому вінку», підтримати і схвалити прогресивні дії жінок Чехії. Разом з іншими передовими жінками вона складає листа («Признане») чеським жінкам за те, що вони перші серед слов'янок підняли питання про вступ жінок до університетів. Крім Кобринської, лист підписали Уляна Кравченко, Кліментина Попович, Ольга Франко, Михайлина Рошкевич, Ольга Левицька та Олеся Бажанська і надіслали в Прагу на ім'я чеської письменниці і діячки жіночого руху Елішки Красногорської⁶.

У листі українських жінок виражалось схвалення і загальна погодженість дій в «жіночому питанні» з чеськими жінками. На думку Кобринської, лише спільними силами та згуртованістю жінки можуть добитися прав рівності в суспільстві та активної участі в громадському житті. Одночасно з листом в Прагу Кобринська надіслала до державної ради у Відні петицію від українських жінок з проханням допустити їх до навчання в університетах та відкрити хоча б одну жіночу гімназію в Галичині.

Ідеї «жіночого питання» та заклик до єднання жінок різних національностей в боротьбі за громадські права займають в цей час велике місце в промовах та виступах Кобринської в пресі. Ці питання поставлені в написаних нею відозвах «В справі жіночої петиції до ради державної» та «До галицького українського жіноцтва». У них Кобринська закликає посилювати жіночий рух, підтримувати діяльність прогресивних товариств інших країн (в тому числі Чехії) і солідаризуватися з тими, хто бореться за жіночі права. В листі до І. Белея від 3 липня 1890 р. письменниця звертала увагу на надзвичайно важкі умови праці в Галичині. На її думку, умови в Чехії більш сприятливі для здійснення заходів, спрямованих на вирішення «жіночого питання». «Що жінкам інших народностей приходить легко, — писала Кобринська редактуру «Діла», — я мушу напружити всі мої сили... Петиції чешок і німок підписували товариства [жіночі. — К. К.], а я мусила бігати від хати до хати та ще просити, щоби були ласкаві станути за себе і за свої власні інтереси. Мене і мій проєкт не всюди прийняли, як би може належало і не раз ледовим обляжи холодом...»⁷.

⁶ На нашу думку, листа в Прагу надіслано на початку квітня 1890 р.

⁷ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 100/1804.

Все ж ідеї Кобринської підтримала передова громадська думка, зокрема жінки. Досвід з підписанням петиції про право жінок вчитися в університетах переконав письменницю, що «все-таки тобто жіноцтво не таке темне, як его звичайно представляють[ь]. Уже сам факт, — згадувала Кобринська в листі, — що на простий поклик одної з них стало 226, щоби поперти справу спільну всім жінкам, доводит[ь], що і наші жінки *мают[ь] якусь свою думку і волю*»⁸ (виділення наше. — К. К.).

Кобринська завдячувала редактору газети «Діло» І. Белею за те, що з сторінок цього видання⁹ широка громадськість дізналася про цікавий факт солідарності українок з чеськими жінками. В ґрунтовній замітці невідомого автора газета «Діло» звертала увагу читачів на громадську діяльність Кобринської, спрямовану на підтримку чеських жінок. Користуючись фактами з листа письменниці до І. Белея, автор статті наголошував на особливій ініціативі Кобринської у справі солідарності з чеськими жінками. «Разом з петицією до ради державної, — писала газета «Діло», — вислала пані Наталія Кобринська на руки пані Елішки Красногорської (писательки чеської) від галицьких письменок в жіночій альманаху «Перший вінок» письмо з признанням для чешок за те, що вони перші піднесли справу допущення жінок до університетів в Австрії».

Чеські письменниці, зокрема Елішка Красногорська, дуже тепло сприйняли дружню та щирю підтримку «малоруських сестер».

Як згадувала Кобринська, Елішка Красногорська, «на котрої руки вона... признане післала», повідомляла у своєму листі з Праги про те, що «они (чешки. — К. К.) хотять дати наше письмо до часописей, а іменно має то бути ширше оброблене в «Женських листах». Щоб подружньому відповісти чешкам, Кобринська зверталася до Белея з проханням, «щоби їх письмо» (звертання чеських жінок до українок. — К. К.) було поміщене «десь трохи на виднішій місці в «Ділі». Відповідну кількість номерів газети з листом чеських подруг Кобринська хотіла надіслати Е. Красногорській та іншим чеським діячам.

Звернення-відповідь чеських жінок до українок, написане чеською мовою в Празі 20 квітня 1890 р., було надіслано в Галичину на ім'я Наталії Кобринської з численними підписами чеських жінок. Підписали лист-відповідь головної представниці жіночого товариства Кароліна Светла, Луїза Челаковська та Анежка Маковська. У списку є також Елішка Красногорська, Марія Свободова, Марія Куракова, Зденка Віглова, Марія Віглова, Тереза Замблова та багато інших (всіх — 22).

З метою ґрунтовнішого ознайомлення широкої громадськості із змістом листа з Праги, Кобринська робить власноручний переклад цього листа і передає його для опублікування. «Дорогі сестри слов'янські! — починає лист з Чехії. — Подяка Вам і сердечне поздоровлення взаємне, повне почести і любови найщирішої». В листі виражалось загальне схвалення діяльності «руських» жінок, які «піднесли однодушно голос свій за право женщины... до науки і самостійности...» Чешки висловили українкам «подяку тисячекратну і славу» за «той мужній голос», який вони подали на захист освітніх прав для жінок. У листі звучала глибока віра у справу прогресу та заклик зміцнювати дружбу слов'янських народів. Чеські жінки прагнули злагоджено діяти в «жіночому питанні» для добра обох народів. В листі була чітко виражена ідея слов'янського єднання: «Коби то в кождім заході о поступ і добро загальне народи слов'янські так згідно і так в радості трудилися посполу. Нашим справді щирим заходам, — писали чеські жінки, — нашим

⁸ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 100/1804.

⁹ З руху між руськими жінками. — «Діло», 28 травня (9 червня) 1890 р.

народам, щиро нам дорогим, і їх дочкам кличемо з повного серця сердечне чеське: «Na zdar»¹⁰.

Дружні зв'язки Кобринської з представниками чеської громадськості зміцнювались і сприяли успішному проведенню в життя багатьох ідей у справі розгортання жіночого демократичного руху. Цьому сприяло також перебування письменниці в Празі (1891 р.) на промисловій виставці. Велика заслуга в здійсненні подорожі Кобринської до Праги та налагодженні там особистих знайомств належала Франтішеку Ржегоржеві. Знайомі Ф. Ржегоржа стають друзями української письменниці. Серед них такі відомі письменниці і діячки жіночого руху, як Кароліна Светла, Елішка Красногорська, Вільма Соколова-Зайдлова та ін. На все життя пам'ятними для Кобринської залишилися прийомні зустрічі в домі Кароліни Светлої. Про багатьох чеських друзів Кобринська згадувала в листах до Є. Ярошинської, О. Кобилянської тощо. Свої враження від подорожі до Праги вона описала в нарисі «Спомини з прогульки до Праги» та опублікувала в «Зорі» за 1891 р.¹¹

Беручи активну участь в жіночому русі, Кобринська в першу чергу звертала увагу на розширення зв'язків Станіславського товариства з жінками різних національностей і зокрема слов'янськими. Її погляди на жіночий рух знайшли відбиття в багатому листуванні письменниці з багатьма українськими та закордонними діячками. З цього погляду викликають інтерес листи до Ф. Ржегоржа¹² та до чеської вчительки, письменниці і громадської діячки Вільми Соколової-Зайдлової. Незважаючи на те, що архів Кобринської не зберігся, все ж матеріали, які зберігаються в Літературному архіві в Празі, дають чимало для глибокого висвітлення різних сторін її діяльності, а також вносять нове у проблему українсько-чехословацьких літературних зв'язків¹³.

Особиста дружба і спільні громадські інтереси зміцнили зв'язки Н. Кобринської з багатьма чеськими жінками. Особливо зблизилася вона з Вільмою Соколовою-Зайдловою, а також з її сестрою Богуславою та братом. Обидві чеські «посестри» активно займалися громадською діяльністю, цікавилися «жіночим питанням». Тривалим було й листування між Кобринською та Вільмою Соколовою, яке охоплює період 1891—1911 рр. Ми розглянемо його докладніше.

Вільма Соколова (1859—1941 рр.) народилася в Костельці. Тривалий час вчителювала в Новім Биджові, Піску та в Празі (від 1911 р.). Вона багато працювала в чеських жіночих товариствах, постійно цікавилася жіночим рухом і суспільно-політичним життям України. У Піску познайомилася з жіночим товариством, яке організувала Кароліна Светла. Відома В. Соколова і як письменниця. Її вірші та прозові твори для дітей користувалися популярністю на рідній землі. З них найбільш відомі: «Вітання з лісів і полів» (1890 р.), «Марта Драгунова» (1926 р.), «Казка про золотий ключ і живу воду» (1906 р.). Остання була перекладена на українську мову. За ініціативою Кобринської твори чеської письменниці перекладала Є. Ярошинська¹⁴.

¹⁰ «Діло», 28 травня (9 червня) 1890 р.

¹¹ Н. Кобринська. Спомини з прогульки до Праги. — «Зоря», 1891, № 22, стр. 438—439, № 23, стр. 455—456, № 24, стр. 477—478.

¹² В. А. Моторний. Вказ. праця.

¹³ Див.: Ф. Батьга. *Rossica v Literárním archívu NM v Praze*. Прага, 1962; О. Зилінський (упорядник). 150 років чесько-українських літературних зв'язків. Прага, 1968; Ф. П. Погребенник. Українські матеріали в Літературному архіві національного музею в Празі. — Зб. «Радянське літературознавство», № 4, стор. 84—86; В. А. Моторний. Вказ. праця; Літературний архів Музею чеського письменства (Страгов, Прага, далі — ЛІАМП, фонд Ф. Ржегоржа, 30 М 63).

¹⁴ Є. Ярошинська переклала з чеської мови на українську такі твори В. Соколової: «І від воробців можна взяти примір», «Похорон канарка», «Про Богуску», «Про мудрельку», «Утомлений читач». Ці переклади були надруковані в «Дзвінку» (1903—1904 рр.).

В. Соколова займалася також перекладами з української та польської літератур. Будучи редактором збірника «Дівочий світ» (1892 р.), вона займається громадською діяльністю, пропагує культурні зв'язки між слов'янськими народами. Діяльність «Товариства руських жінок» і, зокрема, Кобринської високо оцінювались В. Соколовою в її кореспонденціях, вміщених в чеських часописах. Охоче знайомила В. Соколова чеських читачів з реалістичними творами Кобринської, перекладаючи їх на чеську мову¹⁵, а також з її виступами та промовами, в яких головна увага зверталася на «жіноче питання».

22 листи Н. Кобринської до Вільми Соколової, які зберігаються в Літературному архіві в Празі¹⁶, мають значну історико-культурну цінність. Вони проливають світло на велике коло питань, пов'язаних з громадською діяльністю Кобринської. Головну увагу в своїх листах Кобринська приділяла проблемам суспільно-політичного життя та жіночому руху. Багато місця в кореспонденції відведено організації жіночих товариств в Галичині і видавничим планам письменниці.

Вперше Кобринська написала листа В. Соколовій 26 вересня 1891 р. з Болехова. Майже півроку минуло відколи вона повернулася з Праги. За різними громадськими справами Кобринська не мала змоги одразу ж по приїзді додому надіслати чехам відповідь-подяку за гостинність і увагу, виявлені до неї під час її перебування в Празі. Як згадувала письменниця в листі, «вельми важка робота жіночої справи», яка охоплювала підготовку і проведення жіночих зборів у Стрию, що мали відбутися 1 вересня 1891 р., а також інші громадські справи вимагали великої праці і не дозволили вчасно подякувати за «гостину» в Празі. Однак при всіх важливих справах письменниця не забувала про приїзд до Болехова «дорогого гостя» з Праги Ф. Ржегоржа. І в листі до Є. Ярошинської (1891 р.) вона нагадує, що особливо дорожить приїздом чеського етнографа. Багато уваги Кобринська приділяла чеським друзям у своїй промові, виголошеній на жіночих зборах в Стрию. Вона розповідала про громадську діяльність жінок в Чехії, висловила захоплення їхніми успіхами в справі освіти.

Про чеських подруг Кобринська згадує у відозві до жінок Галичини і Буковини, ставить їх працю як приклад українкам, підкреслюючи важливість освіти і громадських прав для жінок. «Загально звісно, — говорилось у «Відозві», — що минулого року русинки, чешки і німки віденські подали були в однім часі петицію до ради державної о вступ жінкам до університетів, а також о креоване жіночих гімназій. Се хороший результат принесло чешкам, бо дозволило їм висшу жіночу школу доповнити предметами шкіл гімназійських, що з часом надасть ученицям тої школи права мужеських гімназій». Надсилаючи 21 вересня 1891 р. «Відозву» Є. Ярошинській для опублікування в пресі, письменниця просила її внести деякі доповнення. «Треба би додати до відозви, — писала Н. Кобринська, — що чешкам дозволено доповняти предметами шкіл гімназійських висшу школу жіночу в Празі за помочою товариства «Мінерва»¹⁷.

Корисним для справи жіночого руху в Галичині Кобринська вважала і своє співробітництво у жіночих закордонних виданнях. Погоджуючи це питання з Ольгою Кобилянською, вона вибирає чеські видання і періодику, в тому числі «Женські листи». Саме в цьому жур-

¹⁵ Pan sudi (Obrazek ze života) Vilma Sokolová. «Kvety» 15 січня 1893 р., № 30. str. 734—743.

¹⁶ Листи Н. Кобринської до В. Соколової подаємо за мікроплівкою ЛАМП. Користуючись нагодою, висловлюємо щирю подяку за допомогу доктору О. Зілінському і директору ЛАМП доктору Я. Лоужилу за надіслані матеріали та дозвіл на їх публікацію.

¹⁷ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 101/467.

налі письменниця мала намір вмістити кореспонденцію про жіночі збори в Стрию, про що додатково повідомляла Є. Ярошинську у вересні 1891 р. Обох жінок цікавили творчі плани, справи жіночих товариств та розгортання жіночого руху в братніх країнах. «Щирі, теплі відносини», про які згадувала Кобринська в листі 1891 р. до В. Соколової, впливали із спільних громадських інтересів обох жінок, з бажання зробити як можна більше для поліпшення долі жінки, пробудження її свідомості, здобуття для неї рівноправності. На сторінках західноукраїнських і чеських видань з їхньої ініціативи друкувалися матеріали про жіночий рух, громадську діяльність жінок, їх працю та навчання.

Кобринська сприяла встановленню дружніх відносин українських жінок з чеськими товариствами, радилася з В. Соколовою у справі допомоги деяким читальням. Вона хотіла «запроnumerувати для сільської читальні якусь чеську для простого люду часопись». Чимало корисного з чеської періодики брала Кобринська для своєї праці. У практичній діяльності вона спиралася на те найкраще з досвіду чеських «посестер», що сприяло виконанню багатьох важливих заходів з «жіночого питання». Особливо цікавим для неї було товариство «Мінерва». В 1892 р. на жіночих зборах у Львові Кобринська схвалює працю цього товариства і пропонує створити в Галичині товариство «на взір чеської «Мінерви» в цілі заложення жіночої гімназії». Для здійснення свого задуму Кобринська вважала корисною і чеську газету «Крок», яку для неї спеціально надсилали з Чехії.

Дружба двох слов'янських жінок — українки і чешки — переростає в дружбу братніх жіночих товариств. Про це щиро говорила Н. Кобринська в листі до В. Соколової 24 лютого 1892 р. «Мене глибоко тронуло Ваше сердечне письмо, — писала вона, — з которого виджу, що наша духовна зв'язь щораз міцніє, хоч така ділить нас пространь землі». Про взаємну повагу і теплі стосунки між українцями і чехами писала Кобринська і в «Споминах з прогульки до Праги». В одному з листів до В. Соколової (1891 р.) письменниця твердила, що «пригадувати русинам гостину в чехах завше буде дуже мило». Минуло кілька місяців після повернення української делегації з Празької промислової виставки, але, як признавалася в листі письменниця, «ми все еще треваемо під троняючими вражіннями чех і Праги». Вона висловлює думку про те, що і надалі необхідно зміцнювати дружбу, «скріпити личні знакомства і відносини». Свою щирість і гостинність до В. Соколової Кобринська переносить на загальне сердечне ставлення до чеського народу, на которого завжди «чекають широко отворені двері і серце» українців.

Кобринська звертала увагу в листі і на те, як гаряче приймали делегатів поїздки в Прагу в 1891 р. на рідній землі, підкреслювала, що «вельми троняючим був поворот» в Галичину. «Нас ожиждано нетерпеливо, — згадувала вона, — справозданя в часописах ім (галичанам. — К. К.) не вистарчали, они розпитували про кожду дрібницю і крачком утирали слези».

Щира розповідь про чехів Кобринської, Ярошинської та інших делегатів, що повернулися з Праги, викликала озлоблення і неприязнь з боку шляхетсько-польських кіл. Консервативно настроєні «польські кола»¹⁸ недоброзичливо ставилися до Кобринської та інших діячок, які були в дружбі з чеськими жінками. Про це говорить письменниця у своїх листах до В. Соколової.

¹⁸ Вважаємо за потрібне сказати, що Н. Кобринська в листах не завжди дотримується вислову «польські кола», а вживає слова «поляки», «польки» на означення того ж поняття, тобто польських консервативних представників. На це слід звернути увагу і не змішувати слова «поляки» з поняттям польський трудовий народ, не прирівнювати їх до демократичних діячів культури і літератури в Польщі.

Кобринська не робить різниці між українським і польським простим народом. Вона завжди високо цінила прогресивну польську літературу, захоплювалася її кращими мистецькими творами. З багатьма представниками революційно-демократичної думки Польщі письменниця особисто дружила, а також листувалася. Але Кобринська не могла миритися з реакційною політикою представників консервативних польсько-шляхетських груп, що були вороже настроєні до її діяльності, ширили розбрат в народі. Не мирилася письменниця з тими представниками, що «усіма силами старалися затерти незатерті сліди в стрічі русинів з чехами».

Н. Кобринська не забуває в своїх листах запитати В. Соколову про К. Светлу та інших діячок чеського жіночого руху. «Задля усталення сильнішої взаємної пам'яті» письменниця надсилає в Чехію дарунки — вироби народного гуцульського промислу, а також альманах «Перший вінок», яким вона «дала виразніший толчок до жіночого руху в Галичині», та оповідання «Виборець». Щоб познайомити чеську письменницю з своєю помічницею у виданні «Першого вінка» Оленою Пчілкою, Кобринська надсилає «два числа «Зорі», в котрій знаходиться образ української писательки».

В особі Вільми Соколової Кобринська вбачала активну громадську діячку Чехії. В листі, написаному німецькою мовою 19 лютого 1896 р. в Болехові, вона вказувала на прогресивну роль жіночої газети, яку задумала видавати В. Соколова. Кобринська «перконана, що вона (тобто газета. — К. К.) буде поведена в дійсно передовому напрямку». Видавництво чеської жіночої газети, як і співробітництво з чеськими діячами в їхній пресі, було цікавим і корисним для Кобринської. Вона розраховувала, що і надалі подаватиме матеріали та «інформації про українок» в чеські часописи, зокрема про їх працю, участь в громадському житті, видавничу діяльність, роботу жіночого товариства та ін.

Здійснивши протягом 1893—1895 рр. план видання альманаха «Наша доля» (два випуски), Кобринська з радістю надсилає їх В. Соколовій. Хоч умови для виконання видавничих планів були несприятливі, письменниця не втрачає надії, що через деякий час матиме змогу подарувати В. Соколовій і третій випуск «Нашої долі». Кобринська мріяла про те, щоб подарувати В. Соколовій збірку своїх творів. На думку письменниці, вона зобов'язана для своєї чеськ і подруги «ту приємність зробити» (лист від 12 квітня 1899 р.). Зважаючи на деякі перешкоди в підготовці видання оповідань, здійснити цей задум письменниці вдалось пізніше. Лише в 1900 р. вони взаємно обмінялися творами.

Діяльність Кобринської і в наступні роки була в полі зору В. Соколової та інших діячок чеського жіночого руху, а також письменників Чехії. Громадськість Чехії захоплювалась пристрасним словом Кобринської, її працю на користь жіночого демократичного руху. В 1899 р. чеський журнал «Жіночий світ» у першому номері помістив промову Кобринської в Науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури, високо оцінюючи її заслуги як письменниці і особливо як громадської діячки. Повідомляла про це й газета «Діло»¹⁹, згадавши про ту позитивну оцінку діяльності Кобринської, про яку писала чеська преса.

У своїх кореспонденціях до газет та жіночих альманахів письменниця охоче розповідала про працю чеських жінок. Щоб ширше ознайомити громадськість з їх діяльністю, Кобринська просила І. Франка написати статтю про жіночу гімназію в Чехії²⁰. У листах в Прагу Коб-

¹⁹ Промова Наталії Кобринської на Науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури. — «Діло», 24 жовтня (5 листопада) 1898 р.

²⁰ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів. ф. 3/1626.

ринська виразила «найкращі слова милого запевнення», що В. Соколова залишиться для неї «завше милою згадкою». Письменниця мріяла про повторну зустріч з чеськими друзями, писала про це Соколовій. «Часто запитую себе, — признавалася вона в одному з листів 1898 р. до В. Соколової, — узримося ми ще коли?» Кобринська сподівалась зустріти бажаних гостей на рідній землі і неодноразово гостинно запрошувала В. Соколову і Ф. Ржегоржа в Болахівські краї. Згадуючи свою поїздку до Брно, де «оглядала славний жіночий інститут», Кобринська радіє, почувши випадково, що недавно в ньому була В. Соколова. Як згадувала вона в листі від 14 січня 1903 р., це ще більше зворушило її, відновило в пам'яті колишні приємні зустрічі в Празі.

Кобринська поважає В. Соколову «яко визначну феміністку», для якої справа жіночого руху в Галичині була однаково цікава, як і в себе на батьківщині. Нагадуючи про дружні «взаємні відносини, а властиво симпатії», Кобринська часто до свого «сердечного бажання» приєднує «інтерес з «жіночого питання», який полягав у тому, щоб в чеських журналах написати про Софію Морачевську — першу на Західній Україні жінку-лікаря в вищій освітою. На думку Кобринської, подібні повідомлення про українських жінок мали б велике суспільно-політичне значення, сприяли б взаємній повазі і зміцненню дружби з чеськими жінками. «Дуже проте прислужилибистеся нам, русинкам, — писала з цього приводу Кобринська, — якби есте помістили в Ваших часописах: що ось і між русинками є вже жінки з університетським образованием і що першою в Галичині жінкою-лікарем є якраз русинка і т[аке] і[нше]».

В. Соколова радо виконувала всі прохання Кобринської, що стосувалися «жіночого питання», охоче розповідала про українок в пресі. Вона не тільки погодилася вмістити запропоновану замітку Кобринської, а й, щоб докладніше розповісти про Морачевську, звернулася до письменниці з запитанням, на які згодом Софія Морачевська відповіла особисто. Особливо потішало Кобринську те, що чеська діячка сприятиме інтересам «руських» жінок. «Я дійсно вражена Вашою готовністю, з якою Ви занялись справою Морачевської, — відзначала Кобринська в листі, — хоть і числила на Вашу доброту і ревність для жіночої справи». Її приємно дивувала злагожденість в діяльності чеських жінок і це з більшим боєм вражало непорозуміння з галицькими жінками, з консерваторами та владою.

Не маючи підтримки серед галицьких консервативно настроєних жінок, Кобринська все ж не залишає громадської праці. Вона прагне здійснити ще деякі ідеї і про свої задуми повідомляє В. Соколову. «Замало маю помочи між нашими жінками, — скаржилася В. Соколовій 28 квітня 1900 р. — *та все-таки стараюсь в тайні заложити чи властиво зав'язати еще одно конечно нам потрібне жіноче товариство*». Таким «потрібним» для справи жіночого руху було задумане Кобринською «Товариство охорони дітей».

В умовах галицької дійсності письменниці нелегко було втілити в життя свої прогресивні ідеї. Але Кобринська висловила задоволення, що її праця все ж була корисною для розгортання жіночого руху. «Будь що будь, — писала В. Соколовій, — а все-таки моїми заходами зробилось те, що руське жіноцтво значно не скажу випередило, а *упередило на кілька років жіночий рух між польками*». Хоч листування з В. Соколовою з поважних причин не було регулярним, проте в кожному листі українська письменниця не тільки повідомляла про щось нове з «жіночого питання», але й посилала матеріали про жіночий рух для надрукування його в чеській пресі.

Близькими для Кобринської по духу були громадські справи інших чеських жінок, їх життя та діяльність. Бодем у її серці відзивалися

«страсти Кароліни Светлі і нашого незабутнього приятеля русинків Ржегоржа» (лист 28 квітня 1900 р. до В. Соколової).

Особливо важким для Кобринської був період перебування її у Львові. Письменниця прагнула «розпочати якусь ширшу роботу», організувати видання журналу. «Головно, — писала вона із Львова 21 лютого 1907 р., — хотіла видавати жіночу часопись, де, крім жіночих, національних справ, мала бути плекана і література... Взагалі план був широкий». Здійснити задумані плани Кобринська передбачала лише при активній підтримці жінок та громадськості Львова. Однак обставини не сприяли їй в цьому. Прогресивні заходи письменниці натрапили на війовничий консерватизм. Не зустріла вона належної підтримки і серед жінок. Загострилися також відносини Кобринської з консервативно настроєними працівниками редакцій газет та журналів.

Перебуваючи у Львові, письменниця відчула реакційну пансько-польську політику галицьких народоців. На важкі умови роботи у Львові звертала увагу Кобринська в листі до своєї приятельки в Прагу. «Се мене зовсім зломило, бо виділося мені, що пукла послідня нитка, що в'язала мене з моїм жіноцтвом, — писала вона з цього приводу В. Соколовій. — Все мені опротивіло, а в душі створилася така рана, що і доторкнутись не можу...».

Письменниця-демократка не могла миритися з реакційною політикою польських консервативних кіл, які «хотять коньче уходити за високо культурний народ», а насправді в їхніх вчинках «тут що слід виходить консерватизм, дикий тероризм і лож, лож, лож!»

Зневірена в настроях консервативної громадськості, але твердо переконана в своїй правоті, Кобринська повернулася в рідний Болахів з наміром займатися літературною творчістю. Але письменниця не мислила свого життя без громадської діяльності. Навіть у важких умовах, в час гірких розчарувань (1903—1904 рр. і 1907 р.,) вона постійно цікавиться літературним і культурним життям Чехії, продовжує листуватися з В. Соколовою. Кобринська оцінює надіслані В. Соколовою твори як працю «гарного пера», вважаючи їх «чисто реальною штукою». Вона дуже шкодує, що внаслідок передчасної смерті Є. Ярошинської багато перекладених на українську мову творів Соколової залишились ненадрукованими в редакційних різних журналах. Як свідчить лист до В. Соколової з Болахова 16 січня 1908 р., письменниця і в цей час не обмежується лише літературною творчістю. Громадське життя вона вважала «сильною потугою», яка кликала до праці, до творчої активності. В листі до Соколової Кобринська ставить запитання, які мають безпосереднє відношення до політичного життя, оцінки діяльності партій або окремих представників України та Чехії (див., наприклад, її листи до Соколової від 16 січня 1908 р., 1 січня 1911 р. та ін.).

Незважаючи на виняткову складність галицьких обставин, на «багато родинних та суспільних ударів» (виділення наше. — К. К.), Кобринська не замкнулася «в стінах хати». Вона завжди була з народом, жила його болями, стражданнями та надіями на краще життя. Тривали її зв'язки з чехами. Письменниця мріє про нову поїздку в Чехію і зустріч з В. Соколовою та багатьма іншими діячами. З найкращими дружніми побажаннями Кобринська зверталася до В. Соколової і просила більше писати про життя чехів та громадські справи жінок. Виражаючи щире і сердечне ставлення до Соколової, письменниця нагадує, що ніколи не може забути «тих, котрих раз полюбила» (виділення наше. — К. К.). В особі В. Соколової вона бачила чеську прогресивну діячку, свою сорогратницю у спільній праці, спрямованій на поліпшення жіночої долі, здобуття прав рівності в суспільстві для жінки-трудівниці.

З глибокою повагою ставилася Кобринська до чешки Йозефи Напрсткової, яка займалася організацією народного музею в Празі.

Незважаючи на зайнятість громадськими справами та поганий стан здоров'я, Кобринська намагається підтримувати зв'язок з нею. Як свідчать її листи до Є. Ярошинської, письменниця двічі нагадувала Ярошинській (21 та 25 вересня 1891 р.)²¹ про своє бажання написати листа Напрстковій у Прагу і просила надіслати якнайшвидше її адресу. «...Мушу вже раз роздяковатися з Напрстковою, — нагадувала Кобринська 26 вересня 1891 р., — прошу проте відвратною поштою подати адрес її».

Ставлячи собі за мету розширення і зміцнення зв'язків з жінками різних національностей, Кобринська в першу чергу звертала увагу на зміцнення дружби з слов'янськими народами. Ідея дружби народів і прагнення здобути для жінок рівні права в суспільстві та сім'ї духовно зближували її з багатьма кращими представниками культури і суспільно-політичної думки України і Чехії.

Вивчені нами матеріали характеризують Кобринську як письменницю і активну громадську діячку, для якої боротьба за інтернаціональні зв'язки поєднувалася з боротьбою за здійснення рівноправності жінок, боротьбою за долю мільйонів жінок, свободу і щастя всього народу. Своєю діяльністю Кобринська сприяла духовному і політичному зближенню жінок того часу. Листування Н. Кобринської з представницями чеської інтелігенції становить нову сторінку її творчої біографії і дає право високо оцінити прогресивну роль письменниці в суспільно-політичному і літературному житті на західноукраїнських землях в кінці ХІХ—на початку ХХ ст. та визначити належне місце серед тих, хто сприяв зміцненню дружніх зв'язків між українцями та чехами.

К. А. КРИЛЬ

К ВОПРОСУ О СВЯЗЯХ НАТАЛИИ КОБРИНСКОЙ С ЧЕШСКИМИ ДЕЯТЕЛЯМИ КУЛЬТУРЫ

Резюме

Опираясь на малоизвестные источники, в частности на переписку Н. Кобринской со многими чешскими писателями, этнографами, учителями, автор освещает малоизвестные стороны общественной и культурно-просветительской деятельности украинской писательницы, характеризует ее как пропагандиста интернациональных связей женщин, борца за их равноправие.

²¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 101/467, 101/468.

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКИХ МУЗИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Дуже важко говорити про чесько-українські музичні зв'язки в давнину, бо про них ми не маємо, на жаль, жодних документальних даних. Ми можемо лише здогадуватись про такі зв'язки, що вони повинні були бути, якщо візьмемо до уваги велику любов до пісні, до музики у братніх наших народів — чеського, словацького і українського. Однією з небагатьох пам'яток, що свідчать про такі зв'язки, є чеська граматика Яна Благослава з 1571 р., в якій поміщена українська пісня про воеводу Стефана¹. Сам факт опублікування української пісні в книзі, призначеній для найширших народних верств, свідчить про зацікавлення нею якщо вже не серед широких мас народу, то принаймні серед окремих його представників.

Значно більше матеріалів для виявлення українсько-чехословацьких музичних зв'язків дає нам ХІХ ст. Справа в тому, що після поділу Польщі в 1772 р. Західна Україна, точніше Галичина, підпала під владу Австро-Угорської монархії і тим самим опинилася з Чехією і Словацькою в одній державі. З того часу посилюються культурні стосунки між Чехією та Галичиною. Українська молодь починає, як це було в ХV і ХVІ ст., виїжджати на навчання до Чехії, особливо в Прагу, тоді як з Чехії в Галичину приїзять представники чеської інтелігенції. Багато з них займає посади вчителів в державних середніх школах, а також вчителює приватно в галицьких поміщиків та заможних міщан. В ці часи починається теж великий приплив у Західну Україну чеських музикантів. Приходять вони сюди як вчителі музики, органісти (в польських костьолох Галичини), хорменстери, капельмейстери, оркестранти тощо. За свідченням Отакара Гостінського, «багато чеських музикантів покидало тоді свою батьківщину, щоб на чужині шукати свого щастя і теж доволі часто вони його в великій мірі там знаходили».

Подібний процес спостерігаємо (хоч і не в такій мірі, як у Галичині) і на Східній Україні, куди виїжджало багато чеських музикантів, головним чином, педагогів та оркестрантів². Саме чеські музики відіграли дуже важливу роль в розвитку українського музичного мистецтва колишньої Галичини в першій половині ХІХ ст. Мова йде передусім про трьох визначних працівників музичного мистецтва чеської національності, а саме — Алоїса Нанке, Вінценца Серсави і Людвіка Сед-

¹ Див. докладніше про це: Hořálek K., Hořálková Z., *Ukrajinská píseň o vojvodovi Stefanovi v zápisi XVI st.* «Slavia», Roč. XXVII, стр. 415—424; Zilynskyj O., *Stará ukrajinská píseň o vojvodovi Stefanovi a její význam pro dějiny slovanské lidové písně.* «Slavia», Roč. XXIX, стр. 76—103 та ін. матеріали.

² Див.: Miroslav Rostler, *Soupis významnějších českých hudebníků, kteří žili a působili v Rusku.* В кн. «Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků, sv. I, Svět Sovětů, Praha, 1965. В списку вказано багато чеських музикантів, що жили на Україні.

ляка. Варто також згадати ще четвертого чеського музиканта Франтішека Лоренца, який теж жив і працював у Галичині.

Та перш ніж займемося ближче тими видатними чеськими музикантами, мусимо згадати про першого композитора-чеха, який працював у нас на початку ХІХ ст. Це композитор Ролечек. Про нього маємо, на жаль, дуже скупі відомості, не знаємо навіть його імені. За свідченням Порфирія Бажанського³, Ролечек працював хормейстером в кафедральному соборі Юра у Львові в 20-х роках минулого сторіччя. Слід зазначити, що світське музикування в Галичині, про яке ми знаємо дуже мало, було в той час на дуже низькому рівні. Органну музику народ міг почути лише в костьолах, а хоровий спів — в церкві і то лише в таких містах, як Львів, Перемишль. До того ж у першій чверті ХІХ ст. у нас не було свого хорового репертуару, тому якщо в церквах і співали хори, то вони послуговувались духовним музичним репертуаром, пристосованим до грецького обряду. Траплялися й такі курйози, як підкладання церковно-слов'янських духовних текстів під якісь існуючі світські мелодії. Так дещо пізніше робив Осип з Болшова зі сонатами Гайдна.

Композитор Ролечек має ту заслугу, що, працюючи хормейстером в соборі Юра у Львові, писав духовні хорові твори на старослов'янські тексти, які потім і виконував із своїм хором під час церковних відправ. В 1826 р. він виконав, наприклад, з тим хором свою літургію для мішаного хору з акомпанементом оркестру. Як солістка співала відома тоді у Львові співачка — Бароні. Цікаво, що за свідченням анонімого автора «Хроніки духовної семинарії Львовской одь 1783 до 1888»⁴, членами хору, який співав до 1830 р. при урочистих відправах в соборі Юра, були артисти німецького театру у Львові. Літургія Ролечка, про яку йде мова, як і всі інші його твори, не збереглася. Ці твори не користувались популярністю серед українців, мабуть тому, що були їм чужі за своїм характером. Єдиний твір «Елицы во Христа» пережив свого автора і його ще довго виконували в галицьких церквах.

Як довго працював Ролечек хормейстером в Юрському соборі, невідомо. Відомо лише те, що після його вибуття чи смерті хоровий спів в Юрському соборі почав занепадати і, на жаль, скотився до того рівня, на якому він був до приходу Ролечка.

В цей же час виникає на Західній Україні, а саме в Перемишлі, новий музичний центр, який має прямо епохальне значення для майбутнього музичного мистецтва на західноукраїнських землях. В 1828 р. за єпископа і мецената Івана Снігурського, а головню завдяки заходам і ентузіазмові його помічника, завзятого меломана Осипа Левицького, організується мішаний хор, який виступає в Перемишльському кафедральному соборі. Разом з хором була створена співацько-музична школа, перша того роду українська школа в Галичині. Через рік, а саме в 1829 р., прибуває до Перемишля чеський композитор і диригент Алоїс Нанке.

Ми не маємо відомостей, коли народився і коли помер А. Нанке. Відомо лише, що він походив з чеського міста Брно. Вже 18-річним юнаком він звернув на себе увагу як диригент. Тривалий час А. Нанке жив у Відні, де грав в оркестрі Казіміра Блюменталя і був членом австрійського музичного товариства та товариства квартетної музики. А. Нанке виступав також разом з славним чеським піаністом і композитором Яном Гугом Вацлавом Воржішком, про якого з великою похвалою висловлювався Людвіг ван Бетховен.

³ История руского церковного пѣнія, Львів, 1890.

⁴ Хроника духовной семинарии Львовской одь 1783 до 1888. — «Дѣло», Львів, 1888, № 173.

Саме з 1829 р. Алоїс Нанке почав працювати педагогом в Перемишльській співацько-музичній школі та диригентом-хормейстером кафедрального хору. Його праця дала незабаром прекрасні наслідки: А. Нанке вдалося поставити хоровий спів у Перемишлі на небувалу до того часу висоту. Досить сказати, що на виступи хору під його керівництвом приходили до кафедрального собору не лише українці, а й урядовці-поляки, німці, віськовослужбовці; з'їздилися з навколишніх сіл навіть польські поміщики, щоб послухати в соборі добру музику.

Для свого хору А. Нанке писав твори, з яких деяка кількість збереглася і до сьогоднішнього дня. Ці твори відзначаються високим професійним рівнем, що свідчить про глибоке знання композитором усіх тонкощів та нюансів хорової палітри. Слід сказати, що діяльність А. Нанке припадає на час, коли завдяки старанням Осипа Левицького до Перемишльської музично-співацької школи та до репертуару кафедрального хору, а звідси і до інших хорів Галичини надходять хорові твори Дмитра Бортнянського. Немає сумніву в тому, що А. Нанке саме тут познайомився з творами Бортнянського і, до певної міри беручи їх за взірць, мав дещо полегшене завдання, пишучи свої твори на духовні старослов'янські тексти.

Є відомості, що А. Нанке писав у Перемишлі також світські хорові твори, але з них, на жаль, не зберігся жоден.

Велика заслуга А. Нанке перед українською музикою полягає в тому, що він підніс до високого мистецького рівня хоровий спів, що з великим умінням і енергією працював в Перемишльській музично-співацькій школі, де під його безпосереднім керівництвом навчався Іван Лаврівський. З тієї школи вийшли також інші відомі діячі західноукраїнської музичної культури. А. Нанке працював в Перемишлі до 1835 р. і покинув свою роботу внаслідок важкої недуги. Помер він, напевно, в 1836 р.

Другим із цієї трійці чеських музикантів, які в великій мірі спричинилися до розвитку музичного мистецтва в Західній Україні, був Вінценц Серсави (правдоподібно Zrzavý). Народився він у 1802 р. в с. Каниці біля Брно. Із слів любителів музики Осипа Левицького та Івана Сінкевича виходить, що чеський музикант мав гарний голос і працював оперним співаком, а вірніше хористом в Брненському оперному театрі. Прибув він в Перемишль на запрошення А. Нанке і працював спочатку як його помічник, а після вибуття А. Нанке з Перемишля, зайняв його місце. В. Серсави працював також учителем співу в Перемишльській гімназії, про що ми маємо цікаві спогади Наталя Вахнянина, який тоді вчився в тій гімназії.

Крім своєї роботи на посаді диригента кафедрального собору, яку він виконував протягом 20-ти років, В. Серсави займався також і композиторською діяльністю, пишучи, подібно до свого попередника А. Нанке, духовні хорові твори.

З спадщини В. Серсави можемо зареєструвати лише три твори, а саме: «Алілуя» (С—dur), «Тебе поем» і «Буди ім'я господне». Помер Серсави 12 квітня (ст. ст.) 1853 р.

Про останнього із трійці чеських музикантів, що працювали в ХІХ ст. в Перемишлі, а саме про Людвіка Седляка, маємо найменше відомостей, незважаючи на те, що він був диригентом хору і керівником так званого «фігурального співу» в школі дяків-учителів найдовше — приблизно 30 років. Вахнянин розповідає, що Седляк був диригентом кафедрального хору вже в 1856 р. («Спомини з життя»).

Після смерті В. Серсави було запрошено з Чехії на посаду учителя співу і диригента хору Людвіка Седляка. Правдоподібно, що добра репутація його попередників — А. Нанке і В. Серсави — спонукала опікунів хору шукати їх спадкоємців саме в Чехії.

За Л. Седляка хоролий спів у кафедральному соборі підупав, не так з вини самого чеського музиканта, як дехто намагається довести, як передусім внаслідок байдужості до музичної справи перемишльських духовних сановників (єпископ Снігурський, який опікував кафедральний хор та музично-співацьку школу при ньому, помер в 1847 р.). Зрештою така байдужість до повновартісного церковного хорового музичування була, як слушно зазначають деякі дослідники, характерною рисою більшості вищого галицько-українського духовенства. Л. Седляк виявив натомість досить жваву діяльність у творчій галузі. З тих творів Л. Седляка, які дійшли до нас, можна було б скласти повну літургію.

Слід зауважити, що всі три вищезгадані музиканти намагалися, наслідуючи Бортнянського, наблизитися до духу східнослов'янської церковної музики, що, зрештою, їм не завжди вдавалось. Але в їх творах ми не знаходимо ані неправильних наголосів, ані неправильної ритміки, а якщо такі випадки і зустрічаються, то їх не більше, ніж у творах галицько-українських композиторів. Другою характерною рисою цих чесько-українських церковних творів є їх висока хорова техніка. Безперечно, вони написані музикантами, які прекрасно володіли хоровим мистецтвом, знали вимоги хорової техніки і відповідно до них писали свої твори. Тому не дивно, що ці твори добре звучали в хорі, що вони радо сприймалися як знавцями і любителями хорового співу, так і широкими народними масами.

Говорячи про чеських музикантів, що працювали в Галичині, слід ще згадати сучасника В. Серсави чеха Франтішка Лоренца, який тривалий час працював органістом в римсько-католицькому соборі в Перемишлі. У нього вчилися деякий час Іван Лаврівський та інші українські музиканти. Дружні, тісні зв'язки між чехословацьким і українським народами в ХІХ ст. не обмежуються тільки Західною Україною; вони поширюються і на українські землі, що знаходилися в межах колишньої царської Росії.

Відомо, що літературний рух південних та західних слов'ян, особливо чехословаків, знаходив живий відголос у Харкові та Києві, які свого часу були осередками слов'янолюбних ідей. «Горячими пропагаторами тих слов'янських взаємин, — пише в своїй розвідці професор Олександр Колесса, — були передусім А. Метлинський, І. Срезневський та О. Бодяньський». З-поміж чеських письменників звернули тут на себе особливу увагу твори Ф. Л. Челаковського, Я. Коллара та П. Й. Шафарика. Кілька поезій Челаковського, який вже в своїй збірці слов'янських народних пісень з року 1822 і в пізніших виданнях помістив також кілька пісень українських⁵, переклав на українську мову А. Метлинський і видав їх у 1839 р. в збірці під заголовком «Думки і пісні та ще дещо» з підзаголовком «Луна (гомін) із Чехії».

Челаковського наслідував Метлинський у деяких своїх поезіях, наприклад у «Великій панахиді». «В тій збірці, — пише О. Колесса, — вміщує Метлинський свої переклади із т. зв. Краледворського рукопису та одного сонету із Колларової поеми «Slavy dcega», а у відділі «Луна із Словакії» подає переклади 9-х словацьких пісень із збірників, як він зазначає, виданих на світ працею Коллара в Празі та Срезневського в Харкові»⁶.

Зате віддячився Метлинському Челаковський, переклавши кілька його віршів чеською мовою і видавши їх у Празі у 1842 р. в «Часописі чеського музею» під заголовком «Z antologie maloruské», «Hejtman», «Odrodilec», «Kozacká smrt».

⁵ О. Колесса. Погляд на історію українсько-чеських взаємин. Прага, 1924; див. про це також: Jiří Hořák. Maloruské písně ve sbírce Celakovského (Český národopisný věstník IX, стор. 101—128).

⁶ О. Колесса. Вказ. праця, стор. 117.

Тут ми підходимо до найцікавішого. Через 18 років (у 1860 р.) один з віршів А. Метлинського, вільно перекладених Челаковським на чеську мову, а саме «Зрадник» (на чеській мові «Odrodilec»), потрапляє до рук геніального композитора Бедржиха Сметани, творця чеської національної музики, і він, пишучи до нього музику, розпочинає ним свій славний цикл з восьми чоловічих хорів⁷ á cappella, між якими такі хори, як «Tři jezdcí», «Rolnická», «Slavnostní Sbor», «Píseň na moři», «Věno» входять в репертуар кожного шануючого себе чеського чоловічого хорового колективу.

У виданні, яке є в нашому розпорядженні⁸, прізвище автора тексту дещо перекручене. Воно тут записане як А. Mečlinský. Однак, якщо порівняємо чеський текст вірша з оригіналом, то переконуємось, що мова може тут бути лише про нашого А. Метлинського і нікого іншого. А втім, нехай читач пересвідчиться сам.

А. Метлинський

ЗРАДНИК

Хто тебе родину, рідний зневажає
Хай той на чужині серця не має,
Та щоб до кого в горі притулитися,
Та щоб було з ким горем поділитися.
Хто свою віру, хто край свій покине,
Хай той без роду на чужині загине,
Згасне його око, душа почорніє,
Замре його голос, серце зотліє!
Він од бога долі не знатиме,
Тільки од бога кари він ждатиме!
Де він стане де він гляне —
Й чорний ворон літати стане!
Хтось ворону його вкаже,
Заздалегідь уже скаже:

Отто ваша

Буде паша-

Як його злії кари каратимуть,
Батьки й малим дітям казатимуть,
З хрестом вони казатимуть зтиха:
Оттак діти, не дай боже лиха!

Оттак діти,

Неробіте!

Зрадник од людей ласки не знатиме,
Сам він од себе в пуші тікатиме;
Його рідне слово в пісні не грітиме,
Йому пісня в серці углем горітиме...

A. Metlinský

ODRODILEC

Kdo tebe, drahá vlasti si neváží,
Nech lásky světlo nikdy neobrazí
Se v srdci jeho v plesu, ni v želi,
Nebud' mu přáno přituliti st k řád.
Rům příteli.
Kdo řeč tupí svych otcův, já
se rouhá: zhyň, zhyň.
Všecká v duši te po dobru touha
Jazyk bezectný oněměj!
Bud' zradce ten jměň v lidstvu za homolka
A v cizím kraji zemři bez potomka
Blahost se mu ni ve snu neza mihej:
Jen mrak a desnost kroky jeho stihej
A kam obrátí pohled svůj
Havran to lačný obletuj.
Radyj se, lačný havrane,
Lahudky se ti dostane.
Tím zrádцем vlasti budeš se pasti.
Raluj se, lačný havrane.

.
.
.

В 1888 р. з-під пера творця української національної музики Миколи Віталійовича Лисенка виходить один з перших його творів в ряду композицій на революційні тексти Т. Г. Шевченка, а саме його «Іван Гус» для чоловічого хору з інструментальним супроводом. Цим прекрасним твором Лисенко виразив протест проти тогочасної дійсності і одночасно висловив велику симпатію героїчній боротьбі чеського народу проти іноземного національного і соціального гніту. Слід зауважити, що ще під час свого навчання в Лейпцигу в 1867 р. Лисенко виступав з великим успіхом в Празі, де викочав, між іншим, свої фортепіанні обробки українських народних пісень і своїм виступом викликав захоплений прийом у чеської публіки та схвальні відгуки в чеській пресі. До речі, не завадить згадати, що першими учителями М. Лисенка по фортепіано були київські чехи Паноцци і Влчек.

Великі заслуги у розвитку української музичної культури мав піаніст-педагог, композитор та збирач українських народних пісень чех Алоїс Едлічка (1819—1897). Після закінчення Празької консерваторії

⁷ В. Сметана: «Odrodilec» в кн. «Smetanův sbornik» Praha, 1921, стор. 5—14.

⁸ Б. Сметана. Вказ. праця.

він переїхав на Україну, яка стала його другою батьківщиною. Тут, у Києві та Полтаві, він прожив 44 роки. Його твори видавались в Петербурзі в Бернгардта і Москві у Юргенсона. Дуже популярними у свій час були такі його фортепіанні твори, як «Квітоньки з України» — імпровізація на російську тему Варламова, «Спогади про Шопена» та ін. Обробляв він також українські народні пісні. Виданий ним збірник українських народних пісень для голосу з фортепіано містить 100 пісень. Збірник видавався в Києві, Петербурзі, Москві і ввійшов у золотий фонд вітчизняної музичної літератури такого роду.

Говорячи про музичні і культурні взаємини між Чехією і Україною, не можемо поминути Людвіка Куби. Цей визначний художник, етнограф, музичний фольклорист та літератор, ще будучи учнем середньої школи, вивчав слов'янські мови. Захопившись боротьбою польських патріотів проти царизму, він організував студентський гурток імені Костюшка. З молодих літ Л. Куба дуже цікавився народною творчістю, особливо піснями слов'ян. В 1885 р. він подорожував до Словаччини, а пізніше вибрався у тривалішу подорож по слов'янських землях, насамперед по Сербії, потім виїхав у Галичину, звідти — до Росії, Білорусії, Польщі, Болгарії та інших слов'янських земель⁹. На Західній Україні він тривалий час жив у Волкові під Львовом, де з великим захопленням записував народні пісні, казки, перекази тощо. Там же він познайомився з Іваном Франком¹⁰.

Як музичний фольклорист, Людвік Куба прославився, головню, своєю монументальною збіркою «Slovanstvo ve svych zpěvech», в якій ґрунтовно представлені і українські народні пісні, з великим умінням і художнім тактом опрацьовані для голосу з фортепіано. Цей невтомний пропагандист зближення між слов'янськими народами підтримував дружні зв'язки з близькими йому за ідейними та мистецькими поглядами людьми, між іншими, з академіком Ф. М. Колессою.

Я мав велику честь бути присутнім при зустрічі Л. Куби з Ф. М. Колессою під час перебування останнього в Празі в 1928 р. на з'їзді слов'янських етнографів. Зустріч двох учених відбулася в домі Л. Куби. Розмова велася на музичні теми, головним чином про музичний фольклор та етнографію. Я тоді переконався, якими близькими були ті два мужі — чех і українець, які все життя віддали вірному служінню своєму народові. Мені пощастило бачити Людвіка Кубу під час мого перебування в Чехословаччині восени 1955 р. Він мене прийняв дуже сердечно вдома, згадував Філарета Михайловича Колессу, розпитував про наше життя-буття і подарував мені на пам'ять великий альбом з репродукціями своїх картин, накресливши старечею рукою прекрасну посвяту. Помер Куба осінню 1956 р. в віці 93-х років. Працював він натхненно до останніх своїх днів, повний молодечої енергії, бадьорості і трудолюбивості. Таким він залишиться назавжди в нашій пам'яті.

Та самими лише особистими зустрічами і знайомствами музикальні зв'язки між українцями і чехословаками не обмежуються. В 1891 р. за ініціативою і під керівництвом професора В. Шухевича і Н. Вахнянина чоловічий хор «Львівського Бояна» виїхав на ювілейну виставку в Прагу. 22 липня цей хор дав у Празі свій перший концерт з українських творів за такою програмою: М. Лисенко — «Quodlibet», «Спів Яреми» з «Гайдамаків» та «Мені однаково», «Ой пуцу я кониченька»; П. Ніщинський — «Закувала та сива зозуля»; Н. Вахнянин — «Наша жизнь»; І. Лаврівський — «Красна зоре»; С. Воробкевич — «Над Прутом»;

⁹ Цю подорож він описав в своїй фундаментальній роботі *Cesty za slovanskou písní. 1885—1929. Praha, 1953.*

¹⁰ Див.: Л. Куба про Україну. Упорядкував М. Мольнар. Київ, 1963.

В. Матюк — «Крилець» і О. Нижанківський — «Гуляли». Диригував тоді Остап Нижанківський, який, між іншим, приїздив в 1896 р. вдруге до Праги, щоб здати в Празькій консерваторії державний іспит з музики і співу.

Виступ чоловічого хору «Львівського Бояна» мешканці Праги прийняли з захопленням, а подружжя Напрстки, засновники відомого художньо-етнографічного музею ім. Напрстка, подарували «Львівському Боянові» прекрасний альбом Праги з таким написом: «Jagému zpěvackému spolku «Bojan». Urominka na návštěvu Jubilejní výstavy v Praze 1891. Многая лѣта. Войта а Jozefa Naprstkovi. (Весняному співочому колективу «Боян» — На пам'ять про відвідини Ювілейної виставки в Празі 1891 р. Многая літа. Войта і Йозефа Напрстки).

Крім того, хор одержав альбоми з сердечними присвятами мешканців тих міст і містечок, в яких хор виступав після концертів в Празі, а саме — в Градці Краловім і околиці, в Неханіціх, Коліні та ін. Відгуки преси про перебування і концерти наших хористів у Празі свідчили про великі симпатії чеського народу до українського мистецтва. Всі ті альбоми, рецензії на концерти хору та відгуки про перебування українців у Празі зберігаються тепер в архіві державної консерваторії ім. М. В. Лисенка у Львові. Слід додати, що хористи зустрічалися тоді в Празі з нашим другом Фр. Ржегоржем, якому в урочистій обстановці передали різьблений гуцульський топірець та інші пам'ятки.

Цікава подія з погляду чехословацько-українських культурних зв'язків сталася в 1902 р., коли протягом цілого року у Львові давав концерти прекрасний чеський симфонічний оркестр на чолі з відомим диригентом Людвіком Челянським. Цей оркестр, який виступав у залі нинішнього театру ім. М. Заньковецької, знайомив львівських слухачів з світовою симфонічною музикою, в тому числі з творами класиків чеської музики — Б. Сметани та А. Дворжака. Велике враження зробило тоді зразкове виконання Челянським монументального циклу «Má Vlast» («Моя батьківщина») Сметани. З чеським оркестром виступали тоді як гастролери Р. Штраус і Р. Леонкавалло. Було виконано, між іншим, і перший оркестровий твір «Капрічіо» ще молодого тоді Ст. П. Людкевича. Присутній на концерті Р. Леонкавалло дав про цей твір і про його автора хороший відзив. Перебування чеського симфонічного оркестру у Львові мало великий вплив на дальшу творчість Ст. Людкевича, який після від'їзду оркестру зі Львова став працювати над своїм монументальним твором «Кавказ» на слова Т. Шевченка. Пізніше він присвятив цей твір російським революціонерам 1905—1907 рр.

Не буде зайвим згадати, що в 80-их роках минулого століття в Київському музучилищі працював славетний чеський скрипач і педагог Отакар Шевчик, діяльність якого у великій мірі сприяла піднесенню скрипкового мистецтва на Україні. Перед першою світовою війною на Україні працював уже досить великий загін видатних чехословацьких майстрів, наприклад, в Харкові — відомий композитор Ярослав Кржічка, в Одесі — скрипач і диригент Франтішек Ступка, у Львові — піаніст і педагог Вілем Курц і скрипач Кребс та ін. В міжвоєнні роки у Львові деякий час перебував видатний чехословацький диригент Мілан Зуна, який своїми виступами з львівським оркестром дуже оживляв концертне життя нашого міста.

Для повноти картини чехословацько-українських музичних зв'язків не можна поминути гастрольних виступів хорової капели О. Кошиця, яка в 1919 р. свою концертну подорож по Європі розпочала гастрольями в Чехословаччині. Виступи цього хору в великій мірі сприяли ознайомленню чехословацького суспільства з українською музичною культурою та зближенню обох наших народів. Чехословацька преса була тоді за-

повнена сповненими ентузіазму відгуками на виступи української капели. Позитивні рецензії вийшли з-під пера найвидатніших чехословацьких критиків, таких, як композитор Ярослав Кржічка, прогресивний чеський діяч, музикознавець професор Зденек Неєдли та ін. Професор Неєдли видав навіть окрему книжечку про капелу Кошиця, в якій зробив докладні характеристики українських народних пісень, відзначив майстерну їх обробку українськими композиторами та творчий метод української хорової капели на чолі з її диригентом¹¹.

Після першої світової війни за прикладом В. Барвінського деяка кількість нашої талановитої музичної молоді виїздить в Прагу, щоб там одержати вищу музичну освіту. Вчаться вони в Карловому університеті та в чеській консерваторії в Празі, а деякі з них потрапляють на навчання навіть до таких великих майстрів, учнів Антоніна Дворжака, як Вітєслав Новак та Йосип Сук. Це передусім Нестор Нижанківський, син Остапа Нижанківського, Роман Сімович, Десзидерій Задор з Ужгорода та ін. Повертаючись до постаті професора Зденека Неєдли, ми з приємністю мусимо зазначити, що в особі цього світового масштабу ученого, історика, музикознавця, блискучого публіциста, комуніста, громадського і політичного діяча, засновника Товариства чесько-радянської дружби російській і українській народи мали свого щирого друга.

Головним чином, молоді українські музиканти, що вчилися в Празі в міжвоєнний період, мали в його особі чудового вчителя, сердечного опікуна і дорадника. На його лекції в університеті ім. Карла в Празі приходила найбільш прогресивна молодь Чехословаччини, а також інших країн Європи. В 20-х роках Зденек Неєдли часто бував у Радянському Союзі. Своїми враженнями про нашу країну він ділився з студентами та робітниками в різних робітничих клубах, товариствах тощо. Деякі з молодих українських музикантів, які слухали лекції професора Неєдли, брали участь в його семінарах, у великій мірі завдячують йому за те, що не скотилися в болото реакції та націоналізму, а пішли за його порадами і вказівками і тепер плідотно працюють для свого рідного народу, для розквіту соціалістичної культури.

Зденек Неєдли щиро цікавився музичним життям України. Коли в 30-х роках Київський театр опери та балету готувався до постановки «Проданої нареченої» Б. Сметани (тоді їздили диригент Йориш і режисер Мандзій до Праги, щоб послухати цю оперу в празькому Національному театрі), то професор Зденек Неєдли приїздив до Києва, щоб бути присутнім на прем'єрі. Він знався з багатьма нашими працівниками музичного мистецтва, композиторами, музикознавцями, був особисто знайомий з Філаретом Михайловичем Колессою, деякі наукові праці якого знаходилися в його бібліотеці. Син Зденека Неєдли — Віт, здібний композитор, який загинув під час Вітчизняної війни в рядах чехословацької армії, написав в 1939 р. пісню «Україно, моя Україно» на слова Лебедева-Кумача, що теж цікаво з точки зору українсько-чехословацьких музичних зв'язків. На українські теми писав відомий чеський композитор Леош Яначек (див., наприклад, його симфонічну поему «Тарас Бульба»).

Після того як Чехословаччина стала соціалістичною, зв'язки між музикантами наших країн розширилися і зміцніли. Львівський театр опери та балету поставив оперу Сметани «Далібор», а пізніше — його невмирущу «Продану наречену» (переклад лібретто здійснив львівський поет С. В. Масляк). Виконуються твори чеських класиків симфо-

¹¹ Про українстичні інтереси З. Неєдли див.: М. Неврлі. Зденек Неєдли та Україна. — Зб. «З історії чехословацько-українських зв'язків». Братіслава, 1959; В. Мотторн і й. Зденек Неєдли про Т. Г. Шевченка. Тези доповідей наукової сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Вид-во Львівського ун-ту, 1961 та інші матеріали.

нічними оркестрами Києва, Львова та інших міст України¹². Чим раз частіше гостують в столиці України Києві, Львові, Харкові визначні чехословацькі майстри музичного мистецтва, а то й цілі колективи, такі, як симфонічний оркестр празької філармонії, чоловічий хор з Братіслави, який відбув гастрольну подорож по Україні та завітав до Львова та ін.¹³.

В 1957 р. вперше брав участь у міжнародному музичному фестивалі, так званому Pražské jařo, в Празі делегат з України — композитор Пилип Омелянович Қозицький. Сьогодні десятки музикантів Радянської України та інших республік беруть участь в цьому знаменитому фестивалі. Починають появлятися статті про українських композиторів в чехословацькому журналі «Hudební rozhledy», наприклад, про композитора Бориса Лятошинського та ін. В 1954 р. в Празі за ініціативою М. Мольнара з'явився збірник українських народних пісень з українським і чеським текстом «Украјина v řipsních».

Безсумнівно, в невеликій статті неможливо розкрити все багатство чехословацько-українських музичних зв'язків, але й вищенаведені факти можуть бути чудовим свідченням великого і творчого єднання між музикантами і музичною культурою наших народів.

Н. Ф. КОЛЕССА

СТРАНИЦЫ УКРАИНСКО-ЧЕШСКИХ МУЗЫКАЛЬНЫХ СВЯЗЕЙ

Резюме

В статье подробно рассказывается о деятельности некоторых чешских композиторов и музыкантов на Украине в XIX — начале XX ст., о большом взаимном влиянии музыкальной культуры двух дружественных славянских народов. Автор останавливается также на крепнущих связях между украинскими и чешскими композиторами в настоящее время.

¹² Тільки за останні роки за ініціативою Львівського обласного відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби у консерваторії ім. М. В. Лисенка та Львівській філармонії було влаштовано кілька концертів, на яких виконувалися твори Сметани, Дворжака, Новака, Срнки та інших (деякі з цих творів виконувалися вперше в СРСР).

¹³ Восени 1969 р. під час днів культури ЧССР Радянську Україну відвідало багато мистецьких чехословацьких колективів, зокрема ансамбль Національного театру в Братіславі.

Н. ВАПЦАРОВ І БОРТЬБА ЗА СОЦІАЛІСТИЧНЕ МИСТЕЦТВО В БОЛГАРІЇ (30-і роки)

З ім'ям Николи Вапцарова пов'язана боротьба прогресивної естетичної думки в Болгарії за утвердження нового соціалістичного мистецтва. Його літературна діяльність не обмежувалась лише поезією. Вапцаров — робітник, Вапцаров — професійний революціонер — був тісно пов'язаний з літературним процесом 30-х років ХХ ст., з боротьбою за соціалістичне мистецтво.

Вже в 20-і роки болгарська література мала твори, написані за новим творчим методом. Поет Христо Смирненський став основоположником соціалістичного реалізму. Великий вклад у прогресивне мистецтво внесла вереснева література — твори, присвячені антифашистському повстанню у вересні 1923 р.

Перші кроки літератури соціалістичного реалізму набули свого дальшого розвитку у 30-і роки, коли Болгарія переживала бурхливе революційне піднесення, коли старі тісняцькі революційні традиції були «переварені в більшовицькому котлі»¹.

У першій половині цього десятиріччя пролетарська література вступила в новий етап свого розвитку. У творах Х. Радевського, Г. Караславова, К. Велкова, Н. Хрелкова, А. Тодорова, К. Пенева, М. Ісаєва Н. Ланкова та інших прозаїків і поетів починає чіткіше звучати нова соціальна тема. Своєю творчістю вони підготували наступний етап болгарської літератури, коли митці слова свідомо стають в літературі на позиції комуністичної партії.

В галузі естетики і критики в цей час вирішується питання художнього² (соціалістичного) реалізму, утверджуються ленінські критерії в оцінці літературної творчості або, як висловлювалися деякі болгарські критики, відбувався процес «ленінізації літературного фронту».

У своїх виступах з питань пролетарського мистецтва Г. Димитров чітко визначив позиції його представників: «Революційним письменником, — говорив він, — може вважати себе лише той, хто сприяє революціонізації робітничих мас, мобілізації їх на боротьбу проти ворога»³. Болгарські революційні митці були добре знайомі з його виступом на VII конгресі Комінтерну, де також ішла мова про недопущення загнивання культури, про необхідність її піднесення на нову височінь, коли вона стане національною за формою і соціалістичною за змістом⁴.

У 1934 р. Г. Бакалов видав брошуру «Проти меншовизму в літературознавстві», а Т. Павлов написав багато статей на філософські та літературні теми.

¹ Г. Димитров. Избранные произведения, т. I. М., Политиздат, 1957, стор. 373.

² З конспіративних міркувань в болгарській критичній літературі соціалістичний реалізм називали художнім.

³ Г. Димитров. Сьчинення, т. 10, София, 1954, стор. 4. Тут і далі переклад болгарських джерел наш.

⁴ Там же, стор. 115.

На сторінках газети «Щит» був надрукований «Літературний маніфест», підписаний Л. Стояновим, Г. Караславовим, М. Антоновим та Н. Хрелковим, в якому були чітко визначені завдання пролетарського мистецтва. «Соціальні та політичні зміни, свідком яких є наша епоха, — говориться в маніфесті, — поставили перед усіма письменниками і працівниками мистецтва ясно та відверто питання про ставлення до конкретної дійсності. Стара формула, що художник повинен стати «над життям», сьогодні не тільки безглузда, але й шкідлива»⁵.

Вони відкидають лозунг «мистецтво для мистецтва» як реакційний, закликають до боротьби проти фашизму, орієнтують письменників на радянську культуру, яка є «єдиною охоронницею найцінніших скарбів людської думки»⁶.

Молодому пролетарському мистецтву протистояли в 30-і роки письменники буржуазного табору. Вони, в основному, об'єднувалися навколо журналу «Златорог» (1920—1943 рр.), який був розсадником естетства і формалізму, пропагував витончені ідеалістичні теорії в мистецтві. В останні роки існування «Златорога» на його сторінках знайшли притулок ті реакційні письменники, які виступали на захист фашистського режиму в Болгарії.

Н. Вапцаров був тісно зв'язаний з літературним процесом того часу, був одним з найактивніших борців за нове мистецтво⁷.

Створення нового пролетарського мистецтва вимагало в першу чергу вирішення питання про ставлення до класичної спадщини. В цей час в партії панував однобічний «лівосектантський» погляд на розв'язання цього питання, що призвело до ряду помилок: заперечувалася цінність творів письменників минулого, представників раннього етапу пролетарської поезії (Д. Полянова, Г. Киркова). Не знайшли відповідної оцінки твори Х. Смирненського.

Все це в якійсь мірі вплинуло на ще не зміцнілий світогляд Вапцарова. Але він дуже високо цінував творчість Смирненського, якого називав «феноменальним явищем» в болгарській національній літературі⁸.

Вапцаров критикував тих письменників і літературознавців, які взагалі заперечували класичну спадщину, вважаючи її виразом буржуазної ідеології.

Поет дуже цінував твори Х. Ботева, І. Вазова, П. Яворова, вмів знайти в їхній творчості те позитивне, що потім сприяло формуванню його як поета. Він з захопленням відзивався про Пушкіна, Лермонтова, Чернишевського.

У той час, коли «Златорог» доводив, що пушкінські «соціальні захоплення були слабкі, пасивні»⁹, Вапцаров підкреслював цю пристрасть російського викривача «барства дикого» та «рабства тощого»:

... аз се уча
да пиша всеки свой протест
тъй искрено
и толкоз звучно.

(«Пушкин»).

⁵ «Щит», 1934, № 18; див. також: Л. Стоянов За литература, изкуство и култура. София, Изд. БАН. 1959, стор. 263.

⁶ Там же, стор. 264.

⁷ Див.: Т. Павлов. Избрани произведения, т. 7. Изд. БАН, София, 1964, стор. 266.

⁸ Г. Караславов. Среци и разговори с Никола Вапцаров. София, 1961, стор. 102. (Далі — Г. Караславов. Среци и разговори...) Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват. София, 1961, стор. 124. (Далі — Б. Вапцарова. Когато милионите...).

⁹ «Златорог», 1940, № 4, стор. 188. Ми посилаємося на 1940 рік тому, що в цей час були надруковані відповіді В. Васильєва Т. Павлову, у яких повністю висвітлюються позиції журналу в 30-і роки.

Х. Ботева буржуазна критика намагалася зобразити як романтика, слово і дії якого були далекими від будь-яких соціальних спонукань. Така оцінка найвидатнішого співця свободи у період боротьби Болгарії проти турецького ярма призводила до помилок багатьох молодих письменників. Враховуючи цей факт, Вапцаров у своєму вірші про Ботева протиставляє уявній романтиці високе революційне слово його поезії. Словами робітника поет говорить ¹⁰:

Какво ще го търсиш
в устоите, дето
и хищника днеска не броди.

Не виждаш ли? — Ботев
з очите ни свети,
та Ботев е тук, при народа.
(«Ботев»).

Своє ставлення до прогресивної літературної болгарської спадщини (і не тільки болгарської) Вапцаров найбільш яскраво висловив у статті «Про творчість наймолодших», де писав: «Часто молоді стають в театральну позу, наполегливо заперечуючи цей досвід. Вони з презирством відмахуються рукою, наче все минуле — якась купа сміття» ¹¹. Ім він щиро радить «використати досвід тих, що були до них».

Але Вапцаров не мав наміру закликати до сліпого наслідування великих майстрів художнього слова. Тим більше, що мова йшла про створення нового пролетарського мистецтва, яке мало свої закономірності й ставило перед письменниками нові завдання. Воно вимагало від них комуністичної ідейності, глибокого знання життя та активного втручання в нього.

У згаданій уже статті поет писав: «Правильне ставлення до дійсності, до рушійних сил нашого часу, безумовно, повинно стати основою сучасного мистецтва. Це аксіома» (стор. 169). Езопівська мова — неминучий прийом літературів у період фашистського режиму — був зрозумілим. Основою літератури повинна стати боротьба пролетаріату за соціалістичне майбутнє, керівна роль партії в цій боротьбі. Таку ж думку поет підкреслює у вірші «Доповідь», який був написаний під враженням роботи поета в македонському літературному гуртку ¹²:

Макар и шаблонно
аз смело ще кажа,
че трябва да влеем

ума й кръвта си,
живота си даже
във нашта идея.
(«Доклад»).

Буржуазні письменники не раз намагалися переманити Вапцарова до свого табору, хотіли, щоб він відмовився від своїх комуністичних переконань і став співробітником їхніх газет та журналів.. Про одну з таких спроб фашистів з газети «Зора» згадує у своїй книзі дружина поета ¹³. Однак Вапцаров дає рішучу відсіч цим підлабузникам буржуазії:

Зная свойто място
във живота
и напрасно
няма да се дам.

Честно ще умра като
работник
в боя ни
за хляб и свобода.
(«Огняронинтелигентска»).

Він різко виступав проти відриву поезії від життя, нещадно висміював хибну, солодкувату романтику. Це особливо яскраво можна побачити при порівнянні двох відгуків на поему Н. Марангозова «Повернення до села». Один з них написаний Вапцаровим, а другий — редактором журналу «Златорог» В. Васильєвим.

¹⁰ Цит. за кн.: Н. Вапцаров. Събрани съчинения. София, «Българский писател», 1959.

¹¹ Н. Вапцаров. Събрани съчинения. София, 1959, стор. 169—170. Далі сторінки творів поета вказуються в тексті.

¹² Н. Вапцаров. Спомени, писма, документи. София, изд. БАН, 1953, стор. 160. (Далі — Н. Вапцаров. Спомени...).

¹³ Б. Вапцарова. Когато милионите..., стор. 217—219.

Серцю златоржця милі побутові картини села, «богородичний лик» матері, романтична картина безкрайнього поля, зимового вечора, «зеленого зимового неба»¹⁴. Він розчулюється тим, що автор не втручається в суспільні суперечки односельців. Тут же поборник «чистого мистецтва» висуває й ряд інших, характерних для платформи журналу, положень: «В інстинкті простої людини в багатьох випадках виявляється найсокровенніша істина», «широта, щирість та надлишок почуттів роблять (поета. — С. С.) вільними від ідейної програмності»¹⁵.

Василев не побачив, вірніше, не захотів побачити, що є справжнім достоїнством поеми, що давало право ставити її в один ряд з кращими творами болгарської поезії того часу. Про них говорить Вапцаров у своїй рецензії. Головну цінність твору він побачив у простоті і ясності художніх засобів, в умінні автора змалювати широку соціальну картину життя селян, у ствердженні щастя «майбутньої людини», про яку говориться в епілозі.

Разом з тим автор статті критикує Марангозова за його зневажливе ставлення до поезії, як до чогось другорядного: «можна з нею, можна без неї» (стор. 175), за його невмінням побачити нові сили на селі, які не знайшли гідного відображення в поемі.

Марангозов у той час співробітничав у журналі «Златорог», але Вапцаров вірив, що поет порве стосунки з тим журналом і прийде до табору революційної літератури. Він говорив письменникові Р. Раліну: «Бачиш, автор не наш, але в поемі є багато нашого. Її кінець наш. І її автор зрештою стане нашим»¹⁶. Майбутнє показало, що ці передбачення збулись. Формування нового світогляду Марангозова відбувалось не без впливу Вапцарова та інших пролетарських письменників¹⁷.

Всупереч декадентам — В. Васильєву та іншим співробітникам журналу «Златорог» — Вапцаров закликає художників слова активно втручатись у життя та боротьбу народу, самим бути активними учасниками революційних перетворень.

Свої позиції він зв'язав з ленінськими вимогами до пролетарських письменників та до пролетарської літератури. Ленінські слова надають поетові упевненості в тому, що його погляди на літературу правильні:

И ти се опитай да спориш сьє мене	Аз чувствам горещите думи на Ленин: «Прав е другарят Вапцаров» — ще каже.
Та аз за секунда, за миг ще те смажа	

(«Доклад»).

Прикладом для Вапцарова був великий пролетарський письменник М. Горький, у якого він багато чому навчився. Поет дуже цінував глибоко революційне мистецтво радянського письменника, його вміння створювати яскраві картини життя та боротьби народу. За це й люблять великого пролетарського письменника прості люди:

Той, братче, така ни познава и мене, и тебе, и всички.	Тури те в някоя книга и казва: «Не шавай». И после четеш и примигаш, и сам се познаваш.
---	--

(«Горки»).

В той же час цей вірш не дифірамб Горькому. В ньому Вапцаров на конкретному прикладі показує, яким має бути справжній пролетарський письменник, як він повинен вирішувати питання виховання мас художнім словом.

Твори, які відповідають вимогам пролетарського мистецтва, Вапцаров знаходив також у болгарській літературі і вважав своїм обов'яз-

¹⁴ «Златорог», 1941, кн. 6, стор. 304.

¹⁵ Там же, стор. 302.

¹⁶ Н. Вапцаров. Спомени., стор. 230.

¹⁷ Там же, стор. 157.

ком захищати їх від буржуазної критики, звертав на них увагу молодих пролетарських письменників.

Він правильно оцінив поета Х. Радевського як «піонера нового вірша, нового образу», людину, яка «хвилюється, кипить, бореться» (стор. 173). Його творчість за актуальність тематики та глибину поетичних форм Вапцаров визначив як «новий етап прогресивної лірики» Болгарії (там же, стор. 173).

Вапцаров вважав своїм обов'язком звернути увагу читачів на збірку поезій Х. Радевського «Пульс», про яку критика нічого не писала: адже від буржуазних літераторів неможливо було чекати об'єктивної оцінки, а прогресивні критики, на жаль, виявили інертність¹⁸.

Думку про тісний зв'язок митця з народом, з його боротьбою за краще майбутнє Вапцаров проводить не тільки аналізуючи твори інших письменників. Він підкреслює її і в багатьох своїх творах. Про це поет особливо яскраво пише у вірші «Доповідь», який можна назвати літературним маніфестом поета.

В ті роки деякі пролетарські письменники ще перебували під впливом лівосектантських поглядів у партії. Вони захоплювалися загальними революційними лозунгами, були відірвані від народних мас.

Поет наполягав, щоб письменники писали про простих людей, про революційну боротьбу, лише тоді їхнє мистецтво буде повноцінним:

Открий със ръката
кората на мрака,
пиши!
И не бой се нататък!
(«Доклад»).

Зображення суворой правди життя письменник повинен поєднувати з революційною романтикою. Цю вимогу Вапцаров не раз підкреслював у виступах перед членами македонського літературного гуртка та у своїх творах. В одній з доповідей поет писав: «Новий реалізм вимагає включити в нього як складову частину героїчну романтику...»¹⁹. Це та романтика, пояснює він далі, яка народжує активне ставлення до дійсності, надихає на будівництво нового життя. Ось чому Вапцаров з гнівом виступає проти тих, хто розглядає романтику як можливість відірватися від реальної дійсності, витати з своїми думками в небі та зітхати про романтичні картини минулого:

Сега за мене дори е обида в Испания рицар. Зашо,
да креташ със куха тъга, когато светът е минаран
да хленчиш, чи дето умира със ново идейно ядро?..

питає поет у вірші «Сліпий».

Ще більше помилялися ті письменники, які намагалися ідеалізувати сучасну поетові епоху, малювати в рожевих фарбах життя простих людей. Твори таких письменників паралізували в масах дух революційної боротьби. Вапцаров вважав своїм обов'язком поета-комуніста боротися проти тих, хто ідеалізує життя. Він блискуче робить це у вірші «Рибацьке життя». Тут «безкрайньому морю», «перламутровому небу» і «білому вітрилові на щоглі», що так чарували естетів «Златорога» та авторів інших буржуазних журналів, поет протиставляє картину безрадісного та злиденного життя бідних рибажок.

Романтика нової літератури, підкреслював Вапцаров, не у втечі від життя. Нова романтика виявляється в збройній боротьбі проти фашизму, у соціалістичному будівництві та зростанні технічного прогресу в СРСР. Ця романтика мала реальний ґрунт, вона була втілена в радянській дійсності і знайшла своє відображення в радянському мистецтві:

¹⁸ Див.: Г. Караславов. Среци и разговори., стор. 104—106.

¹⁹ Цит. за кн.: Б. Вапцарова. Когато милионите., стор. 272.

Аз виждам в бъдещето тези орляци
да пръскаат дъжд от семена.
И в песните им рукнали отгоре,
да блика труд и свобода.

Това е новата романтика, която
се ражда
и добива своя плът.

(«Романтика»).

Приклад країни Жовтня вселяв надію у світлий завтрашній день для людства. Письменник своїми творами повинен донести цю віру до народних мас, щоб надихнути їх на боротьбу за таке ж радісне життя на своїй землі. У цьому Вапцаров вбачав одне з головних завдань мистецтва соціалістичного реалізму. І, вважаючи себе його бійцем, поет вів безкомпромісну боротьбу з проповідниками песимістичних ідей.

Вапцаров пише вірш «Не бійтесь, діти», який багато хто з дослідників його творчості розглядає як відповідь на твір наставника Вапцарова поета П. Яворова «В час синьої імли» з його надто песимістичним рефреном: «діти, боюся я за вас».

Це побоювання за майбутнє не тільки дітей, а й усього народу почало відчуватися в літературі 30-х років. Ось чому твір Вапцарова можна розглядати як «реакцію на все, що написано в душі надзвичайного символізму»²⁰.

Поет висловлює свою непохитну віру в радісне майбутнє:

И толкова хубав ще бъде
тогава живота
и днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко.

Ще пеєми всички,
ще пеєм, когато роботим,
но радостни песни,
които ще славят човека.

(«Не бойте се, деца»).

Вапцаров розглядав завдання нового мистецтва не тільки в ідейному відношенні. Для нього важливе значення мали питання художньої майстерності письменника. Тут він стояв на правильніших позиціях, ніж деякі пролетарські письменники, які в 1936 р. на сторінках газети «Кормило» почали дискусію про ідейність та художню майстерність. Суперечки велись на помилковій основі: письменники намагались поділити мистецтво на «ідейне» і «художнє».

Вапцаров «у тій атмосфері різкості і нетерпимості зумів зберегти врівноваженість, співробітничати, а не роз'єднувати, залучати на підставі принциповості, а не відвертати і відчужувати»²¹. Трохи пізніше він застерігав молодих письменників від подібних помилок і вказував їм на двоєдине завдання пролетарського мистецтва — бути високохудожнім і глибокоідейним. «Твори можуть бути багатими на прекрасні ідеї, на зворушливу людяність, але вони будуть тільки корисною публіцистикою, якщо не оволодієш майстерністю хвилювати серця людей. Зрозуміло, і протилежне в силі — можеш володіти віртуозно ремеслом мистецтва, але якщо пусте воно — шкода зіпсованого матеріалу» (стор. 170).

Вапцаров орієнтував молодих письменників учитися майстерності у творах фольклору, які приваблюють своєю простотою та задушевністю. Він намагався писати так, щоб вірші були зрозумілі народу, і цього вимагав від інших.

Записвай го просто и честно,
тъй както
просто го пее народа:
«Заплакала е гората
все зарад Индже войвода...
(«Доклад»).

Р. Раліну поет говорив: «Поверховий письменник легко піддається фокусам і трюкам. Він не може побачити головного. Якщо намагаєшся робити поезію за допомогою трюків, то не підеш далеко. Ленін говорив, що прагне писати так просто, щоб його зрозумів кожний робітник.

²⁰ Г. Караславов. Среци и разговори..., стор. 100.

²¹ Там же, стор. 221—222.

А як повинен писати прогресивний письменник? Просто. Щоб зрозумів кожний»²².

Коли деякі молоді поети в пошуках нових художніх форм почали вчитись у Маяковського, Вапцаров вітав прагнення оволодіти майстерністю найвидатнішого пролетарського поета. В той же час він застерігав від одностороннього, поверхневого наслідування поетичних прийомів В. Маяковського. Одному з молодих авторів він пише: «Що за футуризм. Ламаний вірш має свій ритм, свої закономірності»²³.

Вапцаров глибоко зрозумів поетику Маяковського, вмів відрізнити справжнє ідейно-естетичне новаторство радянського поета від жонгливання словами футуристів-фокусників.

У своїй роботі з молодими письменниками Вапцаров багато разів посилається на радянську літературу, яка «вказувала шлях правильного розвитку всіх літератур»²⁴. Він добре знав твори багатьох наших письменників, був знайомий з матеріалами Першого з'їзду Спілки письменників, з постановами Комуністичної партії нашої країни з питань літератури та мистецтва²⁵.

Про це переконливо свідчать матеріали щотижневика «Літературен критик». Починаючи з шостого номера, поет був не тільки його співробітником, а й фактично редактором. Якщо в попередніх випусках немає жодного слова про радянську літературу, то в шостому і наступних ми знаходимо багато посилань на радянських письменників, поради Вапцарова «читати твори художнього реалізму».

На сторінках газети трактувалися основні положення нового методу радянської літератури. В щотижневика друкується стаття «Народна суть нового художнього реалізму», де багато положень перегукуються з горьківськими. «Зростають основи всенародного руху — найяскравішого, найпозитивнішого суспільного явища в нас... Вже утвердились перші визначні імена цієї творчості, які стали художнім виявом боротьби, мрій і прагнень широких народних верств. Там з'являється новий художній реалізм»²⁶.

Далі «Літературен критик» попереджає, що цей реалізм не має нічого спільного з намаганнями деяких письменників «шукати суть народного життя у формальних особливостях побуту»²⁷. Тут не названі прізвища, але, мабуть, мались на увазі автори «Златорога». Саме в той час журнал заявив, що він виступає проти «мистецтва для мистецтва», тому що зрозумів цінність реалізму. І навіть почав друкувати твори про «народ», в яких з дріб'язковою докладністю змальовувався побут селян, але жодного слова не говорилося про класову боротьбу на селі.

Такі маневри «Златорога» не могли завести в оману Вапцарова. Але вони негативно впливали на молодих письменників, світогляд яких ще не сформувався. Враховуючи цей факт, партія доручила Вапцарову проводити з молодими літераторами організаційну та ідейно-політичну роботу. Так створюється, очолюваний поетом, македонський літературний гурток. «Це було щось на зразок університету, де ставилися питання розвитку та нових методів сучасного реалістичного мистецтва», — згадує Б. Вапцарова²⁸. Лекції з теорії соціалістичного реалізму гуртківцям читали Т. Павлов, письменник К. Қалчев та інші тогочасні діячі мистецтва й літератури. Часто з доповідями виступав Вапцаров. Він

²² Н. Вапцаров. Спомени..., стор. 231.

²³ «Літературен критик», 1941, № 11, стор. 8.

²⁴ Н. Вапцаров. Спомени..., стор. 230.

²⁵ Див.: Г. Караславов. Среци и разговори..., стор. 96—99.

²⁶ «Літературен критик», 1941, № 15.

²⁷ Там же.

²⁸ Б. Вапцарова. Қогато миллионите..., стор. 272.

постійно підкреслював, що «справжній письменник повинен злитися з народом, бути його вухами, очима і серцем»²⁹.

Поет нерідко робив докладний аналіз творів окремих гуртківців і на конкретних прикладах учив, як працювати над образом, щоб той «захоплював» читача, як додержувати логічної послідовності в композиції вірша, як удосконалювати його техніку.

Понад три роки проіснував гурток. «За цей час активної праці.. — згадує М. Сматракалев, — ми нагромадили великий досвід, багато вивчили, почали писати досить витончені твори»³⁰.

Тут виховались і одержали справжній літературний гарт Антон Попов, Ангел Жаров, Васил Александров, Коле Неделовски та багато інших початківців.

Праця гуртківців була високо оцінена на Першому з'їзді письменників Болгарії. А ім'я Вапцарова назване в числі найвидатніших борців за соціалістичне мистецтво в доверсеневий період³¹.

Творчі пошуки Вапцарова не обмежувались лише однією літературою: він багато уваги приділяв питанням театру й кіно. Як відомо, в 30-і роки розвиток сценічного мистецтва в Болгарії йшов двома напрямками. З одного боку — державні театри, з другого — спроба робітничих театрів створити агітаційне, яскраве, закличне мистецтво. Діяльність останніх була першими спробами у формуванні болгарського соціалістичного мистецтва. Це добре зрозумів Вапцаров і тому брав у роботі самодіяльних театрів безпосередню участь. Чи вчився він в училищі, чи працював на фабриці або на заводі — всюди він створював театральні гуртки, учасники яких не тільки ставили спектаклі, але й підвищували рівень своїх мистецьких знань.

Враховуючи той факт, що «театр серед робітників» пускає глибоке коріння в пролетарське середовище, Вапцаров дуже ретельно добирав матеріал для вистави. «В репертуарі нашої групи, — говорив він, — не повинно бути п'єс, що задовольняють міщанські смаки та мають дешевий успіх. З театру глядач повинен вийти з думкою, що можливе краще життя і що треба боротися за таке життя. Наш обов'язок — знайти такі п'єси, які допоможуть розвитку недостатньо підготовленого глядача, збудять його увагу й думку і змусять дивитися на театр, як на школу, а не як на засіб втіхи»³². Серед п'єс, які добирав Вапцаров, були «Хишове» І. Вазова, «Я вбив» М. Ростана. Він хотів поставити «Єгора Буличова» М. Горького, драми Г. Ібсена.

Створений Вапцаровим робітничий театр, як і десятки інших, був відповіддю на запити найреволюційнішої частини населення, яка безпосередньо брала участь в боротьбі з буржуазією. Як виконавці пропагандистських і агітаційних завдань БКП, робітничі театри робили перші спроби осмислити класову боротьбу засобами театрального мистецтва.

Високі вимоги Вапцаров ставить перед державними театрами, які в той час не мали великого успіху. Буржуазна критика пояснювала це появою кіно і скаржилася на те, що масове виробництво фільмів згубить театр взагалі. Це була спроба відвернути увагу прогресивного глядача від справжніх причин кризи театру.

Вапцаров намагався виявити їх, вказати на те, що відштовхує глядача від театру. Ось чому свою статтю «Театр і публіка» він вважав прямою «відповіддю буржуазним критикам»³³. Автор в ній висловлює свої думки про сценічне мистецтво, робить істотні узагальнення, які свідчать про глибоке знання завдань театру під час нового революційного піднесення в країні.

²⁹ Б. Вапцарова. Когато милионите.., стор. 273.

³⁰ Н. Вапцаров. Спомени.., стор. 161.

³¹ Див.: «Литературен фронт», № 22, 24 травня 1968 р.

³² Б. Вапцарова. Когато милионите.., стор. 136—137.

³³ Там же, стор. 187.

«Суспільні конфлікти і економічне розміщення верств... створили нове ставлення до драматургічної творчості й театру, — пише автор. — Драма Бранда (герой одноіменної п'єси Г. Ібсена. — С. С.), який намагається з шкури лізти, тепер уже не драма й нікого не цікавить, тому що сьогодні більшість шукає розв'язки великої трагедії, яка зветься хліб» (стор. 167).

Театр повинен допомогти глядачеві знайти цю розв'язку, для чого драматургові треба «вловити надії багатьох», «дати людям не індивідуалістичний міраж, а реальну віру» (стор. 167).

Як бачимо, й тут Вапцаров у своїх висновках піднімається до вимог соціалістичного реалізму. І як непохитний його захисник він розвінчує «благочестиву критику» за її формальний підхід до вивчення можливостей театрального мистецтва.

В той час в Болгарії були досить поширені побутові п'єси. Вапцаров радить авторам цих творів домагатися того, щоб їх герої з'являлись «не етнографічними манекенами, а живими людьми, які б відображали нове лице села після війни» (стор. 168).

Знаючи, що краще всього агітувати особистим прикладом, Вапцаров пише п'єсу «Коли хвиля шумить», яка, на жаль, побачила сцену лише в часи народної влади ³⁴.

Поет був прихильником кіно, яке він вважав великим відкриттям людства ³⁵. Він бачив у ньому, як і в театрі, не засіб розваги у вільний вечір, а ще одну трибуну, з якої треба вчити народ, як жити і боротися. Тому він з гнівом говорить про такі західні кінокартини, які були заповнені натуралістичними сценами, любовними інтригами, детективними сюжетами.

Цьому занепадницькому мистецтву Вапцаров протиставляє твори радянських митців. «Як і для всіх прогресивних людей мистецтва, так і для Вапцарова, радянські фільми були як факел великого художнього реалізму, вони показували, які безмежні можливості розкриваються перед творцями соціалістичного реалізму» ³⁶.

Передчасна смерть Вапцарова (1942 р.) не дала йому можливості здійснити все задумане в галузі створення нового соціалістичного мистецтва. Але він вірив у торжество справи, за яку боровся. Ця віра була обумовлена успішною боротьбою болгарського народу на чолі з Комуністичною партією проти фашизму.

Сьогоднішні безперечні досягнення літератури нової Болгарії — один з найсуттєвіших доказів правильності творчих пошуків пролетарської літератури 30-х років. Це результат впливу творчості Вапцарова, яка була і залишається зразком для кожного болгарського письменника, для кожного бійця за соціалістичне мистецтво.

С. М. СЕРБИНОВ

Н. ВАПЦАРОВ И БОРЬБА ЗА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО В БОЛГАРИИ (30-е годы)

Резюме

Имя Н. Вапцарова как поэта хорошо известно советским читателям, однако деятельность его как пропагандиста и борца за утверждение в Болгарии искусства социалистического реализма почти не исследована. Публикуемая статья дает обстоятельное освещение этого вопроса.

³⁴ П'єса вперше була надрукована в 1957 р. в журналі «Септември» (кн. 7).

³⁵ Г. Караславов. Среци и разговори..., стор. 137—138.

³⁶ Б. Вапцарова. Когато милионите..., стор. 291.

СТЕФАН ЖЕРОМСЬКИЙ НА УКРАЇНІ

Популяризація й наукове дослідження творчого надбання діячів двох великих слов'янських народів — українського і польського — відіграють далеко не другорядну роль у їх зближенні. Вивчення проблеми польсько-українських літературних взаємин має свою давню і славу традицію і з кожним роком поглиблюється у зв'язку з розквітом дружби наших народів. Слід сказати, що за останні роки здійснено значний крок вперед у теоретичному вивченні літературних взаємин, а також всебічному висвітленню зв'язків української і польської літератур. Про це писали Г. Вервес, В. Ведіна і Ю. Булаховська¹.

Незважаючи на появу монографій, в яких досліджується творчість А. Міцкевича, Ю. Словацького, Б. Пруса, В. Оркана, Ю. Тувіма та ін., окремі періоди розвитку польської літератури (наприклад, друга половина ХІХ і початок ХХ ст.) все ще потребують ґрунтовного вивчення.

Істотною прогалиною у висвітленні історії польської літератури та польсько-українських взаємин слід вважати недостатнє вивчення творчості Стефана Жеромського. Тим часом вона заслуговує на більшу увагу: Стефан Жеромський — носій і виразник прогресивних ідеалів, майстер художнього слова, співець високих людських почуттів.

Дисертація В. П. Ведіної «Рання творчість Стефана Жеромського (1889—1900)» хоч і вносить чимало нового у наші знання про письменника, загалом не вичерпує проблеми. Необхідний повний і всебічний аналіз творчого методу письменника, н г лабораторії, а також сприйняття його творів українським читачем, зв'язків «велетня під'яремної Польщі», за вдалим висловом Ярослава Галана, з Україною.

Вперше згадується пр переклади творів С. Жеромського на українську мову ще в кіці 20-х років в працях Ю. Меженка і М. Яшека². Однак їх бібліографія, природно, не охопила всіх перекладів польських творів, а критичних оглядів, нотаток, рецензій тощо, надрукованих в українській періодиці, вона навіть не згадує, хоч значна частина цих матеріалів присвячена творчій спадщині С. Жеромського.

Цю прогалину в якійсь мірі заповнює анотований бібліографічний показник «Стефан Жеромський в Українській РСР»³, який знайшов схвальну фахову оцінку у вітчизняній та зарубіжній літературознавчій

¹ Г. Д. Вервес, В. П. Ведіна, Ю. Л. Булаховська. Українсько-польські літературні взаємини в ХХ ст. К., Вид-во АН УРСР, 1963, стор. 3—4.

² Ю. Меженко і М. Яшек. Чужоземне письменство в українських перекладах. — «Життя й революція», 1929, № 4—8.

³ Стефан Жеромський в Українській РСР. Бібліографічний показник. Склад В. П. Кулик. Відп. ред. Б. К. Дудикевич. Львів, 1968, 85 стор. (Львівське відділення Тов-ва радянсько-польської дружби. Міська бібліотека іноземної літератури. Ротопринт).

періодиці⁴. Хоч у покажчику названо чимало перекладів Ст. Жеромського українською мовою, а також матеріалів української критики та літературознавства про автора «Бездомних» між 1900 та 1968 рр., він, зрозуміло, не претендує на вичерпність. Так, уже після опублікування покажчика пощастило віднайти ряд матеріалів, що стосуються творчості С. Жеромського. Про це мова буде йти нижче.

Творчість автора «Провесни» хоч і популярна на Заході, все-таки найбільше відома в слов'янських країнах. Основні твори С. Жеромського — літописця історичних змагань польського народу за свої соціальні і національні права — добре відомі й на Україні. Український читач почав знайомитися з кращими зразками новелістики Ст. Жеромського ще в дожовтневий час, десь через рік після виходу в світ вибраних творів письменника на польській мові⁵. Уперше переклав на українську мову три оповідання С. Жеромського — «Тіні», «Легенда про «лісового брата», «На помості корабля» — Осип Маковей⁶. Особливо вдалий переклад новели «Тіні».

Починаючи з 1900 р. на сторінках української періодики все частіше друкуються переклади оповідань С. Жеромського («Щоб там й сталось, хай влучить мене» — переклад Я. Веселовського, «Діло», 1900, № 285, «Буковина», 1904, № 116; «Поступ», 1904, № 25; «Сумерки» — переклад М. Лозинського, «Діло», 1902, № 266; «До свого бога» — перекладач невідомий, «Поступ», 1904, № 41; «Табу» — переклад В. Калинович. «Буковина», 1904, № 119).

У 1905 р. у «Літературно-науковому віснику» в перекладі В. Левицького опубліковано оповідання «Покуса», а в 1910 р. на сторінках «Народної часописі» (№ 236—237) перевидано «Легенду про «лісового брата».

Багато зробив для популяризації творів Ст. Жеромського на Україні відомий український бібліограф, пропагандист ідей соціалізму серед пролетаріату Західної України Іван Титович Калинович. У 1911 р. на сторінках журналу «Неділя» (№ 10) був вміщений його переклад оповідання «Мість є моя...», а через рік у «Руслані» (№ 56, 118) — два великі оповідання — «До свого бога» та «На помості корабля».

Захоплення творчістю автора «Бездомних» у Калиновича переростає в бажання якнайповніше познайомити українського читача з кращими зразками прози Ст. Жеромського. Так, у 1912 р. «Новітня бібліотека» випустила в світ у перекладі І. Т. Калиновича збірку «Табу» і інші оповідання⁷. Видавництво ставило собі за мету давати в кращих перекладах твори світової літератури для самоосвіти трудящих.

Белетристика Ст. Жеромського, зокрема рання, була особливо популярна серед молоді. З окремими оповіданнями, як, скажімо, «Лісовий брат» у перекладі Антона Крушельницького, українська шкільна молодь знайомилася з читанок для середніх шкіл. Уривки окремих творів польського письменника українська громадськість читала також у літературних альманахах. Так, у 1925 р. в альманасі «Золотий гомін» було надруковано уривок з полемічного роману Ст. Жеромського «Провесна». В анотації, вміщеній перед уривком, було наголошено на важливих проблемах політичного й економічного життя буржуазно-поміщицької Польщі.

⁴ Л. Сенік. Вперше на Україні. — «Вільна Україна», 3 червня 1969 р. В. Полек. Нотатки про книги. — «Архіви України», 1969, № 1, стор. 91—92. Jerzy Kądziera. Zeroński na Ukrainie. Ruch Literacki, 1970, Nr 1, str. 82—85. Л. І. Гольденберг. Українська радянська літературна бібліографія. К., «Наукова думка», 1971, стор. 68 (див. поз. № 541).

⁵ S. Zeromski. Utwory powieściowe. Warszawa, 1898.

⁶ «Літературно-науковий вісник», т. 6, кн. 4, 1899, стор. 95—115.

⁷ Див.: С. Жеромський. «Табу» і інші оповідання. З польської мови переклав Іван Калинович. Львів, 1912.

Найповніше з художніми полотнами Ст. Жеромського український читач познайомився тільки після Жовтня. Засвоєння кращих зразків польської літератури українським читачем переважно зосереджувалося навколо трьох проблем: 1) розвиток революційної літератури в Польщі, насамперед поезії, 2) класична спадщина, в якій важливе місце відведено творчості С. Жеромського та його роману «Провесна», 3) боротьба за якість перекладів як запорука належного засвоєння літературної спадщини минулого й сучасного. Про це пишуть Г. Д. Верес, В. П. Ведіна, Ю. Л. Булаховська у згаданій праці (стор. 29).

Починаючи з 1927 р. у видавництвах України виходять твори Ст. Жеромського на польській мові. Першими з них були оповідання «Подвиги поручника Сніци» та повість «Доктор Петро».

В 1930 р. було опубліковано у перекладі С. Сакидона «Подвиги поручника Сніци» та роман «Провесинь» — переклад М. Лебединця. Як відзначала тодішня критика, переклад обох творів слабкий, неадекватний, нехудожній⁸. Новий переклад роману «Провесна» (1965), здійснений П. Погребною, незрівняно кращий, був зустрінутий читачем і критикою прихильно⁹.

У 1954 р. виходить роман «Бездомні» в перекладі Марії Пригари, здійсненому на високому художньому рівні.

У 1970 р. вийшов вдало перекладений С. Ковганюком роман Ст. Жеромського «Історія гріха». Автор післямови до роману В. Ведіна, написаної з глибоким знанням предмету, одна з перших після війни заново відкрила українському читачеві Жеромського. Вона дослідила ранній період його творчості, глибоко розкривши усі етапи письменницької діяльності автора «Провесни» («Всесвіт», 1971, № 7, стор. 120—121).

Слід сказати, що стиль С. Жеромського нерідко важко передати через надмірну насиченість епітетами, історичними деталями тощо. Інколи перекладачі змушені втручатися в авторський текст, робити скорочення, як, скажімо, в англійському перекладі «Попелищ»¹⁰. Ярослав Івашкевич слушно підкреслював, що «Жеромського іноді важко читати через перенасиченість епітетами»¹¹.

Українська літературна критика, аналізуючи творчість С. Жеромського, висловила чимало цінних думок про письменника-гуманіста.

Перша замітка про реалізм ранніх новел С. Жеромського надрукована в 1909 р. Її автор — Леся Українка — у статті «Заметки о новейшей польской литературе», порівнюючи творчість Пшибишевського і Жеромського, робить цікаві висновки про суспільно-громадську цінність творів обох письменників. «Пшибишевський відрікається від щастя і краси життя в ім'я сили, — пише поетеса, — Жеромський — в ім'я «жалості», один хоче звільнити мистецтво, другий — людство, але кого може звільнити невірник у кайданах?» Як бачимо, Леся Українка торкнулася значення і ролі митця в розвитку національної літератури і його місця в суспільному процесі¹².

Популяризації творчості С. Жеромського багато енергії віддав її шанувальник і перекладач І. Т. Қалинович. Він називав С. Жером-

⁸ «Критика», 1930, № 7—8, стор. 213—217.

⁹ «Всесвіт», 1967, № 2, стор. 156—157.

¹⁰ «Нові шляхи». 1928, т. 2, № 3, стор. 184.

¹¹ «Вітчизна», 1965, № 9, стор. 167—168.

¹² Леся Українка. Заметки о новейшей польской литературе. Твори в п'яти томах. Т. 4. Художні переклади. Статті (1884—1910). К., Держлітвидав УРСР, 1954, стор. 372—395.

ського виразником ідеалів життя й боротьби людей, які, хоч живуть без даху, але щирі і чисті душею¹³.

Ім'я С. Жеромського появляється на шпальтах української преси після постановки театрами Кракова та Львова його драми «Понад сніг біліша». Газети писали про бурхливу реакцію глядачів (1920).

З газетної хроніки того часу ми довідуємось про участь С. Жеромського в польському соціалістичному тижневику «Swiatło» («Світло»), та про його роль у створенні Польської літературної академії. Він також бере участь у написанні протесту учасників з'їзду польських письменників та журналістів проти національного гніту, реакції, милітаризму, міжнародного капіталу та клерикалізму.

Ім'я Ст. Жеромського знаходимо також у різноманітних критичних статтях, рецензіях, в анонсах про вихід у світ його оповідань, повістей і романів. А з виданням політично загостреного роману «Провесна» (1924 р.), в якому поставлено вузлові проблеми боротьби польського народу проти буржуазного уряду, серед польських читачів почалася жвава полеміка. У деяких містах Польщі виголошувалися доповіді про шляхи розвитку політичного життя країни. Полеміка знайшла своє віддзеркалення і на сторінках української періодики. Так, 8 березня 1925 р. відомий літературознавець-марксист Ян Гемпель прибув з Варшави до Львова, щоб тут у Народному домі прочитати доповідь про роман Ст. Жеромського «Провесна». Доповідь мала бути виголошена 9 березня 1925 р. На жаль, нам не вдалось виявити про це додаткових матеріалів.

Стефан Жеромський помер 20 листопада 1925 р. Вся преса Польщі, в тому числі й українська, широко відгукнулася на смерть видатного митця слова, одностайно відзначаючи, що він був невтомним продовжувачем славних традицій польської класичної літератури. Творчість його — великий здобуток національної культури.

Крім некрологів, були надруковані спогади про письменника, уривки з його творів, зокрема з роману «Провесна». В той час увагу читачів привернули статті М. І. Рудницького в українській періодиці. Вони сприяли популяризації творчості С. Жеромського на Україні, вносили чимало нових думок у питання про зв'язки польського письменника з українською літературою. Цим самим статті заповнювали відчутну прогалину у висвітленні українсько-польських культурних взаємин¹⁴. Цікава стаття М. І. Рудницького про зв'язки Ст. Жеромського з українською літературою була надрукована також на сторінках польського прогресивного літературного часопису «Sygnały» («Сигнали»)¹⁵.

Грунтовну марксистську оцінку одержала творчість С. Жеромського, зокрема роман «Провесна», на Радянській Україні. Саме у здійсненні тих ідеалів, які втілювалися у Радянському Союзі, бачив письменник майбутнє своєї знедоленої батьківщини, мріючи про кінець її вікових поневірянь на курних шляхах історії, які він змалював у «Попелищах».

Геніальні ленінські ідеї завжди мали для Жеромського притягальну силу. Згадаймо хоча б знаменну думку, висловлену Барикою — героєм роману «Провесна»: «Маєте ви відвагу Леніна, щоб розпочати

¹³ І. Калинович. Стефан Жеромський і його творчість. — В кн.: Ст. Жеромський. «Табу» і інші оповідання. Львів, «Новітня бібліотека», вип. 5, 1912, стор. 5—11.

¹⁴ М. Рудницький й Стефан Жеромський. — «Діло», 1925, № 265; Остання повість Жеромського. — «Діло», 1925, № 265; («Напровесні»). Уривок. Переклад М. Р-ий (Михайло Рудницький). — «Діло», 1925, № 266.

¹⁵ M. Rudnicki. Stefan Zeromski a literatura ukraińska. «Sygnały», 1936, Nr. 16, str. 10.

небувале, зруйнувати старе й почати нове?». Ці пророчі слова знайшли своє втілення сьогодні в новій, соціалістичній Польщі.

Радянські критики й літературознавці — С. Савченко, С. Бернацький, М. Гаско, А. Лейтес, Е. Кассіль, Г. Майфет, І. Шат, К. Лавринович та ін.¹⁶ з марксистських позицій оцінили творчість Ст. Жеромського. Вони переконливо спростували ті неправильні твердження, що їх висували, виходячи з шовіністичних позицій, С. Пйолун-Нойшевський, З. Василевський. Останні спотворювали процес становлення світогляду письменника. Вони замовчували або неправильно трактували роль російської та української літератури в розвитку світогляду С. Жеромського, у формуванні його літературно-естетичних поглядів.

Твори С. Жеромського з часом стають дуже популярними серед молодого покоління Польщі довоєнного періоду, яке шукало в них відповіді на соціальні та національні питання. Недаром Леон Кручковський, один з тих митців, які виховувалися на славних традиціях Ст. Жеромського, говорив: «У Польщі не було і нема людини, яка, співчуючи справі боротьби за краще життя, в певний період свого внутрішнього розвитку не пережила чи не передумала творчості Стефана Жеромського»¹⁷.

Про популярність Стефана Жеромського свідчить організоване в 30-х роках опитування читачів на тему: «Твій улюблений письменник». С. Жеромський одержав найвищий, сьомий бал. Його твори ставилися нарівні з популярними романами і повістями Б. Пруса і Елізи Ожешко. За цикл історичних романів, зокрема за «Попелища», дехто висував кандидатуру С. Жеромського на Нобелівську премію.

Серед українських шанувальників таланту Ст. Жеромського слід відзначити Ярослава Галана. Він вмістив на сторінках журналу «Нові шляхи» за 1929 р. низку критичних заміток про польського письменника. Галан добре розумів усі аспекти творчості видатного художника слова, з пошаною розвівся до автора «Думи про гетьмана» за його турботи про розквіт національної культури, про народні шляхи розвитку літератури. Він підтримував С. Жеромського в його боротьбі за створення Польської літературної академії, метою якої було дбати про всебічний розвиток мови, літератури і культури.

Ст. Жеромський був також драматургом. Його п'єса «Втекла від мене перепілочка» обійшла не тільки професіональні, а й аматорські сцени довоєнної Польщі, користувалась заслуженим успіхом. Люблять її і радянські глядачі. Я. Галан у своїй рецензії на постановку п'єси

¹⁶ Див.: С. Савченко. Польська література і новий роман С. Жеромського. — «Життя й революція», 1925, № 6—7, стор. 41—44; С. Бернацький. Польська література в 1927 році. (Огляд). — «Критика», 1928, № 1, стор. 86—95; М. Гаско. Владислав Броневський. (Літературний портрет). — «Гарт», 1928, № 10, стор. 62—66; А. Лейтес. Польська література на переломі. — В кн.: А. Лейтес. Силуети Заходу. Харків, «Книгоспілка», 1928, стор. 131—134; Е. Кассіль. Сучасна польська повість. — «Червоний шлях», 1929, № 8—9, стор. 140—155; Д. Рудик. Польська література на переломі. — «Критика», 1928, № 11, стор. 120—123; І. Шат. Польська література перед війною («Молода Польща»). — «Культура», 1925, № 3, стор. 51—67; К. Лавринович. На розпутті. (Сучасний стан літературного руху в Європі). — «Зоря», 1926, № 22, стор. 40—42; Лист до редакції журналу «Критика» М. Лебеденця з приводу рецензії С. Сакидона на переклад роману С. Жеромського «Провесін». — «Критика», 1930, № 10, стор. 162—166; А. Новоселецький. Стефан Жеромський (1864—1925). — «Література і мистецтво», 1944, 30 листопада, стор. 4; О. І. Грибовська. Російська та українська література у щоденниках Стефана Жеромського 1882—1891 рр. — В кн.: Слов'янське літературознавство і фольклористика. Республіканський міжвідомчий збірник, вип. 2, К., «Наукова думка», 1966, стор. 71—86; Г. Заяць. Розуміння й традиції заангажованості. — «Літературна Україна», 22 липня, 1969, стор. 4; В. Калинович. Наша молодь у переломній добі. Бібліотека «Нового часу», № 6, Львів, 1926, стор. 94.

¹⁷ А. С. Стефан Жеромський. (1 листопада 1864 — 20 листопада 1925). — «Наша Культура», 1964, № 10, стор. 3.

«Втекла від мене перепілочка» Львівським державним польським драматичним театром відзначав, що п'єса Ст. Жеромського — «палкий протест проти дійсності, створеної режимом пілсудських і грабських»¹⁸.

В 50—60-х роках починається систематичне і поглиблене вивчення творчості С. Жеромського радянськими літературознавцями — В. Ведіною, Г. Вервесом, Ю. Булаховською, І. Лозинським та ін. В їхніх працях, присвячених польсько-українським літературним взаєминам, важливе місце займають зв'язки Стефана Жеромського з українською культурою.

Сучасна українська літературна періодика охоче надає слово польським критикам, знавцям художньої спадщини свого великого земляка, які вдумливо аналізують основні проблеми творчості Стефана Жеромського¹⁹. Такий обмін статтями варто продовжувати й надалі.

Відзначаючи 100-річчя з дня народження Стефана Жеромського, українські полоністи разом з польськими літературознавцями прагнули по-новому прочитати твори письменника-гуманіста, ще глибше проникнути в його духовну спадщину. На сторінках республіканських газет та журналів з'явилося чимало статей. У них автори намагалися синтезувати творчий набуток Ст. Жеромського, проаналізувати його зв'язки з українською культурою, ще раз підкреслити його роль як «факела у темряві» (за влучною назвою польської критики) у процесі становлення польської літератури кінця ХІХ—початку ХХ ст.²⁰.

У 1965 р. вийшла книга В. Ведіної «Польська пролетарська проза міжвоєнного двадцятиріччя (1918—1939). До питання становлення методу», в якій чимало місця відведено творчості Ст. Жеромського, його зв'язкам з українською літературою. В книзі підкреслено, що на славних традиціях Ст. Жеромського розвивалася польська пролетарська проза міжвоєнного періоду, література соціалістичного реалізму, яка служить сьогодні великим ідеалам соціалізму.

Дослідження творчості Стефана Жеромського не обійшлося без певних помилок, які стосуються насамперед дати народження письменника, його зустрічей на о. Капрі з М. М. Коцюбинським тощо.

Коли ж справді народився Стефан Жеромський? Одні джерела подають дату 14 жовтня 1864 р., інші — 1 листопада 1864 р. БСЭ (т. 16, стор. 79—80) подає тільки роки: 1864—1925; МСЭ (т. 3) — 1.XI. 1864, Стравчин 1.XI. 1864 — 20.XI. 1925; Краткая литературная энциклопедия (т. 2, стор. 928—930) — 14. X. 1864 — 20. XI. 1925; УРЕ (т. 5, стор. 57) — 1. XI. 1864—20. XI. 1925; Український енциклопедичний словник (т. I, стор. 719) — 14.X. 1864 — 10.XI. 1925; Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna, tom XVIII, str. 320 — 1.XI. 1864 — 20.XI. 1925; Краткая Българская Энциклопедия (т. 2, стор. 359) — 1.XI. 1864 — 20.XI. 1925; Lexikon A—Z. In zwei Bänden. Zweiter Band (s. 1007) — 14.XI. 1864 — 20.XI. 1925; Enciclopedia Italiana (vol. XXXV, p. 930—931) — 1 november 1864; The Encyclopedia Britannica (Vol. 23, p. 947—948) — 14 Nov. 1864.

В. Вітт у книзі «Стефан Жеромський» пише: «Стефан Жеромський народився 14 жовтня 1864 р. в селі Стравчин біля міста Кельце». У посиланні пояснює: «Ця дата народження, яку неодноразово Же-

¹⁸ Див.: Я. Галан. Творчий успіх театру. — «Вільна Україна», 7 березня 1945 р.

¹⁹ Див., наприклад.: Г. Маркевич. Протиріччя великого письменника. «Все-світ», 1958, № 1, стор. 108—112.

²⁰ Стефан Жеромський в УРСР. Бібліографічний покажчик. Львів, 1958, позиції № 85, 87, 88, 89, 96, 102, 104.

ромський сам згадує в своєму щоденнику, не збігається з датою, вказаною в метричному свідоцтві (I.XI.1864 р.)»²¹. Мабуть, батьки письменника назвали в метриці неправильну дату народження, щоб на рік відкласти призов сина до армії, який припадав на жовтень. (Див.: коментарі Є. Кондзелі до щоденників Ст. Жеромського в кн.: S. Zeromski — Dzienniki; t. I, Warszawa, 1953, str. 423).

Відомий польський літературознавець Я. З. Якубовський ще у 1964 р. (ювілейний рік Жеромського) в підручнику для XI класу польських шкіл подає дату 1 листопада 1864 р., а у посиланні пояснює, що ця дата вказана в метриці. Зате письменник у спогадах (щоденниках) вказує на 14 жовтня 1864 р.

Очевидно, вірогіднішою із цих дат є друга — 14 жовтня 1864 р. Чи був Стефан Жеромський особисто знайомий з В. І. Леніним? В УРЕ (т. 5, стор. 57) після основних, далеко неповних даних про віхи життя і творчості письменника читаємо: «Був (Жеромський. — В. К.) особисто знайомий з В. І. Леніним. У 1914 р. брав участь у виступі польської громадськості проти незаконного арешту Леніна австрійським урядом». Автор цих рядків В. Ведіна. Звичайно, сьогодні, після виходу нових праць, неважко встановити, що такого знайомства не було. Про це свідчать, наприклад, польські дослідники. Тим часом досить поширеної, хоч і помилкової думки дотримувались такі літературознавці та історики, як С. Багоцький, Ю. Козловський, Ю. Серадський та ін. Вивчаючи архівні матеріали, В. Найдус у книзі «Ленін у Польщі» прийшла до висновку про активну участь письменника у звільненні В. І. Леніна. Крім лікаря Длуського, Владислава Оркана, Яна Каспровича, депутатів австрійського парламенту Адлера і Діаманда, видатного діяча польського робітничого руху Ганецького, В. Найдус називає й інших — лікаря Храміка, адвокатів Яссена і Сиropa, Стефана Жеромського, які виступали на захист В. І. Леніна. Цю думку підкреслює також Р. Савицька у вступній статті до російського видання книги²². (Слід сказати, що пізніше В. Найдус свої помилкові висновки спростувала)²³.

Слідом за В. Найдус це саме твердять і українські полоністи та історики²⁴.

Чи це справді так? Звернемося до книги «Стефан Жеромський. Календар життя і творчості» (Краків, 1961), в якій немає підтвердження висловлених В. Найдус здогадок. До речі, автори книги С. Каштелевич і С. Ейле вказують, що у серпні 1914 р. В. І. Ленін і Стефан Жеромський перебували в різних місцях (В. І. Ленін — у новотаргській тюрмі; С. Жеромський — у Верхніх Хагах, на угорському боці Татр). «Варто також відмітити, — пишуть вони, — що в жодному з своїх творів автор «Бездомних» не згадував про які-небудь контакти з Леніним, хоч любив писати про свої особисті знайомства, коли тільки була нагода»²⁵.

Таким чином, факт знайомства В. І. Леніна з Стефаном Жеромським був поставлений під сумнів, що й змусило дослідників глибше

²¹ В. В. Витт. Стефан Жеромский. М., Изд-во АН СССР, 1961, стор. 9.

²² Див.: В. Найдус. Ленин в Польше. М., Изд-во иностранной литературы, 1957, стор. 18.

²³ W. Najdus. Lenin i Krupska w Krakowskim Związku Pomocy dla więźniów politycznych. Kł., WL, 1965, str. 188.

²⁴ Див., наприклад: Г. Д. Вервес. Владислав Оркан і українська література. літературно-критичний нарис. К., Вид-во АН УРСР, 1962, стор. 36; І. І. Белякевич. Участь польських революційних і прогресивних діячів в організації переїзду В. І. Леніна із Західної Галичини у Швейцарію (11. VII—5. XI. 1914). — В кн.: Тези доповідей VI української славистичної конференції 13—18 жовтня 1964 р. Чернівці, 1964, стор. 264.

²⁵ S. Kasztelowicz, S. Eile. St. Zeromski. Kalendarz życia i twórczości. Kł., WL, 1961, str. 7.

вивчати архівні матеріали. Ось чому в окремих книгах, що вийшли в 60-х роках, вже немає подібних спрощених тверджень²⁶.

У книзі Ю. Серадського «Польські роки Леніна» наведені записи з щоденників Марії Каспровичевої — дружини відомого польського поета, який разом з В. Орканом клопотався про звільнення В. І. Леніна з лабет австрійської поліції. І коли після перемоги Великого Жовтня М. Каспровичевої звернулася до В. І. Леніна з проханням допомогти виїхати з Петрограда її матері і сестрі, В. І. Ленін зробив усі необхідні розпорядження. З теплою вдячністю писала вона пізніше: «Ми переконалися, що Ленін є людиною, яка не забуває відданих йому послуг...»²⁷

Особисте знайомство В. І. Леніна з С. Жеромським у творах вождя Великого Жовтня не засвідчене. В. І. Ленін знав твори польського письменника, наприклад, «Сізіфову працю». Ця книга знаходиться в бібліотеці В. І. Леніна в Кремлі²⁸.

Літературознавцями висловлювалась думка про особисте знайомство Ст. Жеромського з М. М. Коцюбинським під час їх перебування на о. Капрі у М. Горького²⁹.

Тим часом уважний розгляд двох книг: «Стефан Жеромський. Календар життя і творчості» і «Літопис життя і творчості М. Коцюбинського» (1966), точне зіставлення капрійського періоду життя обох письменників дозволяють скласти таку хронологічну таблицю:

С. Жеромський		М. Коцюбинський ³⁰	
I	1907	I	1909
	10.II. 1907. Capri (знайомство з Горьким, Андреевим, Есеїніним).		1909 (вперше) червень. Приїзд — 1.VI. Від'їзд — 28(29). VI ³¹ .
	2.IV. 1907 — від'їзд з Capri.	II	1910
	3.V. 1907 Будапешт (3.V. — data listu do Feldmana. Z. wraca do kraju.)		1910 (вдруге) 15.VI. — Приїзд, від'їзд — після 3.VIII. (див. лист № 164. До М. Могилянського від 21.VII.—3.VIII).
II	1909	III	1911—1912
	Wyjazd do Lovrany. W połowie marca Z. wstępuje na parę dni do Krakowa, skąd wyjeżdża do Lovrany we Włoszech, gdzie bawi 6 tygodni. Por. listy: Do Jana Lemańskiego, 16.III. 1909, L. O. 10.II., 16.VI. 1909, St. Zeromski. Kalendarz życia i twórczości. Opr. St. Kasztelowicz i St. Eile. Kr., WL, 1961, str. 255.		1911—1912 (втретє). Приїзд — 19.XI. 1911 р.; від'їзд — 20. III. 1912 р.
	На стор. 258 читаємо: W Krakowie. Po powrocie z Lovrany Zeromski zatrzymuje się na maj w Krakowie. Mieszka tutaj przy ul. Loretańskiej 4 w pensjonacie «Podole». Por. list E. Brzezińskiego 24.V. 1909.		
	Про неодноразове перебування Ст. Жеромського в Італії див.: Stefan Zeromski. Kalendarz życia i twórczości. Kr. WL, 1961, str. 555.		

²⁶ С. Багоцький. О встречах с Лениным в Польше и Швейцарии. М., Госполитиздат, 1958.

²⁷ J. Sieradzki. Polskie lata Lenina. W., MON, 1960, str. 66—67.

²⁸ Див.: Библиотека В. И. Ленина в Кремле. Каталог, М., 1961, стор. 513, поз. 6411.

²⁹ Див. праці, що вийшли до 100-річчя від дня народження С. Жеромського: І. Лозинський. Аромат квітів на могилах героїв. «Жовтень», 1964, № 11, стор. 64—66; О. І. Грибовська. Вказ. праця, стор. 72.

³⁰ Хронологія складена на основі книг: Михайло Коцюбинський. Твори в шести томах. Т. 6. Листи (1906—1913). К., Вид-во АН УРСР, 1962. Дати приїзду і від'їзду М. Коцюбинського на острів Капрі подані за старим стилем.

³¹ М. Коцюбинський. Твори в шести томах. Т. 6, стор. 104—131, 172—205; 301—379.

Як бачимо, дати приїзду на Капрі і від'їзду письменників не збігаються.

Певні неточності знаходимо у згаданій статті О. І. Грибовської³². Відомо, що І. Т. Калинович перекладав оповідання С. Жеромського в 1911 р., надрукувавши їх на сторінках журналу «Неділя», а в 1912 р. видав книгу кращих перекладів з новелістики польського письменника під назвою «Табу» і інші оповідання». Переклад «Думи про гетьмана» поки що не вдалось відшукати.

Сучасне польське літературознавство має в своєму арсеналі чимало монографій, наукових статей, присвячених творчості Стефана Жеромського. Серед них варто хоча б назвати працю «Стефан Жеромський. Календар життя і творчості». У вступі до неї автори зауважують, що їх бібліографія перекладів творів Ст. Жеромського іноземними мовами не зовсім повна. Найменше подана зарубіжна критична література про письменника. Заповнити цю прогалину може лише широке співробітництво зарубіжних славістів. І тут належне місце повинен знайти розгляд українських перекладів, що почали з'являтися приблизно через рік після польської публікації вибраних оповідань С. Жеромського в 1899 р.

Ця книга, на жаль, чомусь не засвідчує першого українського перекладу роману С. Жеромського — «Провесна» (перекладач — М. Лебединець), а також роману «Бездомні» (переклала М. Пригара). Крім того, не згадується дослідження В. Ведіної про ранній період творчості письменника. Наводиться лише книга В. Вітт «Стефан Жеромський» (М., 1961).

Польські дослідники творчості С. Жеромського, С. Каштельович і С. Ейле зробили помилку, вказавши в «Календарі життя і творчості» (стор. 233—234), що Сергій Есенін зустрічався з С. Жеромським і М. Горьким на о. Капрі в 1907 р. Це не відповідає дійсності. Сергію Есеніну було тоді 12 років; уперше він зустрів М. Горького в 1914 р.

Творчість С. Жеромського настільки багата, що й досі ми є свідками цікавих знахідок його спадщини. Так, минулого року для багатьох шанувальників письменника було справжнє свято. Як стало відомо, пощастило віднайти ХХІ том «Щоденників» Ст. Жеромського, якого вважали назавжди втраченим. Це справжнє відкриття польських літературних слідопитів. Відомий коментатор шеститомного видання «Щоденників» Ежи Кондзеля знову матиме широке поле для здійснення тих необхідних пояснень, що вимагатиме черговий том автора³³.

Не менш цікавою була знахідка рукопису С. Жеромського — оповідання «Про солдата-блукача»³⁴. Рукопис зберігається у фондах Львівської бібліотеки АН УРСР. Він знайдений під час розшуків матеріалів про зв'язки польського письменника з українською культурою. Нагадаємо, що сюжетом цього оповідання послужила доля польського селянина Матуса Пулята.

Звіряючи рукопис, який налічує 42 сторінки (один товстий зошит без обкладинки; на титульній сторінці — назва твору; окремі сторінки писані олівцем, є зразки підпису письменника; рукопис без закінчення), з першодруком оповідання, неважко помітити, що він, як і надруковане оповідання, складається умовно з двох частин. Отже,

³² О. І. Грибовська. Вказ. праця, стор. 81.

³³ J. Kądziała. Stefan Zeromski: Fragmenty nieznanych dzienników. — *Zycie Literackie*, 1970, Nr 26.

³⁴ В. П. Кулик. Рідкісна знахідка. — «Ленінська молодь», 21 липня 1967 р.; В. П. Кулик. Рукопис Стефана Жеромського «Про солдата-блукача». — «Літературна Україна», 16 січня 1968 р.

рукопис, незважаючи на окремі розбіжності з друкованим варіантом оповідання, є його оригіналом. Очевидно, це перша редакція твору. Рукопис може служити цінною основою для окремої розвідки, що відкриває завісу творчої лабораторії письменника.

До цікавих літературних знахідок, які характеризують багатство художніх деталей в зображенні персонажів роману-епопеї «Попелища» Ст. Жеромського, слід назвати працю Ю. Л. Яворського про українського філософа П. Д. Лодія, показаного С. Жеромським у своєму творі³⁵.

До останніх знахідок, які вдалося відшукати, слід, нарешті, додати переклад уривку з драми С. Жеромського «Троянда», присвяченій боротьбі польських революціонерів за визволення своєї батьківщини. Очевидно, це перший переклад на Радянській Україні згаданої драми. Цей переклад-уривок надрукований під назвою «Справа друга»³⁶.

До однієї з останніх згадок про польського письменника на Радянській Україні треба віднести конспект лекцій О. Грибовської та В. Моторного «Історія польської літератури»³⁷. Про С. Жеромського йде мова в розділі «Література ХХ століття» (до 1939 року).

В. П. КУЛИК

СТЕФАН ЖЕРОМСКИЙ НА УКРАИНЕ

Резюме

Автор прослеживает историю ознакомления украинского читателя с произведениями выдающегося польского писателя С. Жеромского, останавливается на связях последнего с деятелями украинской культуры, уточняет отдельные моменты биографии писателя.

³⁵ Ю. Л. Яворский. П. Д. Лодий в изображении польского романиста. Ужгород, 1930. (Изд-во культ.-просв. о-ва им. Духновича, вып. 83). Прил. к журналу «Карпатский свет», отд. оттиск, 1930, № 5—6, стор. 1017—1021.

³⁶ «Гарт», 30 вересня. 1933 р. ч. 18. Дод. «Літературний гарт», стор. 3—4.

³⁷ О. Грибовська, В. Моторний. Історія польської літератури. Вид-во Львівського ун-ту, 1965.

В. А. ОВСІЙЧУК

МАЙСТЕР ТРАГІЧНИХ НОКТЮРНІВ

(про визначення авторства картини «Милосердний самарянин» Львівської картинної галереї)

Картина «Милосердний самарянин»¹ в складі збірки Я. Яковича була придбана в 1907 р. як твір невідомого художника венеціанської школи XVIII ст. для щойно заснованої картинної галереї у Львові. З того часу протягом понад півстоліття дослідники прагнули визначити автора цього твору.

Відомий віденський вчений Т. Фрїммель ще в 1907 р. відніс картину до творчої спадщини Д. Б. П'яцетти (1683—1754 рр.). Це визначення авторства не викликало заперечення до 1954 р., коли співробітниця Ермітажу М. Щербачова висловила думку, що автором картини, можливо, є Франческо Маффеї. Однак визначення викликало великі заперечення та сумніви.

Автором картини був художник, що досягнув європейського рівня живописної майстерності і залишився глибоко індивідуальним у способі висловлення своїх думок і настроїв. В нього відсутня триумфуюча патетика Маффеї, однак йому невластива і енергійна пристрасть П'яцетти. Картина вводить у світ глибоких переживань, відчаю і смутку. В ній присутня трагічна скованість, меланхолія і безвільне відсторонення, — складний світ думок і настроїв самого художника, далекого від атмосфери Венеції, її сонця і барвистої пишноти. Його камерна лірика, з її інтимністю та сердечною теплою, прикрита легким серпанком містичності, спирається на інші джерела, не італійські — скоріше слов'янські. Автором картини, на наш погляд, є Федеріко Бенкович. Ск'явоне-слав'янин, — як його називають. Далматинець за походженням.

Він народився в 1677 р. Місце його народження невідоме. Вважають, що його рідним містом є Дубровник чи Шибеник, а ще вірогідніше — Олішу. Можливо також, що Бенкович народився у Вероні чи Венеції в далматинській сім'ї.

На ранніх малюнках він підписувався «Bencovich Schiavon», чим вказував на зв'язок з рідною землею і з відомим родом художників Ск'явоне, вихідців з Далмації, які прославились в італійському мистецтві XV—XVII ст. Федеріко Бенковича називають останнім з Ск'явоне. Він завершив шеренгу видатних митців: М. Божидарович, Ю. Чулінович, А. Медуліч, Ю. Клович. Таким чином, Бенкович став своєрідним фіналом і в той же час продовжувачем тривалого розвитку мистецтва Далмації.

Свою художню освіту він здобув серед болонських майстрів, а його безпосереднім учителем був Карло Чіньяні. Крім того, Бенкович сприйняв ніжну колористичну гаму та ліризм образів Корреджо, був зобов'язаний Креспі та Маньяско, багато корисного дало йому спілкування з венеціанськими колористами.

¹ Інв. № 841, п. о., 45×56.

Бенкович запозичив у болонців високу культуру композиції, почуття глибини простору, але їх зовнішня патетика залишилась для нього чужою.

Це був художник суто індивідуального способу мислення і надзвичайно тонкого душевного настрою. Своїми темними насиченими барвами і світловими контрастами, діагональними, злегка зсунутими композиціями з проривом в бездонну пунту просторінь, яку оповиває невловимий морок, він передавав трагічне відчуття складності і нетривкості життя, в якому така людина, як сам художник, почуває себе самотньою і невлаштованою. Кукульевич писав про нього: «Він мав справу з темним кольором і сумними обличчями». Наліг суму присутній в багатьох творах Бенковича. Він невіддільний від них, бо співзвучний настроям художника.

Творча манера Ф. Бенковича співзвучна манері чудового художника Миколи Божидаровича (1460—1517 рр.), роботи якого стали завершеним розвитком далматинського живопису XV ст. М. Божидарович поєднав традиції візантійського живопису з досягненнями майстрів міста на лагунах. (Це поєднання добре видно на тих кількох творах художника, які збереглися до нашого часу). Таким чином, М. Божидарович стоїть на грані двох мистецьких епох: з одного боку — традиційне, що пройшло довгу історію, долматинське мистецтво, з другого — мистецтво Відродження, з його захоплюючими відкриттями навколишнього життя, новими настроями, новими ідеями. Але рідне мистецтво, як поклик предків, наскрізь пронизуючи його творчу індивідуальність, надало творам художника невимовної чарівності та стало їх визначальним мотивом.

Подібно до М. Божидаровича, таку роздвоєність пережив і Ф. Бенкович, яка в його творчості вилася в образи найглибшого особистого трагізму. Ні холодна витонченість болонців, ні ефектна патетика барокко, ні, нарешті, раціоналістична розсудливість класицизму, прояви якого ще побачив старіючий художник, не відповідали особистим смакам Бенковича, прагнення й пристрасті якого не могли вклатися в рамки тогочасного мистецтва. Він шукав підтримки серед майстрів, особливо тих, що були близькі йому своїми настроями й думками. Таким перш за все був Джузеппе Креспі. Мистецтво генуезця було близьким Бенковичу своїм безвихідним трагізмом, містикою і покірністю долі. Креспі не властива емоційна схвильованість і боротьба — у нього все пройнято внутрішнім спогляданням і терплячим чеканням. Тьмяне освітлення і гама пригаслих коричнево-зеленуватих тонів посилюють меланхолійний настрій і відчуття тніючого тягара навколишньої атмосфери.

Але Креспі водночас людяний, добрий, чуйний. В ньому є батьківська теплота і чудесна незлобивість. Його герої довірливі і пов'язані між собою внутрішніми тісними узами та спільними помислами. Ця внутрішня органіка не властива Бенковичу. Він теж не боець. Він був самотній і шукав самотності. А коли Бенкович потрапив в оточення загальних веселощів, святкового, здорового світосприймання, що здавна було властиве венеціанському живопису, він розгублено кидався від одного художника до іншого, прагнучи вловити новий ритм і емоції, які так органічно виливались в чудових колористичних гармоніях місцевих майстрів. У Венеції Бенкович прожив з 1700 по 1716 р. Манірні болонці відійшли на другий план, скоро були забуті поверхові солодкувато-приємні Лаццаріні і Лібері, натомість прийшло захоплення блискучим П'яцеттою. Цей період можна визначити як «п'яцеттовський». Живописне втілення природи зовні настільки наближається до манери венеціанця, що численні твори Бенковича тривалий час приписувались П'яцетті.

Цьому допоміг і сам Бенкович своїм даром колориста і впевненим густим способом живописного письма. На жаль, його ранні твори, намальовані ще під впливом Чіньяні, переважно загублені, тому нема можливості прослідкувати наскільки глибоко учень сприйняв вплив учителя, тим більше, що учні, беручи участь у розписах купола кафедральної церкви у Форлі (1686—1706 рр.), якими керував Чіньяні, виконували роботу хоч і самостійно, але не відриваючись від загального напрямку і манери вчителя. В цей час Бенкович створив картину «Юнона».

П'яцетта виступає як творець образів фізично сильних людей, охоплених могутніми пристрастями, духовне життя яких не відзначається особливою глибиною, зате зовнішній екстаз і патетика підкреслюються ефектно, з декоративним розмахом і живописним блиском. П'яцетта широко використовує контрастну світлотінь, чим наголошує енергію, лінії контурів фігур прями або барочно вигнуті, насичені мінливістю руху та вибуховим динамізмом.

Композиція, крім пірамідальної побудови, частіше спирається на діагональ в напрямку з лівого нижнього кутка в правий верхній, створюючи враження поступового наростання.

Бенковичу не властива така вибухова динаміка. Вона не відповідала його творчим потенціям. І хоч він запозичує діагональну побудову композиції у П'яцетти, але в цій діагоналі відсутні стрімкість і бурхлива насиченість почуттів. Вона в'яла в русі, повільна, піднімається наче з зусиллям, затримуючись на окремих деталях в роздумі, не втрачаючи свого основного настрою — сумної задумливості.

Хоча діагональна побудова композиції залишалась у венеціанському періоді головним творчим принципом Бенковича, вона прослідковується і в пізнішому періоді його творчості як основний елемент організаційного мислення.

Щодо образного рішення творів слід відмітити односторонній підхід до передачі духовного світу своїх героїв. У Бенковича кожна картина — це замкнутий і відрізаний світ, представники якого покірно несуть тягар душевних мук. Але вони сповнені чистоти і людяної краси, низькі пристрасті їм чужі. Художник не показує причин, чому прекрасне мусить загинути, він лише констатує, що воно гине, як гине і людина, в якій порушена внутрішня гармонія. Наголошуючи тему страждання, Бенкович постійно підкреслює благородство, чесність, виняткову чутливість і душевну прямоту людини, що готова на будь-яку жертву в ім'я добра. Хоч сили зла реально відсутні в творах художника, але їх присутність наче розлита навколо, — в цьому заключається містицизм і драматична напруженість його картин (бо релігійної екзальтації він ніколи не підкреслював, можливо, за винятком вівтарної картини «Св. Петро» для церкви Сан-Себастьян у Венеції).

Його герої наділені рисами, властивими йому самому. Про це художник пише в листі до своєї приятельки і учениці Розальбі Кар'єрі: «Я бажаю всякого можливого щастя венеціанським художникам, незважаючи на те, що вони хочуть дискредитувати мене поговором... вимагаючи, щоб на публічний огляд виставити мої перші твори із венеціанської церкви Сан-Себастьян Алла Фага як негідні. Світ є дуже поганий...»². Так закінчує Бенкович, вирішивши замість того, щоб відстоювати своє місце серед своїх суперників і недоброзичливців — П'яцетти і Тьєполо, — уникнути неприємних зіткнень і виїхати до Відня.

Але цей венеціанський період був дуже важливий для художника. У Венеції він створив такі картини на замовлення мецената принца Карла Лотаря де Шенборна, як «Агар в пустелі», «Жертвоприношення

² K. Prijatej, Federiko Benkovic, jugoslavenska Akademija Znanosti i umjetnosti, 1952.

Авраама», «Жертвоприношення Іфігенії», «Аполон і Марсій» (не збереглася). Вони прикрасили замок принца в Поммерсфельдерні поблизу Бамберга. До цього періоду відносяться картини «Св. Верфоломій» і «Христос падає під хрестом» (обидві зберігаються в картинній галереї м. Загреб).

Ці картини були створені під безпосереднім впливом венеціанського мистецтва і об'єднані загальним настроєм, живописним та композиційним рішенням.

Отже, характер творчості Ф. Бенковича відповідає картині Львівської картинної галереї «Милосердний самарянин». Вона вповні виражає настрої майстра «трагічних ноктюрнів». В ній присутні його безмежна меланхолія та почуття тужливої самотності. І хоч вона могла бути створена у Венеції, але даремно в ній шукати справжньої венеціанської атмосфери, блискучого сонця і прозорості повітря. Глибина простору в ній передається не за допомогою перспективи, а скоріше ірреально, що сприяє містичному настрою.

На темносиньому фоні неба біля підніжжя скелі відбувається сцена, освітлена раптовим різким світлом. Болонцям таке нерациональне освітлення не властиве. Вони давали людину у взаємозв'язку з навколишньою природою, об'єднуючи їх в гармонійну цілісність за допомогою розсіяного світла.

По суті для Бенковича світло було головним компонентом для виразу настрою. Розміщення джерела світла підкорялось діагональній схемі композиції і ним же визначався головний образ, залитий суцільним світловим потоком, інші образи виступають в різкому контрасті світлотіні. Це раціональне розміщення світла стримує емоційну схвилюваність, що готова вирватись як стримуваний крик відчаю. Таким чином, знову ми маємо контраст і єдність двох протиріч: аналітичної, раціональної розсудливості композиційної побудови та емоційної стихійності почуттів.

Нерідко Бенковича порівнюють з іншими художниками, що мають спільні точки зіткнення, особливо з тими, яким властиві риси містичної екзальтації (Ель Греко, Креспі, Маньяско). Але кожний з перелічених майстрів володів своїми, неповторними індивідуальними способами мислення, інтерпретації, манери виконання. Про запозичення Бенковичем готових засобів з творчого арсеналу других митців не може бути й мови. Він був глибоко оригінальним, особливо неповторним в сміливих композиційних рішеннях (картини «Агар в пустелі», «Жертвоприношення Авраама») і в трактовці світла. Освітлення в картинах Креспі тривожне, сповнене таємничості, в Маньяско — світло веде напружену боротьбу з мороком і морок його перемагає; в Ель Греко — світло вібрує, наповнене натхненням тремтінням, інколи безсилне перед величчю і силою почуттів людини, інколи — погрозово страшне.

Світло в картинах Бенковича надає композиції велику силу трагічного звучання, а також підносить їх до величавої монументалізації. Воно нерухоме, не мерехтливе, воно ніби щільно вкрило і притиснуло постаті до землі, наділивши їх тією пасивністю і покірністю, тією пригніченістю почуттів, коли людина, відмовившись від всіх земних занять і захоплень, стає докором своєму існуванню. Тому композиціям переважної більшості картин Бенковича властивий елемент закам'янілості та застиглості, життєвий пульс в них б'ється десь потаємно, глухо й уривчасто.

За тональним звучанням світло в картинах Бенковича холоднуватиме, пом'якшене в місцях переходу світлотіні, нагадує своєю ніжністю світло Корреджо.

В картинах Бенковича, створених у венеціанський період, переважає темний фон, частіше глибоко оксамитового тону, або зеленувато-синій,

як на львівській картині. На цьому фоні з особливою виразністю звучить основна кольорова домінанта — червоний одяг постаті в чалмі, що стоїть навколішках. Тут червоний колір звучить трагічним закликком, він пломеніє розкритою раною, і в зіткненні цих кольорових контрастів акцентована драма глибоких людських почуттів.

Холодну гаму оголеного тіла складають кольори сірі, слонової кості, голубі, зелені та фіолетові відтінки (характерно, що подібну гаму визначає в своїй книзі про Бенковича доктор Круно Приятель, описуючи венеціанський період його творчості).

Різно затінені частини — темнокоричневі, і лише майстерно передані рефлекси на долоні руки та ногах—червоні (цей живописний спосіб широко застосовував Пауль Трогер). До речі, Бенкович збагатив австрійське мистецтво і його вплив видно не лише на творчості Трогера, а ще в більшій мірі на творчості Антона Франца Маульберча. Для прикладу можна порівняти червону драпіровку «Св. Теклі» останнього (Львів, галерея) з «Милосердним самарянином».

Близьким за стилем і трактовкою оголеного тіла малюнок постаті чоловіка (Флоренція, бібліотека Моручелліона), що нагадує постать потерпілого з нашої картини: та ж рихловатість форми, в'ялість контура, гострі груди і, що особливо характерне — це ступні ніг і гостроносе обличчя, продовгувате з акцентованими вилицями і маленькими глибоко посадженими очима. Спосіб передачі форми голого тіла світлотінню через штриховку олівцем аналогічний живописній манері — в цьому питанні мислення художника було єдиним.

Жест правої розслабленої руки з залякло скорченими пальцями знаходить аналогію в правій руці Христа з картини «Христос падає під хрестом». І навіть обличчя Христа своїм аскетичним виразом та загостреними рисами близьке до образу потерпілого з нашої картини. Для обох творів спільний настрій безвільної покірності і трагічної безвихідності.

Образ самарянина, старої людини з короткою, густою і сивою бородою часто зустрічається в творах Бенковича: це і святий Петро (церква Сан-Себастьяна, Венеція), і Авраам з «Жертвоприношення Авраама» (Загреб, Стара галерея), і святий Франціск Паульський (Спліт, галерея). Це образ доброї, чутливої людини з хворобливо сумним поглядом втомлених очей. Слід відмітити і трактовку складок одягу з останньої картини, яка повторюється в одягу самарянина, а його рука з ліками своїм густим письмом нагадує руки монаха, що стоїть перед мадонною («Мадонна з святыми», Грац, колекція Атемс).

Живопис картини соковитий, сміливий; кольорові площини збагачені вальорами, а густі тіні — рефlekсами. Живописна пластика органічно зливається із змістом образів.

Картина «Милосердний самарянин» — визначний художній твір, твір глибокого змісту і великих живописних цінностей.

Я. А. КОМЕНСЬКИЙ І ЧЕСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Життя і діяльність Я. А. Коменського припадає на трагічну добу історії чеського народу та його культури¹. Це так звана «доба темна», що почалася після битви під Білою горою 1620 р., в якій чехи зазнали поразки, а їх країна втратила свою незалежність. Почалися утиски з боку німецьких феодалів та католицького духовенства. Стара Чехія, горда з своєї гуситської минувшини, була знищена². Прийшли тяжкі часи економічного спаду, поступового, але дуже помітного занепаду чеської культури, науки й мови, які досягли небувалого розквіту в попередні століття. Адже не випадково, оцінюючи середньовічну культуру, К. Маркс відмітив зрілість і довершеність чеської літературної мови³.

Я. А. Коменський був останньою великою фігурою за значенням і масштабністю свого вкладу в історію чеської культури і мови в процесі їх розвитку. Він продовжував традиції, закладені його попередниками — Т. Штітним, Я. Гусом, П. Хельчичьким та ін. Науковою та педагогічною діяльністю і творчістю Я. А. Коменського, власне, закінчується висхідна лінія духовної культури чеського народу того періоду. Потім наступила перерва в її розвитку, яка тривала понад півтора століття до чеського відродження (кінець XVIII—початок XIX ст.). Цей факт посилює значення духовної спадщини Я. А. Коменського для сучасних йому і пізніших поколінь чеського суспільства.

Вже на початку своєї культурної, наукової та суспільної діяльності Я. А. Коменський намітив здійснити дуже сміливий для того часу план створення підвалин чеської національної науки, щоб таким чином позбавити її залежності від латинської науки⁴.

В здійсненні цього завдання йому, очевидно, мали сприяти рідні прогресивні традиції та досягнення, а також досвід, здобутий під час перебування на чужині. Сприяла цьому також діяльність товариства Чеських братів, які багато зусиль вкладали для продовження гуситських традицій в справі демократизації культури.

Незважаючи на гоніння і переслідування, тяжку родинну трагедію, Я. А. Коменському завдяки своєму незламному духові вдалося здійснити чимало з його задумів. У своєму багатогранному доробку Коменський постає перед нами не лише як мислитель, педагог, науковий діяч, а й як визначний митець слова.

Літературна та науково-філософська творчість Коменського вже за його життя набула великого суспільного значення; вона піднімала актуальні питання суспільного розвитку і добре служила поневоленій бать-

¹ Стаття написана з нагоди 300-річчя смерті Я. А. Коменського (15 листопада 1970 р.).

² Див.: J. Polišenský. Jan Amos Komenský. Praha, 1963, стор. 14.

³ Див.: Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. VI, стор. 216.

⁴ Див.: Dějiny české literatury, d. I. Praha, 1959, стор. 413.

ківщині та пригнобленому народу. Його духовна спадщина згодом вийшла за національні рамки і набула всесвітнього значення.

Для написання своїх творів Коменський користується чеською та латинською мовами. Латинь він використовує переважно у випадках, коли тематика його творів виходить далеко за рамки національних потреб і інтересів, коли їх духовне багатство могло також стати здобутком читача, що не знав чеської мови.

Характерною рисою творів Коменського, написаних чеською мовою, є змішування стилів і жанрів. Навіть в одному творі можна виявити елементи наукового, публіцистичного, белетристичного та інших стилів. Таким чином порушуються загальноживані канони, властиві науковому жанру, якщо розглядати це з сучасної точки зору.

В текстах творів одночасно з викладом теми високим науковим стилем зустрічаються діалоги, запитання, пряма та непряма мова. В цих інтелектуальних текстах, з одного боку, багато наукових термінів та зворотів, абстрактних понять, а з другого—чимало слів, фразеологічних зворотів, взятих з живої народнорозмовної мови. Мабуть, саме така композиція творів і такі засоби вираження проблем абстрактного характеру, пекучих і актуальних питань, якими жило тогочасне суспільство, найкраще відповідали задумам автора.

Така композиція і стиль передбачали можливість користуватися творами Коменського не вузькому колу високоосвічених осіб, а якнайширшим масам читачів з народу.

І дійсно, твори Коменського ще за життя їх автора здобули велику популярність серед найширших верств населення. Вони розповсюджувалися по всій країні в рукописах або видані конспіративними друкарнями⁵.

Літературні (в тому числі й наукові) твори Коменського часто не мають різкої межі між науковим стилем і ненауковим⁶. Це обумовлене, очевидно, призначенням творів, а також відчуттям живої чеської мови, великими можливостями та філологічним хистом автора. Коменський майстерно використовував багаті мовні засоби минулого, інших авторів, а також власні новоутворення.

Згадані вище риси і особливості мови Я. А. Коменського найкраще виявилися в одному з найголовніших його творів «Labyrint světa a ráj srdce», що був закінчений в 1623 р.⁷

У цьому творі, що має виразно філософський зміст, для створення більшої образності та дохідливості при аналізі складних абстрактних питань автор з успіхом використовує власний життєвий досвід, вплітає в тканину твору окремі моменти своєї біографії. Він викриває вади тогочасного суспільства і піддає його гострій критиці.

Вміле використання різних стилістичних засобів, оживлення тексту діалогами, образними порівняннями, риторичними питаннями, введення мовних засобів з елементами експресії зробили «Labyrint světa a ráj srdce» твором цікавим і зрозумілим для простого народу.

Високі літературні достоїнства твору, його злободенна тематика, спосіб викладу і аналізу суспільних явищ обумовили його популярність. Твір був перекладений на всі найголовніші мови світу і став культурним надбанням народів.

«Labyrint světa a ráj srdce» написаний гарною для того часу чеською літературною мовою. Характер мови цього твору свідчить про її дальшу еволюцію та зростання її інтелектуальних якостей.

⁵ Dějiny české literatury, d. I, ČSAV, Praha, 1959, стор. 418.

⁶ Там же, стор. 448.

⁷ Ми користуємось виданням: J. A. K o m e n s k ý, Labyrint světa a ráj srdce, Praha, 1958.

Суспільно-філософська тематика, що пронизує всю книгу, дає змогу класифікувати її не лише як літературний, а й як науковий твір. Це знаходить свій вияв у відповідному стилі, композиції, доборі лексики та відповідних синтаксичних структур для вираження складних процесів і явищ суспільного буття та їх філософської інтерпретації.

В «Labyrint světa a ráj srdce», як і в багатьох творах такого типу того часу, ще досить складний архаїчний синтаксис. В авторській мові багато довгих і складних синтаксичних конструкцій, риторичних питань, наприклад: «Chtěli-li bychom pak na to dáti pozor, najdeme, že neien mezi filozofy ta otázka a pečlivé, jak by spravena býti měla vyhledávání bylo a jest, ale že každého vůbec člověka mysl tam jde» (11). Характерним для тексту є і порядок слів, нерідко присудок поставлений наприкінці головного або підрядного речення, означення після підмета, додатка або предмета, наприклад: Když k tomu milému hradu přijdeme, vidím nejprv zástupy lidu ze všech města ulic se sbíhajících, a odcházejících, a kudy by se zhůru dostatí mohli, ohlédajících (90).

Очевидно, автор не наважувався порушити традиційних канонів. Крім того, подібні синтаксичні конструкції ще довго використовувалися в літературі. Їх можна зустріти у творах чеських культурних діячів навіть у XIX ст.

В творі наявна певна кількість застарілої, а також діалектної лексики. Вона використовується здебільшого при визначенні конкретних понять: tobola (83), čekanec (90), rozkošník (96), tulich (71), zevel (105), менше абстрактних, таких як šibřínk (89), strojení (119), zabývka (119), potočítost (115), rejry (71), vpada (64), mudrování (107), báseň (62).

Однак все це не може спростувати того, що твір «Labyrint světa a ráj srdce» акумулював багатство і різноманітність використаної абстрактної лексики, великий вибір синонімічних лексичних засобів, чимало нових абстрактних назв, у ньому було закріплено вживані і введено нові наукові терміни.

Очевидно, що в цьому Я. А. Коменський наблизив чеську літературну мову до вимог того часу, довів її майже до такого стану, який остаточно утвердився в ній аж на початку чеського відродження. Посиливши вищезгадані риси чеської літературної мови, він ще більше наблизив її до рівня високорозвинутих мов.

Абстрактна лексика твору Коменського неоднорідна з боку семантики, словотворчої структури, виконуваних функцій, стилістичних якостей та змісту.

У тексті, де йдеться про явища побутового характеру, використовується загальноживана абстрактна лексика, елементи якої зустрічаються в народно-розмовній мові, наприклад: lopotování (153), řesuňk, kolotání (153), třeťy (23), pachtování (24), spleťky (25), všesk, třesk (126), chřestání, šoustání (34), rozecpání (44), mladost, starost (40), vysokost (20), sladkost (156), manství (142), manželství (129).

Ті розділи твору або частини їх, що присвячені науковим висновкам, розглядові філософської, суспільної, морально-виховної тематики, насичені специфічними абстрактними назвами або ж назвами з високим ступенем узагальнення. До них можна віднести такі слова: předukázání (144), nedočinění (155), řečňování, roztrásání (158), dryáčnictví (46), sodomství (84), hovadství (85), nebešťanství (162), prvotnost (72), ustapnovování (30).

Науковий зміст твору посилюється наявністю наукової термінології. Коменський вводить її відповідно до згадуваних галузей наукових знань, наприклад: filozofie, medicína, jurisprudentie, theologie (43), fyzika, matematika (61), historie (67), gramatika, dialektika (130), astrologie, bothanografia (62), forma, materia (52).

Можна вважати, що певну кількість термінів Коменський вперше вводить в наукову літературу, використовуючи для цього переважно лексичні засоби латинської та грецької мов, наприклад: *fixace* (58), *comedie* (88), *exequise* (111), *interium* (113), *instrukce* (22), *reformace* (59), *praktika* (71). Але ще частіше він дає право громадянства термінам, які вже зустрічалися в текстах інших авторів. До таких термінів, зокрема, належать: *konjunkce*, *sextile* (55), *pranostika* (55), *dekret* (107), *privilegium* (111), *supplikace* (112), *hypothesa* (55), *harmonia* (144), *operace* (58), *revise* (151).

Є підстави вважати, що деякі наукові терміни належать самому Коменському, наприклад: *zpytování* (42), *examenování* (29), *subtilnost* (52), *speculování* (130). Правда, тут можуть бути допущені неточності, які можна буде усунути лише після появи повного історичного словника чеської мови.

В тексті книги, яку ми розглядаємо, нерідким є вживання слів переважно латинського походження — фразеологізмів, що мають термінологічні функції, а також фразеологічних зворотів у формі афоризмів і сентенцій, наприклад: *notiones secundae* (51), *summum bonum* (11), *ratio status* (145), *quinta essentia*, *praxis medendi* (62), *finis juris* (63), *Qui nescit simulare, nescit regnare* (78), *Fama ferme vulgi opinione constat* (100), *Et mortis faber est qui libet ipse suae* (28).

Ці елементи автор вводить, дотримуючись канонізованих вимог, які ставились до наукового і публіцистичних стилів. Проте, маючи на увазі народного читача, він намагається усунути сухість цих стилів, влітаючи в них чеські фразеологізми, образні вирази, слова з рисами експресії, що краще відповідало способу мислення і світосприймання читача з народу. Як наприклад, можна назвати такі слова: *šalby světa* (12), *s temnostmi a hrůzami*; *bouchání* (34), *břinkot* (84), *korabnictvi* (35), *muderlantství* (56), *nekojitedlnost* (18), *potvorství* (71), *prohlednutí* (22), зафіксовані в літературній мові. Не унікав Коменський також елементів, взятих з народно-розмовної мови: *bodení*, *sekání*, *řezání*, *píchání*, *roubání*, *štipání*, *tínání*, *trhání* (83), *gvačka* (147), *gvanice* (24) та ін. Згадані вище мотиви усправедлюють використання у творі й інших мовних засобів, специфічних за своїми смисловими і стилістичними функціями. Зокрема це демінутивні форми з експресивним забарвленням: *drobnějších filozůfků mnoho bylo* (43), *zase nádobíčko shledáváje* (45), *fochrováním vetříček delající* (81), *nosili do pokojíku kamsi* (45), *jedinkého příkladu* (61), а також звуконаслідувальні слова типу: *vřesk*, *třesk*, *šust*, *chřest* (126), *třeskot*, *břinkot* (84), *bouchání*, *pískání*, *chřestání* (34).

Народно-розмовну стихію мови до певної міри підкреслюють віддієслівні іменники з фреквентативним значенням: *vyhledávání* (11), *vusrávání* (36), *zakovávání* (30). Однак окремі випадки спрощення не ведуть до зниження наукових і мистецьких якостей твору.

Належного ефекту автор досягає також введенням висловлювань народної мудрості, різних фразеологічних зворотів: *oni nouzi trou* (112), *měj jazyk za zuby* (95), *život v šanc sázeti* (36), *co duše račí* (94), а також риторичних та нериторичних питань: *A mají toto rozkoše býti?* (96), *I jakaž to nesmrtdlnost?* (101), *Nač je, muj milý, ta fantazie?* (105). Такі засоби створюють відповідну атмосферу в процесі адаптації складного тексту, посилюють динаміку спокійної течії наукового викладу.

В книзі «*Labyrint světa a ráj srdce*» звертають на себе увагу відхилення від встановлених норм граматичної системи старочеської літературної мови. В першу чергу це проявляється в формах дієприслівника, що дуже часто вживається. При цьому нерідко не дотримується правило вираження граматичної категорії числа. Автор вживає в множині з аналогічним значенням форми дієприслівника з суфіксами *-ouc*,

-íc, -íce, наприклад: řídké vymíníc, kteříž ustům utrhaјíce do pytlíku kladli (35), A oni pak, než já se zvím, protrouc sobě oči, před branu zas běželi (32), ale ti jednak hlavami klatíc tiše co breptali, jednak se vstyčíc a uši zasraјíc huby do kořen zodvírali (67). Очевидно, форми на -íc, -ouc, які пов'язані з вираженням жіночого і середнього роду в однині, використані замість необхідних тут форм діеприслівника теперішнього або минулого часу на -íce, -vše.

В тексті зустрічаються також відхилення від норм в системі відмінкових закінчень. Замість нормативного закінчення -у в називному відмінку множини для іменників чоловічого роду появляються закінчення -ové, властиви іменникам чоловічого роду, що означають живі істоти, наприклад: darové (92), dekrétové, úsudkové (107), rathouzové, verštatové (82), nedostatkové, pádové, a jiné neštěstí (103). Можливо, таке закінчення вживалося як елемент високого стилю.

Іншою дуже характерною рисою мови Коменського є часте вживання абстрактних назв у множині, що вносить суперечності в традиційні правила, згідно з якими абстрактні назви, що мають граматичне визначення singularia tantum, не повинні мати множинних форм типу: bíd svých neznající (104), Spatřil sem také k novinám a proměněm velikou při nich chut' (25), až sem i já v těch subtilnostech kochati počal (52), pravého řádu v světě není, než jen pohldědání, nedověřování, nedorozumění, zášti, různice, závisti, nenávisť, krádeže, vraždy a co toho víc (114).

Це правило стосується і іншомовних запозичених абстрактних назв. За кількістю випадків вживання абстрактних назв у множині тексти Коменського можна порівняти в першу чергу з текстами творів П. Хельціцького.

Проте випадки неправильного вживання граматичних форм в аналізованому тексті аж ніяк не свідчать про недостатню грамотність автора. Освіта і філологічні знання Я. О. Коменського виключають таке. Можна зробити інше припущення. Не виключено, що згадані елементи були нормальним явищем в тодішній розмовній літературній мові. Використовуючи їх, Коменський, можливо, намагався демократизувати мову, зменшити прірву, що зростала між чеською літературно-книжною мовою та формою літературно-розмовної мови. Проте таке припущення ще треба підтвердити фактами, що мало б велике значення у висвітленні одного з важливих періодів історії чеської мови.

Мова аналізованого твору досить багата стилістичними засобами. Вони дуже майстерно вплетені в текст і образно доповнюють виклад абстрактної теми. Цьому в першу чергу служать синонімічні слова типу: přirození (115), natura (51), tajnost — tajemství (49), forma (52) — tvarnost (68), zpytování (42) — zkušeni (38) — examenování (29) — examen (136), láškování (56) — kochání (57) — milování (132), pranice (24) — pračka (25), formace (42) — kštalt (23), hmota — materia (130).

В багатьох випадках автор поступово призвичаює читача до термінів і слів іншомовного походження, ставлячи їх поруч з чеськими словами, що мають подібне значення.

Очевидні стилістичні функції в тексті відіграють і звороти, антоніми, порівняння, наприклад: hloupost (157), — rozumnost (119), bolest, toužení (155), — radost, (158), mladost — starost (121), korabnictví — nuzota (35), náhořklost — sladkost (44), hovadství — lidství (96), moudrost — bláznoství (109), neřád — řád (137), kvaltování — pokoj (137), přesycení — hlad (145), štěstí — neštěstí (153), bohatství — chudoba (153).

Як уже було згадано, тематика і стиль твору «Labyrint světa a ráj srdce», головним чином, і обумовили широке використання абстрактної лексики. Багаті також засоби її словотвору. Вони відбивають широкий діапазон словотворчих типів, в рамках яких утворювалися абстрактні

іменники, в основному, на базі морфологічного способу словотвору. Виділяються словотворчі типи з формантами -ání, -ení, -tí, -ost, -ství, (-ctví), -a -ota, -ba, -da, -oba, -eň, -ice, -ka, -e, -ot, -Ø (-ъ, -b), -ež, -ek; -ej, -í, -ina, -dlo, -tva.

Проте продуктивність цих типів далеко не однакова. В аналізованому тексті найкраще засвідчені словотворчі типи з формантами -ání, -ení, -ost. Помітно зросла продуктивність словотворчих типів з суфіксами -ice, -ka на означення дії, наприклад: rvanice, pranice (24), táhanice (47), různice (35), gvačka (47), šarvatka (73), pletka (130), pračka (25), zabývka (119), vupůjčka (58), pitka (70).

В більш давніх текстах аналогічних жанрів такі утворення зустрічалися спорадично. Вони засвідчені одиничними прикладами, мабуть, з огляду на їх народно-розмовну стихію. Коменський зрушив цей стан і вільно вплітає такі назви в текст. Це елементи живого струменя продуктивності і збільшення словотворчих типів в процесі збагачення абстрактної лексики чеської літературної мови.

Текст твору «Labyrint světa a ráj srdce» має чималу кількість похідних абстрактних іменників термінологічного характеру та загальноновжених в інтелектуалізованих текстах слів. Це переважно слова, утворені на базі словотворчих типів з формантами: -ost, -ání, -ení, -tí, -ství, -a, -ota: zpytování (42), tíhota (37), jistota (131), nedorozumění (47), vybleknutí (18), prohlednutí (22), otroctví (137), potvorství (71), okrouhlost (21), tvarnost (23), shledávání (36).

За лексико-семантичними ознаками все це абстрактні назви на означення властивості, якості, дії, стану та наслідку. Багато з них могло появиться в період діяльності Коменського. Не виключено, що й сам Коменський був ініціатором утворення цілого ряду їх, наприклад: řečňování, rozřásání (158), povolání (17), soukromnost (158) та ін.

Я. А. Коменський помітно підтримує словотвір абстрактних назв з використанням іншомовних словотворчих основ і чеських афіксів, внаслідок чого появились гібридні термінологічні і загальні утворення типу kejklování (111), šacování (84), řesování (154), folkování (31), sfaldování (50).

Можна вважати, що немало таких назв Коменський ввів у мовну практику вперше, досконало знаючи закони словотворення і усвідомлюючи вимоги моменту, наприклад: fochrování (81), fintování (143), lelkování (108), laškování (130), dikčínění (161), dokonalost (70), tvarnost (68), invence (152), kvaltování (31), examenování (29), idea (12), instrukce (22), triumf (155), nebešfanství (162).

Численно вживані в тексті слова іншомовного походження з формантами -ace, -ce, що мають переважно значення термінів, появились не внаслідок активного словотворення. Проте вони започаткували помітні зрушення в словотворі абстрактних назв чеської мови. З одного боку суфіксальний елемент цих назв підданий фонетичному оформленню, властивому чеській мові -tio>-ce; -io>-e і поступово став моделлю для дальшого творення, а з другого — цей факт виразно вплинув на деяке зниження продуктивності словотворчих типів з формантами -ání, -ení, -tí, -ota, -ství на означення дії. Повного вияву ці явища набрали аж в наш час.

Наведені в статті факти доводять, що Я. А. Коменський був продовжувачем кращих прогресивних традицій чеського письменства та розвитку національної наукової літератури. Все це знайшло конкретний вияв і відбиття в чеській літературній мові. Це знайшло свій вияв і в тому, що Я. А. Коменський, реагуючи активно на актуальні суспільні питання і вимоги з боку об'єктивної дійсності, знайшов нові форми і засоби для осмислення і освітлення нових фактів і явищ. Як вправний митець слова, плакав він чеську літературну мову, підняв її до нових

висот, усвідомлюючи значення цього факту для розвитку культури в період занепаду феодальних відносин і появи на історичній арені нового суспільного класу — буржуазії.

В розвитку чеської літературної мови Я. А. Коменський відіграв, мабуть, не меншу роль ніж його відомі попередники — Т. Штітний, Я. Гус, П. Хельчіцький та ін.

Він свідомо порушив консервативні норми, застигли рамки традиційного пуризму, явища, які поступово ставали гальмом в розвитку літературної мови, ввів до своїх творів елементи народної і народно-розмовної стихії, вклав багато зусиль в справу демократизації мови.

Еволюція чеської літературної мови знайшла конкретне відбиття в творах Коменського, який своїм талантом і освіченістю зумів відповісти на нові вимоги епохи, довести нові здобутки духовної культури до найширшого читача.

Шляхом введення в мову викладу нових стилістичних структур, збагачення загального ареалу абстрактної лексики, певних зрушень в системі словотвору та інтенсивнішого використання іншомовних слів, пізніших інтернаціоналізмів, Коменський розвинув наукову мову, заклав деякі підвалини для того розвитку мови, який знайшов своє продовження в добу чеського відродження.

ЗВ'ЯЗКИ Я. ГОЛОВАЦЬКОГО З ЧЕХАМИ І СЛОВАКАМИ

Зв'язкам галицьких просвітителів (М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького) з чеськими і словацькими «будителями» (Я. Колларом, П. Шафариком, В. Ганкою та ін.) вчені присвячували свої дослідження як у минулому, так і в наш час. І це не випадково. Адже єднання передових слов'янських діячів у різні історичні епохи відіграло і продовжує відігравати прогресивну роль у розвитку слов'янських народів.

Немала заслуга в налагодженні дружніх відносин з чехами і словаками в ХІХ ст. належить Я. Головацькому — одному з найактивніших членів «Руської трійці». В цій статті вперше використано ряд документів з особистого архіву Я. Ф. Головацького, що знаходиться у рукописному відділі Львівської бібліотеки АН УРСР.

Перше особисте знайомство Я. Головацького з чехами і словаками відбулося в 1834 р. в Пешті, куди він прибув для навчання в університеті. Про своє перебування в Пешті Я. Головацький писав: «В перших днях я зайшов до слов'янина Яна Коллара, який зустрів мене дуже дружнелюбно...»¹. В університеті Головацький опинився в товаристві словаків, чехів, сербів, хорватів, словенців, поляків — дружньої слов'янської сім'ї, якій Коллар, підтримуваний Шафариком, прищеплював ідею всеслов'янського єднання на основі взаємності. Я. Головацький згадував у листі до брата Івана від 27 серпня 1841 р., що «часи тії із ним пережиті — то найщасливіші мої в життю, тямлю я і вовік не забуду тих годин, перебутих у Пешті із молод. сербами, хорватами і словаками й з тими чехами, щом ся пізнав у Львові.... Люба мені згадка за тими хвилями, коли далекі однородці пізнали побратимство своє і вкупі радов потішали, одним духом жили...»².

В 1835 р. з книгами Коллара повертається Головацький до Львова³. З того часу починається між ними листування. В трьох листах Головацького до Коллара (1835—1836 рр.) розкриті сердечні і ділові взаємини, що єдали 21-річного українського юнака з відомим словацьким письменником і громадським діячем 30-х років ХІХ ст. Я. Головацький разом з П. Коубеком, чехом, що працював тоді у Львові (у майбутньому — професор Празького університету) виконав доручення Коллара — розпродав його «Rozprawu»; «Pisni lidu slowanskiého». Одночасно Головацький повідомляє, що його друзі (М. Шашкевич,

¹ Я. Ф. Головацький. Путешествия по Прикарпатской Руси и в Венгрии. — «Литературный сборник» (далі — Я. Ф. Головацький. Путешествия...), вып. I, 1886, стор. 97.

² Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849 (далі — Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849). Львів, 1909, стор. 58.

³ Я. Ф. Головацький. Путешествия..., стор. 99.

І. Вагилевич) працюють над перекладами «Слова о полку Ігоревім» і «Краледвірського рукопису»⁴.

Головацький щиро дякує Коллару за прислану книгу «Дочка слави», яку вже встиг прочитати польський фольклорист Вацлав з Олеська (В. Залеський) і його товариші. Далі він дає Коллару точні відомості про польські історичні та літературні праці, що вийшли у Львові, Кракові, Варшаві і Вільно, окремо зупиняється на тих, які стосуються чехів і словаків. Висвітлює він і перші творчі успіхи молодих українських галицьких літераторів, їх плідну роботу по збиранню пісень, прислів'їв.

В цих листах Я. Головацький згадує про Кормчу книгу, яку він разом з Вагилевичем виявив у бібліотеці графа Гарновського. З піднесенням розповідає про перебування у Львові п'яти російських вчених, радіє, що в російських університетах відкриваються кафедри слов'янських мов та літератур. Ділиться з Колларом, як з найближчим другом, найпотаємнішими думками, сповіщає його про те, що вирішив надіслати до Пешта сербу Петровичу для друкування «Русалку Дністрову» — альманах «на нашій простій руській мові». Закінчує Головацький своє листування клятвою, що завжди буде «якнайсильніше думку всеслов'яинства розширяти»⁵.

Коллар радив Я. Головацькому використати чеські підручники як взірці для створення подібних українських в Галичині. Деякий вплив Коллара відчув на собі й Головацький-фольклорист⁶. У 1837 р. він переклав працю Коллара «Über die literarische Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten» («Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і наріччями») ⁷. Тому викликає сумнів твердження І. Панькевича, що цей переклад здійснив Головацький у 1836 р.⁸. Востаннє Головацький з Колларом зустрілися у Відні в 1849 р.

Отже, Ян Коллар і його твори, як слушно зауважує П. Гонтар, відіграли позитивну роль у формуванні світогляду Я. Головацького⁹.

В історії українсько-чеських відносин визначне місце займають взаємини Павла Шафарика з Я. Головацьким. Членам «Трійці» була відома праця Шафарика «Geschichte der Slavischen Sprache und Literatur» («Історія слов'янських мов і літератур», 1826 р.), в якій відомий, чеський історик, славіст і громадський діяч виступив на захист прав українського народу. П. Шафарик ставився до свого молодшого колеги Я. Головацького з повагою, цинив його за ерудицію, звертався до нього за порадами в наукових справах. Головацький надіслав у 1837 р. Шафарика уривки і детальний опис «Сербської хроніки». Ці матеріали були потрібні Шафарика для його праці «Monumenta Serbica»¹⁰. В листі-відповіді від 24 жовтня 1838 р. Шафарик щиро дякує Головацькому за відомості про «Хроніку», а також за копії руських грамот¹¹. Можливо, це були точні копії, зроблені Я. Головацьким з чотирьох

⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849, стор. 3—6. Див. також: Матеріали до історії українсько-чеських взаємин, (далі — Матеріали...). — «Українсько-руський архів», т. 15, Львів, 1921, стор. 67—70.

⁵ Матеріали..., стор. 72.

⁶ З історії чехословацько-українських зв'язків. Братіслава, 1959, стор. 265, 268—269.

⁷ Львівська бібліотека Академії Наук УРСР, рукописний відділ, фонд Головацького, папка 39, од. зб. 648 (далі — ЛБАН, Р. В.); див. також: «Літературний збірник», вип. 2, 1886, стор. 198.

⁸ З історії чехословацько-українських зв'язків, стор. 266—267.

⁹ П. Гонтар. Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX ст. К., 1956, стор. 10.

¹⁰ V. A. Francov. Korespondence Pavla Josefa Šafařika, část I, Praha, 1928, str. 280—282. (Далі — Korespondence...).

¹¹ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 11—12.

пергаментних грамот XIV—XV ст., знайдених ним і І. Вагилевичем у Дикові (Дзикові) у графа Тарновського¹². І. Вагилевич та Я. Головацький вислали Шафаріку копію Кормчої кноти, знайдену ними в Дикові¹³.

Увагу Головацького привернув твір Шафаріка «Slowanské starožitnosti». Частина цієї праці Головацький переклав у 1836 р. українською мовою під заголовком «Стародавність словенів в Європі»¹⁴. Слід відмітити, що цей переклад не був надрукованим і залишився в архіві Головацького.

Коли Шафарік готував свою найважливішу працю «Slowanský pagodpis», він широко користувався допомогою Головацького і Вагилевича. Головацький надіслав тоді Шафаріку важливі матеріали для характеристики Галичини. Після виходу книги в світ Головацький надсилав своєму чеському побратимові виправлення і доповнення, які були використані Шафаріком у другому виданні праці¹⁵. Дружні взаємини Шафаріка і Головацького тривали і в другій половині XIX ст. хоч історичні умови для цього погіршилися внаслідок реакції, що почалася після придушення буржуазної революції 1848 р. в Австрії. Разом з тим перехід Головацького на позиції реакційного москвофільства негативно позначився і на його зв'язках з чехами та словаками. В листах вченого ми вже не зустрічаємо гострих суспільно-політичних питань. справа обмежується лише науковою інформацією.

В листі від 30 листопада 1856 р. Шафарік просить Головацького зробити йому виписки з рукописної біблії 1576 р., яка знаходилася у Львівському монастирі св. Онуфрія¹⁶. Головацький виконав прохання чеського вченого. Студент, який за дорученням Головацького чудово зняв копію, від плати відмовився, бо працював для науки і Шафаріка, погоджувався прийняти, як винагороду від нього, тільки будь-яку «руську книгу»¹⁷. Головацький вважав, що переклад цієї біблії «руською» мовою здійснив Скорина в Чехії¹⁸.

В 1854 р. у Відні вийшла книга Головацького «Хрестоматія церковно-словенська». Автор зразу ж вислав свій твір чеському просвітителю. Шафарік високо оцінив цю книгу і радів, що має її в своїй бібліотеці. В свою чергу Шафарік допомагав Головацькому в налагодженні культурних зв'язків з вченими Росії та України. Саме через Шафаріка йшло інтенсивне листування і влаштовувалися ділові справи Головацького з Бодянським і Срезневським¹⁹.

Шафарік допомагав Головацькому друкувати свої твори в чеських журналах²⁰. Науково-публіцистичні статті Головацького, вміщені в цих журналах, за справедливою оцінкою чеського вченого В. Гостічки, зближували братні народи і «...були першими ґрунтовними дослідженнями про український народ в Галичині і першими подавали нам більш докладні і більш наукові відомості про українців»²¹.

¹² Я. Головацький. Воспоминания о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче. — «Литературный сборник», Львов, 1885, вып. I, стор. 19.

¹³ Korespondence., Cast I, стор. 243. Див. також: Г. Ю. Гербільський. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX століття (до 1848 р.). Львів, 1964, стор. 183—184.

¹⁴ ЛБАН, Р. В., фонд Головацького, п. 39, од. зб. 648.

¹⁵ Korespondence., стор. 288—290.

¹⁶ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862 (далі — Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850—1862). Львів, 1905, стор. 306—307.

¹⁷ Korespondence., стор. 284—287.

¹⁸ Там же, стор. 283—284.

¹⁹ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 125, 149—151, 163.

²⁰ В «Casopis Ceskeho Museum» за 1841—1842 рр. Головацький надрукував «Ceste po halické a uherské Rusi». В тому ж журналі в 1843 р. — «O halické a uherské Rusi», в журналі «Poutník» за 1846 р. — «Dopis z Halického Pokutí».

²¹ З історії українсько-чеських зв'язків, стор. 291.

Вплив творчості Шафарика на галицьких просвітителів — безперечний. Я. Головацький підкреслював, що Шафарик «вперше показав світу 15-мільйонний український народ, вперше висунув думку про самостійну літературну мову цього народу, пророче висловився про світле майбутнє цієї землі, відкрив «terra incognita» («землю невідому») не тільки чужинцям, а й самим галичанам»²².

Видатне місце у налагодженні зв'язків Я. Головацького з чехами і словаками займає Карел-Владислав Зап, що в 1836—1845 рр. проживав у Львові. (Цьому питанню присвятив статтю сучасний чеський дослідник Г. Гостічка²³). Відомий чеський письменник, публіцист, етнограф, перекладач на чеську мову творів української й російської літератури, згодом професор Празького університету, К.-В. Зап до останніх днів свого життя був ширим і вірним другом Я. Головацького. У 1837 р. він надрукував у Празі твір «Докладний географічний опис австрійської держави з використанням найкращих джерел і найновіших відомостей» («Zemepisnu obraz mocnar. Rakouzkeho...»), який частково в тому ж році був перекладений Головацьким українською мовою під заголовком «Землеописаніє королівства Галицького і Володимирського з Буковиною»²⁴. Рукопис зберігся. Він і нині є цінним джерелом до вивчення історії Галичини.

Листи Запа до Головацького 1839—1845 рр. віддзеркалюють весь круг інтересів обох передових письменників того часу, їх наполегливу боротьбу з силами реакції, палку любов до народу²⁵. Зап і Головацький мужньо, з гідною подиву відвагою, виступили в пресі з антифеодальними, високогуманними творами.

Коли Головацький здійснив і описав свою відому «Подорож по Галицькій і Угорській Русі», Зап не тільки переклав її чеською мовою, а й допоміг надрукувати в «Журналі Чеського Музею». Сумна картина соціального і національного поневолення українського населення Галичини дуже вразила Запа, посилила його ненависть до несправедливості. Можливо, під впливом цього твору Зап написав працю «Подорожі і прогулянки по галицькій землі» («Cesty a procházky po Halické zemi»), що вийшла в 1843 р. в збірнику «Zrcadla žyvota na východní Europe». В цій книзі Зап засудив національний і соціальний гніт, що панував у Галичині, підтримав вимоги українського населення писати і навчатись рідною мовою.

Порівнюючи твір Головацького «Велика Хорватія...», що вперше вийшов друком 1841 р. і «Cesty...» Запа, знаходимо чимало схожих висловлювань про побут гуцулів. Наприклад, у Головацького і в Запа читаємо: «...дівця завжди питала свого милого, чи був в опришках...»²⁶.

Уважне порівняння текстів обох робіт свідчить, що, працюючи над своїм твором, Зап неодноразово звертався за допомогою до Я. Головацького²⁷. Польські шляхетські кола не могли простити Запу його виступів проти шляхти. Зап змушений був виїхати зі Львова до Праги. Головацький у 1842 р. переїхав на Гуцульщину. Звідти він продовжував листуватися з російськими й українськими вченими при сприянні

²² Я. Головацький. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. III, Москва, 1878, стор. 671—672.

²³ Vladimír Hoštička. Karel Vladislav Zap a hališči Ukrajici, K cesko-ukrajinske kulturni vsajemnosti v prvni polovině devatenactého století. — В кн.: Kapitoly z dějin vzájemných vztahů narodů CSR a SSSR, Praha, 1958, s. 69—115.

²⁴ ЛБАН, Р. В., фонд Головацького, п. 47, од. зб. 658.

²⁵ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 20—21, 24—26, 41—42, 44—46, 76—78, 88—90, 93—94, 120—122, 124—126, 128, 131.

²⁶ Див.: Я. Головацький. Велика Хорватія. — В кн.: «Вінок русинам на обжинки», ч. II, Відень, 1847, стор. 173; К. В. Зап. Cesty a procházky po Halické zemi. V Praze, 1843, s. 201.

²⁷ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 88—90.

Запа й Шафарика²⁸. Всі гонорари (гроші і книги) від чеських і російських видавництв доходили до Я. Головацького при посередництві Запа. Він також інформував Головацького про літературні новини, появу нових книг, газет, журналів не тільки в Чехії, а й в Галичині, на Україні, в Росії, Польщі, на Балканах²⁹. У своїх листах Зап засуджував угорських феодалів, які нещадно придушували найменші спроби літературного відродження слов'ян. Вдало змалював він суспільні відносини в Галичині, де польська шляхта захопила владу в свої руки, «примазалась до цісарського корита». Зап докладно розповідає про спільних знайомих і друзів, зокрема чехів — Яхіма, Коубека, Ербена, Гавлічека-Боровського, Ганку та ін.³⁰

Багато зусиль доклав Зап, щоб надрукувати «Марусю» Г. Квітки-Основ'яненка. Рукопис цього твору, підготовлений Я. Головацьким, цензура відхилила, як писав Зап, «не за зміст, а за правопис і українські слова»³¹. В 1849 р., коли «Маруся» була все-таки надрукована, Зап вислав Головацькому 720 примірників книги³².

Головацький допомагав Запу перекласти «Коліївщину і степи» Грабовського³³, «Тараса Бульбу» Гоголя, поглиблюючи одночасно свої знання з чеської мови³⁴. Переїхавши 1845 р. в Прагу, Карел Зап продовжував цікавитися культурним і громадським життям Галичини. Він і далі надсилав Головацькому як заборонені, так і дозволені цензурою книги, серед яких були: «Тризна», «Гамалія», «Чигиринський кобзар», «Гайдамаки» Шевченка та ін.³⁵

Особливо треба відмітити мужність Запа, яку він виявив, підтримуючи галицьких українців у пам'ятні дні 1848 р. Коли того ж року було вирішено скликати Всеслов'янський з'їзд у Празі, одним з перших дістав туди запрошення Я. Головацький, очевидно, при посередництві Запа³⁶. К. Зап у листі до Я. Головацького закликав свого друга добрати на з'їзд достойних представників, які б чесно і самовіддано захищали інтереси Галицької Русі і які б спромоглися домогтись від Австрії таких прав, яких уже добилися чехи³⁷.

В листі-відповіді Я. Головацький, рекомендуючи делегатом на з'їзд Тадея Вірського, просить Запа підтримати останнього в Празі³⁸. Правда, Тадею Вірському Львівська консисторія не дозволила покинути парафію, і він на з'їзд не поїхав³⁹.

Я. Головацький, не маючи змоги особисто приїхати до Праги, описав Запові політичне становище в Галичині. К. Зап, переклавши текст листа чеською мовою, передав його Ербену для публікації в газеті «Празькі новини». Польські шляхетські журналісти надрукували уривки з листа Головацького в «Powszechniej Gazecie» з негативними для українського визвольного руху коментарями. К. Зап. викривав облудну тактику польських магнатів, які в ім'я своєї Речі посполитої «в давніх кордонах» готові віддати на поталу німцям слов'янські народи⁴⁰.

²⁸ З історії чехословацько-українських зв'язків, стор. 572.

²⁹ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 76—78, 123, 130—131, 135—136, 147—149, 163—166.

³⁰ Там же.

³¹ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 123.

³² Там же, стор. 364.

³³ Я. Головацький помилково автором назвав Крашевського. Цю працю написав Грабовський (Див. УРЕ, т. III, стор. 402).

³⁴ Я. Головацький. Літературні заняття по окончании богословских студий в г. 1840. «Літературний збірник», 1886, вып. 2, стор. 198.

³⁵ V. Hostička. Вказ. праця, стор. 90.

³⁶ З історії чехословацько-українських зв'язків, стор. 349.

³⁷ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 241.

³⁸ Там же, стор. 244—245.

³⁹ З історії чехословацько-українських зв'язків, стор. 350.

⁴⁰ V. Hostička. Вказ. праця, стор. 93.

30 квітня 1849 р. К. Зап пише Головацькому останнього листа, в якому, між іншим, повідомляє про переслідування поліцією Гавлічека-Боровського. В роки реакції листування припиняється, лише в кінці 50-х років знову відновлюється. Поруч з суспільними та літературними питаннями, які цікавили обох вчених, К. Зап у своїх листах до Головацького по-дружньому розповідає про найінтимніші справи⁴¹. Звичайно, так писати один до другого могли тільки найближчі, найвірніші побратими. Високо поважаючи Я. Головацького та інших галицьких просвітителів, К. Зап у листі до С. Врази писав: «З радістю можу запевнити Вас, що найкращих друзів знаходимо в тутешніх русинах (малорусинах). Їх становище подібне до нашого і само веде їх в наші обійми»⁴².

Ось чому, оцінюючи діяльність Запа і Коубека, І. Франко називав їх «світлими мужами», які «заслужили собі на вдячну згадку jako приятелі і вчителі наших молодих русинів»⁴³.

Заслужують на увагу взаємини Головацького з відомим чеським поетом, вченим і громадським діячем Вацлавом Ганкою (1791—1861). Прихильник дружби слов'янських народів, Ганка, подібно до Шафарика і Запа, допомагав Я. Головацькому вже у 1846 р. в його творчих зв'язках з О. Бодяньським⁴⁴. Вперше зустрілися Ганка з Головацьким у Празі в 1849 р. За традицією, хто гостював у Ганки, записував у спеціальному альбомі якийсь епіграф. Я. Головацький 24 (12) вересня 1849 р. записав такі слова: «Мужайтесь, кріпіться, слов'янські люди, велика ваша будучність буде»⁴⁵.

В листах до Ганки Головацький розповідає про літературне життя галицьких українців, про антинародну політику губернатора краю польського магната Голуховського, що управляв на «користь своєї національності, своєї релігії, свого стану». Я. Головацький вислав Ганці і свою статтю про «Старочеський молитовник для жінок XIV—XV ст.»⁴⁶.

В. Ганка вміщав деякі статті Головацького в чеських журналах («Про літературні успіхи в Галицькій Русі») ⁴⁷, вислав книги, в тому числі німецькі підручники з геометрії з чеською термінологією⁴⁸. В свою чергу Я. Головацький подарував для Національного музею в Празі ряд книг⁴⁹.

В листах-відповідях Ганка дякував Головацькому за його книги, дарував йому свої, знайомив з літературним життям Чехії⁵⁰. Певне значення в просвітительській діяльності «Руської трійці» мали твори Ганки «Краледвірський рукопис» і «Зеленогірський рукопис»⁵¹.

Міцна творча дружба установилася між Я. Головацьким і відомим чеським поетом Карелом Яроміром Ербеном. Познайомився Ербен з Головацьким 1849 р. у Відні. Вони спільно працювали під керівництвом Шафарика в комісії по створенню слов'янської юридичної термінології. Робота комісії проходила в надзвичайно теплій обстановці.

⁴¹ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850—62. стор. 268—270. 433.

⁴² V. Hostická. Вказ. праця, стор. 86.

⁴³ І. Франко. Твори в 20 томах, т. 18, стор. 258. Я. П. Коубек (1805—1854) — чеський літератор і вчений, учителював у Львові (1833—1837 рр.), пізніше був професором Празького університету, відіграв чималу роль у формуванні світогляду Я. Головацького, в його літературній і просвітительській діяльності.

⁴⁴ В. А. Францев. Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель. Варшава, 1905, стор. 228.

⁴⁵ Там же, стор. 222.

⁴⁶ Там же, стор. 230, 236, 237.

⁴⁷ Там же, стор. 230, 236—237.

⁴⁸ Там же, стор. 149.

⁴⁹ Там же, стор. 230.

⁵⁰ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850—52; стор. 149—150, 268.

⁵¹ Див. Г. Ю. Гербельський. Вказ. праця, стор. 188—189.

Листування Ербена з Головацьким почалося у 50-і роки XIX ст.⁵² В листі до Головацького від 26 грудня 1854 р. Ербен просить друга надіслати йому етнографічні матеріали, зокрема українські казки, повідки, прислів'я⁵³. В 1861 р. в Празі за допомогою Ербена вийшла з друку книга Головацького «О рукописном молитвеннике староческом с XIV—XV в., хранящемся в университетской библиотеке во Львове»⁵⁴. Ербен познайомив Головацького з О. О. Потєбнею. Я. Головацький цікавився репертуаром галицьких театрів, тому звернувся до Ербена з проською вислати драму Фріча «Тарас Бульба», але цього зробити не вдалося, бо п'єса не була надрукована. Свідченням поваги Ербена до Головацького, його розуміння слов'янського еднання є його дар — 174 томи книг для Галицько-Руської «Матиці». Друзі зустрілися на Московській етнографічній виставці у 1867 р. В липні 1870 р. Головацький проїздом з Пруссії був у Празі. Однак чи зустрічався він з Ербеном — невідомо. 9 листопада 1870 р. Ербен помер.

Франтішек Властеміл Яхім, друг Запа і Головацького, у 30-х роках жив і працював у Львові. Він теж зробив чимало для зміцнення українсько-чехословацьких відносин, подав велику допомогу в організації Галицько-Руської Матиці. Листувався Яхім з Головацьким у 1847—1848 рр. Він інформував Головацького не тільки про літературні новини Чехії і південних слов'ян, а й про політичні події в світі, зокрема у Франції. Чудово розбираючись у галицьких суспільних відносинах, будучи на боці простого народу, Яхім у листах до Головацького засуджує так званих святоюрців, українських реакціонерів, які нічого не розуміють і ведуть себе «без всякої політики і знання наших загальних потреб»⁵⁵. Пропонує Головацькому передплатити Гавлічєку «Новини» (відома прогресивна газета), в яких «повіває живіший дух». Яхім закликав Головацького писати якнайбільше цікавих книг для народу, менше — сухих граматик⁵⁶.

Великий вплив на формування суспільно-політичних поглядів Я. Головацького мав знаменитий чеський поет і публіцист Гавлічєк-Боровський. Рідко хто в 40-х роках XIX ст. так глибоко розумів суспільні відносини Галичини, Австрії, Росії, як Гавлічєк-Боровський. Своє критичне ставлення до російського і австрійського абсолютизму, до експлуаторських класів Галичини він виражав у різких епіграмах і листах. Погляди Гавлічєка на російський царизм були добре відомі Головацькому. Можна припустити, що вони знайшли відображення в статті Головацького «Становище русинів в Галичині»⁵⁷, в якій засуджується політика російського самодержавства. Друг Головацького чех Піхлер купив 600 екземплярів журналу, в якому була надрукована ця стаття, для розповсюдження його серед своїх товаришів і знайомих⁵⁸.

Проїздом із Праги в Росію восени 1842 р. Гавлічєк-Боровський на 2 місяці зупинився у Львові. Перебуваючи у свого друга Запа, він особисто познайомився з Я. Головацьким⁵⁹. В Москві Гавлічєк і Боровський подружився з О. Бодянським, від імені якого він пропонує Головацькому прислати для видання свій збірник народних пісень. Гавлічєк-Боровський підкреслював, що О. Бодянський винятково чесна людина. «щирий слов'янин і щирий малорусин», з яким можна спокійно вести будь-які ділові справи⁶⁰.

⁵² Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850—62, стор. 167.

⁵³ Там же.

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 280—281.

⁵⁶ Там же.

⁵⁷ Я. Головацький. Издание «Венков» и «Zustände der Russinen» — «Литературный сборник», вып. 1, 1885, стор. 40.

⁵⁸ Там же.

⁵⁹ V. Hostička. Вказ. праця, стор. 85—90.

⁶⁰ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 121.

У близьких взаєминах був Головацький також з А. К. Шемберою⁶¹, редактором журналу «Slowanska Lira» Рітерберком⁶², Ф. Павлічком⁶³, Дундером, який з пошаною висловлювався про українську мову, народні пісні⁶⁴, та багатьма іншими чехами і словаками⁶⁵.

Чеська громадськість високо оцінила багатогранну діяльність Я. Головацького на суспільно-літературній ниві. Він був почесним членом Чеської Матиці⁶⁶. В 1869 р. Головацькому із Праги прислали офіційне запрошення на святкування 500-річчя з дня народження Я. Гуса⁶⁷.

Я. Головацький пильно слідкував за визначними подіями в суспільному житті чеського і словацького народів. Коли Прага вшанувала відомого історика і політичного діяча Ф. Палацького, Я. Головацький підготував звернення — «Від імені місцевих руських шанувальників» Палацького⁶⁸.

Отже, взаємини Я. Головацького та його друзів з чеськими і словацькими вченими, письменниками, суспільними діячами не обмежувалися літературними зв'язками. Видатні просвітителі порушували найбільш політичні і соціальні проблеми братніх народів, додавали сил все ширшим суспільним колам до боротьби за кращу долю трудового народу.

⁶¹ Матеріали., стор. 89—90.

⁶² Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849, стор. 331—332.

⁶³ Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850—1862, стор. 75—76.

⁶⁴ Там же, стор. 386—387.

⁶⁵ ЛБАН, Р. В. фонд Головацького, п. 18, од. зб. 369.

⁶⁶ V. N o s t i č k a. Вказ. праця, стор. 89.

⁶⁷ ЛБАН, Р. В., фонд Головацького, папка 8, од. зб. 500.

⁶⁸ ЛБАН, Р. В., фонд Головацького, папка 8, од. зб. 163.

ДО ІСТОРІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

За останні роки зроблено чимало у справі вивчення українсько-словацьких літературних зв'язків. Великий вклад у розробку цієї проблеми внесла конференція, що була організована Інститутом світових мов і літератур Словацької Академії наук, Інститутом слов'янознавства і балканістики Академії наук СРСР та Інститутом літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. На конференції фактично були підведені підсумки всього зробленого до сьогодні в галузі вивчення українсько-словацьких літературних зв'язків, а також намічені нові шляхи і напрямки дослідження цієї важливої і актуальної проблеми на наступні роки. В першу чергу це зробили в своїх доповідях доктор Михайло Мольнар та професор Євген Кирилюк.

Говорячи про вивчення українсько-словацьких літературних і культурних зв'язків, слід згадати перш за все тих вчених, які вже багато років активно і плідно вивчають словацько-українські взаємини, зокрема взаємини літературні. Тут доречно буде згадати роботи словацьких і чеських дослідників, які, за словами М. Мольнара, «...вже підняли завісу над рядом фактів, що висвітлюють історію проникнення на Словаччину відомостей про українську літературу, характеризують здійснення перекладів на словацьку мову окремих літературних українських творів, наводять випадки прямих впливів українських авторів на словацьких тощо»¹. В цьому плані слід назвати роботи М. Мольнара, М. Неврлі, Й. Грозієнчика, В. Гераксима та багатьох інших. Вони (роботи) свідчать про справедливість вищенаведених слів словацького дослідника.

Велику працю в галузі вивчення українсько-словацьких літературних зв'язків виконали радянські дослідники, про що, зокрема, детально говорив у своєму виступі професор Є. Кирилюк².

У своєму повідомленні ми зупинимося на поширенні словацької літератури і відомостей про неї на Західній Україні³. Цілком природно, що охопити всю проблему в невеличкому повідомленні неможливо. Наведемо лише деякі факти, що розкривають історію вивчення цих зв'язків, а також проінформуємо про те, що зроблено, робиться і буде робитися на Україні, зокрема на Львівщині, у справі популяризації словацької літератури. Зв'язки західноукраїнських літературів і діячів культури з Словаччиною є органічною частиною загальноукраїнського культурного і літературного єднання з братнім словацьким народом. Але якщо до 1939 р. ці зв'язки в силу історичних причин мали тут дещо специфічний характер, то сьогодні Львів, як один з великих культурних центрів

¹ М. Мольнар. Словаки і українці. Братіслава—Пряшів, 1965, стор. 9.

² Див.: Є. Кирилюк. Словакістика на Україні. — «Радянське літературознавство», 1971, № 1.

³ Це повідомлення є скороченим варіантом нашого виступу на конференції.

Радянської України, став одночасно і визначним центром радянської славістичної науки, де багато робиться в справі популяризації слов'янських літератур, вивчення їх зв'язків з літературою українською.

Звертаючись до робіт радянських і словацьких дослідників, слід відзначити, що в них вже досить докладно розглянуті зв'язки західноукраїнських діячів культури з словацькими побратимами (див., наприклад, роботи Я. Яреми, І. Панькевича, М. Мольнара, О. Рота, М. Неврлі, К. Розенбаума, М. Мундяк, Г. Гербільського та ін.). В працях вищезгаданих дослідників розглядаються чехословацько-українські взаємини 30—40-х років XIX ст., зв'язки так званої «руської трійці» з чехами та словаками, роль Я. Коллара в західноукраїнському літературному відродженні тощо. Окрему групу робіт становлять дослідження, присвячені чеським і словацьким зв'язкам Івана Франка, які є цілою епохою в культурному єднанні між нашими народами. Серйозний внесок у вивчення цього питання зробили М. Мольнар і М. Мундяк своєю публікацією франківських матеріалів в книзі «Зв'язки Івана Франка з чехами і словаками». Цінною розвідкою, що проливає нове світло на відношення І. Франка до творчості Я. Коллара, є стаття академіка А. Мраза «І. Франко про Яна Коллара». Не можна також не відзначити робіт М. Неврлі, Л. Батюк, П. Гонтаря, І. Лозинського, О. Мороза, І. Дорошенка та багатьох інших франкознавців і дослідників українсько-словацьких літературних взаємин. Але й сьогодні ця тема ще не вичерпана і чекає нових поглиблених досліджень. Про це може свідчити хоч би той факт, що під час підготовки до друку окремих статей Каменяра для 50-томної збірки його творів, виявилися і виявляються нові факти, нові аспекти зв'язків І. Франка з чехами і словаками.

Не слід забувати також про творчість друзів і однодумців І. Франка, літературна спадщина яких ще далеко не досліджена з погляду її зв'язків з літературою і культурою Чехії та Словаччини. Я маю на думці, наприклад, творчу спадщину М. Павлика, В. Гнатюка та інших передових діячів української культури, літератури і науки. Так, наприклад, готуючи до друку листування В. Гнатюка з І. Полівкою (з 1899 по 1924 рр.), я звернув увагу на низку цікавих фактів, що збагачують наше уявлення про зв'язки І. Франка та його друзів з братніми народами. Те ж саме можна сказати і про М. Павлика, епістолярна спадщина якого, наприклад, ще далеко не вивчена, та про інших діячів української культури.

На черзі ґрунтовне вивчення преси, що виходила на західноукраїнських землях. Саме тут можна ще знайти багато цікавих матеріалів про українсько-словацькі літературні зв'язки, про факти, які невідомі науці або просто забуті. Група студентів-славістів приступила до вивчення матеріалів західноукраїнських газет і часописів з тим, щоб створити довідник, який би увібрав в себе славістичні матеріали, що містяться на сторінках найбільш відомих періодичних видань, які виходили у Львові.

Вже перші кроки — перегляд кількох річних комплектів окремих газет дали позитивні наслідки. Наведу лише один факт, який, на мою думку, заслуговує на увагу з боку дослідників словацько-українських літературних зв'язків. В газеті «Діло» (№ 37 за 1888 р.) міститься цікавий матеріал про Йозефа Милослава Гурбана. Велика стаття-некролог про Й. М. Гурбана займає в газеті два підвали. Автором статті, підписаної «Ив. Б-Лей», є, очевидно, Іван Белей. В статті характеризується не лише творчий шлях та політична діяльність відомого словацького діяча, а й загальний політичний і культурний процес в Словаччині тих років. Характеризуючи особу Й. М. Гурбана, автор пише, що «д-р Йозиф Милослав Гурбан — великий патріот словацький, один з засновників словацької літератури, уталантований письменник, проводник Словаков».

Подаючи детальну біографію словацького діяча, І. Белей особливу увагу звертає на навчання Й. М. Гурбана в Братиславському ліцеї, що був осередком патріотичного руху, із стін якого вийшло багато «деятелей словацких на полі словесности, науки і політики». Для українського читача буде цікаво дізнатися, підкреслює автор, що в Братиславському ліцею разом з Й. М. Гурбаном «пробував тогде... Людевіт Штур», який на думку І. Белея, був «душею, проводником кружка словацкой молодежи».

В статті подається докладний аналіз патріотичного і національно-визвольного руху в Словаччині, зокрема характеризується діяльність так званої штурівської генерації, до якої належав і Й. М. Гурбан. Говорячи про улюблені пісні словацької патріотичної молоді, І. Белей наводить у статті повний текст словацькою мовою відомої пісні про Нітру:

Nitra, milá Nitra, ty Slovenská mati...

Автор статті намагається з'ясувати корені національно-визвольного словацького руху, помітною постаттю в якому був Й. М. Гурбан. На думку автора статті, визвольний рух європейських народів, зокрема боротьба слов'янських народів за своє визволення з-під чужоземного ярма, «давала молодим (словацьким. — В. М.) патріотам надію і віру в одкровеннє і свого народу».

Зміст статті, вільна орієнтація автора в суспільному і політичному житті Словаччини свідчить про добру обізнанність І. Белея з культурною і політичною історією словацького народу. Велике місце в статті автор відводить діяльності Л. Штура, зокрема в галузі створення літературної словацької мови. Автор статті підкреслює, що Гурбан, як і Штур, були першими «стовпами словацкой письменности».

Стаття широко висвітлює початки нової словацької літератури, називає перші словацькі літературно-художні журнали і альманахи (напр., «Нітра», «Словенські погляди»). Цікавою є розповідь автора про діяльність Гурбана в революційний 1848 р., де характеризуються погляди словацького діяча. Теплим словом згадується в статті «славний Коляр» — попередник Гурбана на кафедрі в Пешті. Стаття про видатного словацького культурного і політичного діяча закінчується словами, що смерть Гурбана — «велика втрата для Словаків. Не стало чоловіка патріота, що в найтяжчих хвилях життя народного з свідомістю великої цілі і з енергією проводив своєю народови. Була се, — заключає автор, — одна з видатнейших личностей в Словянщине сего столеття».

Цей приклад, а він, без сумніву, не є одиноким, свідчить, по-перше, про інтерес і увагу українського народу до соціальної і національної боротьби словаків, а по-друге, про те, що на сторінках західноукраїнської преси 1880—900-х років друкувалися цікаві матеріали про культурне і політичне життя Словаччини.

На дослідника українсько-словацьких та українсько-чеських культурних та літературних зв'язків чекає велика робота по вивченню публікацій, присвячених чехам і словакам, на сторінках революційної західноукраїнської преси («Культура», «Нові шляхи», «Сель-Роб», «Вікна» тощо). Окремі матеріали вже виявлені і описані (наприклад, С. Трофимуком); але багато цікавих статей, заміток, рецензій, повідомлень тощо не увійшли в науковий обіг.

В деяких з цих видань (наприклад, у «Вікнах») співробітничали великі прихильники і пропагандисти чеської і словацької літератури. В першу чергу тут слід назвати ім'я українського радянського письменника, літературознавця і перекладача Степана Володимировича Масляка (1895—1960). С. В. Масляк був тонким знавцем чеської, польської, словацької та інших слов'янських літератур. С. В. Масляк протягом багатьох років читав курс чеської та словацької літератури у Львів-

ському університеті. В останні роки життя він працював над книгою про новітню чеську та словацьку літературу, яка, на жаль, не була ним завершена, але уривки з неї друкувались у періодичній пресі. С. В. Масляк багато перекладав з словацької мови (наприклад, вірші Я. Понічана і П. Горова, прозу В. Мінача та інших авторів). Свої міркування і спостереження про переклад з слов'янських мов С. В. Масляк виклав у цікавій статті «Переклади з слов'янських мов», що була надрукована у спеціальному збірнику в 1957 р.

Саме люди такого гатунку, як С. В. Масляк, і збудували місток від революційної західноукраїнської літератури до літератури сучасної. Адже С. В. Масляк виховав не одного літератора та перекладача і, думається, що ми вправі говорити про його школу в цій галузі. Багато і плідно, наприклад, працюють сьогодні над зміцненням українсько-словацьких літературних зв'язків вихованці Львівського університету, відомі поети і перекладачі Володимир Лучук та Роман Лубківський.

Ось кілька прикладів, що свідчать про велику популяризаторську роботу цих та інших товаришів серед українського радянського читача в галузі словацької літератури. Саме Лучуку, Лубківському та М. Мольнару належить ініціатива створення чудової добірки віршів народного митця ЧССР Лацо Новоместського, що була надрукована в журналі «Жовтень» в 1965 р. Для «Антології сл вацької поезії», яка вийшла у Києві в 1964 р., В. Лучук і Р. Лубківський зробили мистецькі переклади творів Павла Орсага Гвездослава, Яна Ємрека, Яна Понічана, Мирослава Валека, Маші Галямової, Яна Костри, Павла Горова, Мілана Крауса та ін.

У кожного з українських поетів є свої особисті симпатії в словацькій літературі. Роман Лубківський, наприклад, захоплений творчістю Еміля Лукача, філософський «Гімн буттю», «Музику батьківщині», «Баладу», «Три перли» та інші твори якого були перекладені українським поетом і надруковані разом з оригінальним есе про Е. Лукача на сторінках «Всесвіту» й «Літературної України». В новій збірці Р. Лубківського, яка готується до друку у видавництві «Каменярь» («Слов'янське небо»), будуть представлені у перекладах вірші чеських, словацьких, польських, лужицьких, сербських, болгарських та інших слов'янських поетів.

Володимир Лучук особливо багато перекладає з П. Горова. Він надрукував у журналі «Жовтень» (№ 6, 1965 р.) добірку віршів цього поета. Вірші Яна Понічана, Мілана Лайчіака, Яна Костри та інших словацьких поетів теж вперше прозвучали по-українськи в перекладах цього львівського поета. Тепер поет працює над перекладами віршів Войтеха Мігаліка. З словацької мови перекладають також Г. Книш, М. Ільницький, П. Петренко та ін.

Відзначаючи успіхи львівських письменників у справі популяризації словацької літератури, слід підкреслити, що велику роботу в цьому напрямку робить редколегія республіканського журналу «Жовтень». Крім вищеназаних творів словацьких літераторів у «Жовтні» була надрукована добірка словацького гумору та інші твори. Словацьких прозаїків перекладали Іван Дорошенко (трилогію В. Мінача) та Ганна Ластовецька (оповідання словацьких письменників). Колишній учасник Словацького національного повстання Іван Дорошенко написав повість «Здрастуй судруг», яка вийшла у Києві і Братиславі, учасник визволення Словаччини поет Георгій Книш є автором поеми «Дукла» і т. п.

Десятки і сотні творчих контактів зв'язують трудящих Львівщини, Тернопільщини, Волині з Чехословаччиною. Слід відмітити приїзд на Україну творчих колективів з Словаччини (Мартинського театру, артистів Кошицького лялькового театру та ін.). Творчими спілками та Львівським університетом ім. Ів. Франка були організовані вечори А. Сладковича,

П. О. Гвездослава, П. Ілемницького та інших словацьких літераторів. Студенти університету тільки за останні роки підготували кілька робіт про словацьку літературу (наприклад, дипломні роботи про М. Кукучіна, про розвиток літературної словацької мови). У видавництві університету в численних збірниках надруковано ряд статей про словацьку літературу і культуру (див. «Українське літературознавство», «Іноземну філологію», «Українське слов'язознавство» та ін.). В 1970 р. в цьому видавництві вийшла цікава монографія О. Мельника «Українсько-словацькі пісенні зв'язки» та інші видання.

Навіть цей побіжний огляд може свідчити, по-перше, про стародавні і глибокі творчі взаємини між західноукраїнськими і словацькими діячами культури, а по-друге, про розквіт цих зв'язків після возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській Соціалістичній Республіці. Тепер на черзі глибоке і творче вивчення і осмислення цих зв'язків і контактів між братніми народами.

ВЛАДИСЛАВ III ВАРНЕНЬЧИК ЯК ЛЕГЕНДАРНА ОСОБА

10 листопада 1444 р. відбулася пам'ятна битва під Варною. Якби доля цієї битви склалася щасливіше і польські, угорські, хорватські та чеські війська, які воювали під керівництвом молодого, запального, але ще недосвідченого короля Польщі і Угорщини Владислава III, здобули перемогу над турками, можливо б, доля південних слов'ян склалася дещо інакше. Тільки надзвичайний гарт духу, сильна прив'язаність до рідних традицій допомогли болгарському народові пережити жахливу багатолітню неволю.

Є дуже багато спеціальних наукових праць (польських, чеських, сербських та ін.), які стосуються Владислава III та битви під Варною. У творах польської художньої літератури також виступає постать Варненьчика, змальована більше або менше згідно з історичною правдою. Особа цього короля стала істотним мотивом польських епічних творів уже в XV ст.¹ Вперше, мабуть, вона виступає у вірші, написаному семидесятичотирма дистихами, в якому Владислав звертається до майбутніх поколінь, описуючи хід нещасливої битви. Значно більше легендарних мотивів включає пізніший віршовий твір.

В першому творі основний наголос зроблено на ході битви, в другому — на загадковому зникненні Владислава. Король звертається до свого народу з запевненням, що він живий, але поки що не може назвати місця свого перебування. Він обіцяє з'явитися у відповідний час.

В XVI ст. Ян Кохановський мав намір ширше опрацювати тему трагедії під Варною. Намір цей не був здійснений повністю. Появився семидесятичотирма дистихами, в якому Владислав звертається до наміченого більшого твору. В ньому дається оцінка Варненьчика:

Grób jego jest Europa, słupek śnieżne Bałchany,
Napis wieczna pamiątka między Krześciany.

До теми про Варненьчика після двохсотрічної перерви звернувся на початку другої половини XVIII ст. Вацлав Жевуський, який створив у дусі французьких любовних романів того періоду далеку від історичної правди трагедію «Владислав під Варною». В такому ж стилі, але дещо в іншому дусі написаний твір Юліана Урсина Немцевича «Владислав, король польський і угорський, під Варною»². Кращим є його пізніший історичний твір — «Владислав Варненьчик». У XIX ст. історією цього короля займався Теофіл Ленартович, поема якого «Про хвалебні початки Владислава Ягеллоновича», є ніби доповненням фрагменту твору Яна Кохановського.

В найновіші часи багато уваги приділяє нашому герою поетеса Казіміра Іллакович та письменниця Софія Коссак-Шуцька. Якщо проза

¹ S. Windakiewicz. Epika polska, Kraków, 1939, str. 20—29.

² Див., напр.: Ignacy Chrząnowski, Władysław pod Warną Niemcewicza jako utwór tendencyjny. Pamiętnik literacki, 1921, str. 117—119.

Коссака-Щуцької (белетристичний ескіз «Варна») ближча до історичної правди, то в поезії Іллакович є й легендарні нотки (вірш «Варненьчик»). Крім того, літератор і педагог Казімір Косінський присвятив герою Варни вірші «Варненьчик», «Дума», літератор Антоні Васьковський — поему «Варненьчик», а прозаїк Мечислав Смолярський — роман під таким заголовком. Та твори цих авторів не можна порівняти з огляду на їх літературний рівень з працями Іллакович і Щуцької.

Зрештою наведені тут приклади не вичерпують теми, однак не це є головною метою нашої статті. В ній ми прагнули коротко розповісти про те, як польський і угорський король став після смерті легендарною постаттю і як до сьогодні пам'ять про нього живе в усній творчості болгарського народу.

Весною 1957 р. я провів місяць в Болгарії. Я мав намір записати з уст народу легенди і перекази, сподіваючись знайти польські мотиви в країні, де загинув Варненьчик. Надії ці виявились не безпідставними³.

Серед болгарського народу живуть прастарі перекази і легенди, що з величезним благоговінням передаються з покоління в покоління. Їх можна почути в горах Стара Планина, Середня Гора, Родопи і Странджа, Рила і Пірін. Зустрічаються давні народні легенди і на Софійській рівнині, у Фракійській і Наддунайській низинах, а також в мальовничих селах, містах і містечках на узбережжі Чорного моря. Цими легендами оживлені вершини гір, фантастичних форм скелі, гірські озера, ріки, потоки і джерела, які струменем б'ють з скальних стін.

На полонинах, в лісах, на суші і в воді живуть найрізноманітніші надприродні сили, які протягом віків створила людська фантазія і вбрала їх в барвистий одяг легенд. Розповідають про віли і самовиди, про «змеїць» і русалок, які покохали пастухів, що пасуть свої стада на схилах гір, далеко від людей, і тільки чародійне зілля, зібране опівночі на дев'яти луках, в лісах або в городах турботливою матір'ю чи закоханою дівчиною можуть зберегти пастуха від згуби.

Опівночі, коли люди міцно сплять, співають, грають і танцюють за хатами найрізноманітніші духи. На дорогах чатують пізніх прохожих дивовижні потвори. Лише при першому співі півня всі привиди зникають. Глибоко в землі спочивають зачаровані скарби, яких пильно стережуть нечисті сили.

Проте найбільше народних переказів пов'язано з історією країни, з національними героями. Скрізь найвирозніше виступають мотиви війни болгарського народу з турецькими загарбниками. Так, наприклад, опікун знаменитого Рильського монастиря святий Іван, який жив у Х ст., виступає в народних переказах не тільки як аскет і чудотворець, а й як оборонець свого монастиря. Розповідається про царя Івана Шишмана, про його війни з турками. Надзвичайно популярною в народі є постать героїчного королевича Марка, відбитки на скелях його могутньої стопи ще й тепер показують у різних частинах країни. Незліченними є болгарські «Ванди», які зі скель кидаються в ріки, втікаючи від турків, або перетворюються в кам'яні статуї. Остання тема виступає в найрізноманітніших варіантах в усіх частинах Болгарії⁴.

Серед героїв, що билися з турками, почесне місце в болгарських переказах займає Варненьчик, який спробував визволити болгар з-під іноземного ярма. Цей подвиг Генріх Батовський справедливо назвав наріжним каменем традиційної польсько-болгарської дружби⁵. В болгарській усній народній творчості Варненьчик змальований або молодим

³ Див.: J. Sliziński, Warneńczyk w legendach bułgarskich. Literatura Ludowa, 1959, Nr 1—2, str. 119—121.

⁴ Див.: J. Sliziński, Podania i baśnie bułgarskie. Literatura Ludowa, 1963, Nr 1, str. 56—68.

⁵ H. B a t o w s k i, Związły zarys dziejów Słowiańszczyzny. Kraków, 1947, str. 37.

відважним рицарем, якого турки змогли вбити лише підступом, або могутнім і мудрим королем.

Недалеко від Варни, по дорозі до села Владиславово, знаходиться фракійський курган. На вершині кургану в травні 1856 р. поляки з дивізії Міхала Чайковського (Садик Паші) ⁶, що брав участь у Кримській війні, збудували скромний пам'ятник. На ньому вирізьблено фрагмент вірша, написаного на честь Варненчика Станіславом Юліаном Острогом. Вірш цей починається словами:

Niedaleko od Warny, gdzie dziś pusto, głucho,
Leżą pola bagniste, ciche, opuszczone,
A na nich cztery wieki, dumnie wznosząc czoła,
Poglądają poważnie — dwa kopce zielone ⁷.

Однак цей скромний пам'ятник проіснував не довго. Уже в наступному році його знищили турки.

4 серпня 1935 р. на кургані урочисто відкрито мавзолей на честь Владислава III Варненчика, який поблизу цього місця 10 листопада 1444 року загинув у битві з турками ⁸.

В цьому мавзолеї у жовтні 1949 р. вмурували меморіальну дошку з написами болгарською та польською мовами: «На цьому місці в кривавій битві 10 листопада 1444 року загинули славні та достойні сини польського, чеського і хорватського народів під проводом польського короля Владислава III Варненчика, які захищали свободу та незалежність європейських народів від турецької неволі». З нагоди відкриття мавзолею болгарський поет Теодор Траянов написав вірш «Пролог», присвячений пам'яті польського короля ⁹.

Пам'ять про смерть Варненчика живе донині серед населення цілої округи. Переказами та легендами про нього, мабуть, першим зацікавився Ян Гжегожевський, який згадує їх в своїй праці «Могила Варненчика» ¹⁰, причому мавзолей Владислава він помилково вважає його могилою, спираючись у своїх дослідженнях, головним чином, на тодішню турецьку назву кургану — *кесік-баш* (відтята голова. Згідно з даними християнських та турецьких авторів тіло короля поховане без голови).

Подібні легенди чув від місцевих людей також Тадеуш Станіслав Грабовський ¹¹. Так, в одній з легенд релігійного характеру розповідається про те, що в кургані похований без голови святий Іван Христитель. Згідно з іншою версією (національно-політичною) в кургані спочиває болгарський цар Шишман, який переміг під Варною турецькі війська. Однак він був підступно вбитий греком, що служив у царській гвардії і був підкуплений турками. Іван Шишман (близько 1363—1393) — останній болгарський цар до втрати незалежності — користу-

⁶ Див.: K. Jireček. Cesty po Bulharsku. Praha, 1888, str. (622—623), а також K. Skorpi. Pametnik na Władysława w Rozprawach Towarzystwa Archeologicznego w Warnie, 1908, cz. 4.

⁷ Цей вірш у перекладі на болгарську мову Д. Х. Кетякова опубліковано в «Известия на Варненското Археологическо Дружество», Варна, 1908, т. I, str. 6. В польському оригіналі вірш Острогора опублікував Т. Ст. Грабовський в книжці «Sprawa grobu i szczątków Władysława Warneńczyka, Warszawa, 1911, str. 88—89, так само Od Wisły do Maricy, str. 120.

⁸ На цьому місці, в першу чергу завдяки тодішньому послу Польщі в Софії Т. Ст. Грабовському, 10 листопада 1924 р. відкрито пам'ятний камінь (в 480 річницю битви). Див.: Dzieje pomnika Władysława Warneńczyka w Warnie. Od Wisły do Maricy. Rocznik Towarzystwa Bułgarsko-Polskiego w Warszawie. I, 1927, str. 104—119.

⁹ Цей вірш опубліковано в часописі «Вестник на Вестниците», 2 серпня 1935, № 78.

¹⁰ Jan Grzegorzewski. Grób Warneńczyka, Sprawozdania z czynności i posiadzeń Akademii Umiejętności w Krakowie t. XV, Nr. 2, luty 1910, str. 3.

¹¹ Т. Ст. Грабовський, Sprawa grobu i szczątków Władysława Warneńczyka, str. 50—57; Див. також: Warna, Polska i Władysław Jagiellonski, w Dwie skazki. Sofia, 1923.

ється в болгарському фольклорі особливою популярністю. Йому часто приписуються в переказах та піснях риси характеру та вчинки інших володарів. Нарешті, третя версія переказів, як вважає Грабовський, виникла на мусульманському ґрунті. В них говориться, що в могилі лежить якийсь турецький вождь або священнослужитель, що загинув за віру Магомета.

Перекази про Варненьчика, які я записав у Владиславові в червні 1957 р., відмінні від поданих вище варіантів. Треба думати, що на них позначився вплив торжеств, пов'язаних з відкриттям в 1935 р. мавзолею.

Ось дві версії, які я записав зі слів оповідачів. В цих версіях герой названий справжнім іменем.

I

Варненьчик був ще дуже молодий. Йому сповнилося лише 20 років. Керований честолюбством, він прагнув стати на чолі війська, яке воювало з турками. Не хотів з тим погодитись старий генерал¹²: «Ти надто молодий, не зумієш віддавати наказів».

Просив його Варненьчик, просив так довго, поки нарешті вблагав генерала, і той передав йому командування. І от повів Варненьчик військо на турків. Однак був недосвідченим, не виставив дозорців у тилу. А саме там до берега моря причалив турецький корабель. Нічого не знав про це Варненьчик, і турки, що напали з тилу, захопили його зненацька. Турецька атака була такою несподіваною, що Варненьчик не зумів здобути Варни і мусив відступити¹³ з кіннотою в напрямі озера. Довкола нього простягалися болота, в яких гинуло багато людей. Варненьчик поволі відступав у напрямку села Владиславово¹⁴. Навколо села турки викопали глибокі ями, прикрили їх гілками та листям. В таку яму впав кінь Варненьчика. Схопили турки короля, відтяли йому голову і відіслали її султанові. Тіло Варненьчика залишилось на місці, і не відомо, що з ним сталось. Якись кості знайдено тут в 1934 чи 1935 рр. Поховали їх урочисто там, де тепер мавзолей, і при цьому співали попи¹⁵. Так розповідав мені у Владиславові селянин Христо Недялков-Іванов, 1887 р. народження.

II

Біля села Галата Варненьчик мав бій з турками. Турки поранили Варненьчика в ногу, але він був на коні; незважаючи на рану, помчався вперед, аж доки не вибрався з болота. Оточили Варненьчика турки з усіх сторін і один паша замахнувся шаблею, щоб відрубати героєві голову. Побачив це кінь Варненьчика і несподівано присів. Шабля паші просвистіла в повітрі, а Варненьчик стяв турка своїм мечем. Однак багато ворогів було поблизу. Кинулися всі до Владислава і убили його. Відтяту голову насадили на довгу жердину і носили по навколишніх селах. Тіло його поховане тут, а поруч, в іншій могилі, лежить турецький паша. Це розповідь селянина Пеньо Атанасова-Пенева, що народився в 1903 р. в Добрині поблизу м. Толбухін.

Варненьчик живе також в польському фольклорі. В «Народі» Оскара Кольберга¹⁶ натрапляємо на такий переказ: «коли під час славної

¹² Розповідач має на думці Гуняді.

¹³ Варна була вже здобута Варненьчиком. Турки зайняли місто лише після його смерті.

¹⁴ Село Паша-кіюй було 7 червня 1907 р. перейменовано за пропозицією Г. Шкорпіло у Владиславово.

¹⁵ Див.: Цветана Вранска-Романска. Българско народно поетично творчество, София, 1958, стр. 217—218.

¹⁶ O. Kolberg. Lud, t. XV, W. Ks. Poznańskie, cz. VII, Kraków, 1882, str. 4—5.

битви під Варною (1444 р.) антихрист воскрешав полеглих турків, обертаючи їх обличчям до місячного світла, польські вожжі начебто побачили на місяці обличчя полеглого короля Владислава, тіло якого зникло під час різні, а польські рицарі, знаючи, що король згорі дивиться на них, хотіли помститись за нього і показували чудеса хоробрості».

Ця легенда нагадує нам легенду про вождя Йозу. Як слушно зауважив Анджей Бернацький в «Словнику польського фольклору»¹⁷, вона є введенням апокрифічної мотивізації до характерних польських народних розповідей про історичні події¹⁸.

Смерть молодого польського короля сталася раптово. Вона була великою несподіванкою для європейських народів, впевнених у перемозі сильної армії, що мала захищати Європу від турецької навали.

Відомо, що початок битви був успішним для військ Владислава. Навіть турецькі джерела визнають, що більшість турецького війська була розбита і в султана, за винятком особистої охорони і беїв, нікого не залишилось¹⁹. Про це свідчить також маловідомий у нас візантійський поет Параспондилос Зотікос, який був очевидцем битви і описав її у віршах. В тогочасній чеській пісні про битву розповідається так:

Vše pob'tie obdržal jest král Vl d s av
anebo jest do samé n ci na placu sta ,
az se p slední pohané
rozpudili kdo vědel kam...²⁰.

Цікаво також змальована битва в творі під назвою «Historia de rege Vladislav seu clade Varnensi» відомого італійського гуманіста, поета і прозаїка Каллімаха, який в 1470 р. поселився в Польщі. Каллімах твердить, що наступ на яничарів султана був ініціативою Варненьчика всупереч планам Гуняда.

Такі легенди виникали і продовжують виникати у випадках наглої або трагічної смерті якогось популярного героя чи володаря. Згадаймо хоч би смерть Людвіка Ягеллончика в битві під Могочем в 1526 р., яка теж породила численні легенди.

В народі вірили, що після поразки під Варною Владислав відійшов від світського життя і жив самотно в якійсь пустині високо в горах. Про те, що такі легенди в XV і XVI ст. були поширені в Чехії, свідчить опис подорожі до Франції чеського рицаря Вацлава Шашка з Віржкова під назвою «Дороги пана Льва з Рожмітала». «Дороги» переклав з чеської на латинську мову і видав у 1577 р. оломоуцький єпископ Станіслав Павловський²¹. В перекладі ця цікава пам'ятка проіснувала до наших днів. Чеський оригінал загинув. Видання Р. Урбанка 1940 р. є перекладом з латинського перекладу²². Чеську версію історії Владислава III подав за Шашком з Віржкова також польський історик Бартош Папроцький в своєму творі, виданому в Празі в 1599 р. під назвою «Королівський сад». Шашек був членом дипломатичної місії, надісланій чеським королем Іржі з Подебрада на захід. Цю подорож Шашка описав засновник чеського реалістичного історичного роману Алоїс Ірасек

¹⁷ Słownik Folkloru pod redakcją J. Krzyżanowskiego, Warszawa, 1965, str. 443.

¹⁸ Див. також: J. Kuchta. Polskie podania ludowe o człowieku na księżycu; Lud, t. XV, 1926, str. 46.

¹⁹ Див. також: E. Zawiliński. Polska w kronikach tureckich, Stryj, 1938, str. 33.

²⁰ Див. також: R. Urbánek. Vladislav Varnenčík, Praha, 1937, str. 16—19.

²¹ Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis.

²² Про участь чехів у боях з турками в складі військ Варненьчика... див. запис з 1543 р. у хроніці «Kronika pohnutí křesťanův znamenitým protí Turkuom pohanoom». Див. також: A. Jireček. Válečníci čeští XV století, Casopis muzea království českého, XXXIII, 1859, Nr 2, a також: R. Urbánek, Vladislav Varnenčík, skutečnost i legenda, Praha, 1937; O. Haleckí, «Historyczny», 1938, Nr. 1, str. 67—69. У цій праці Урбанчик вірить у правильність повідомлення, що в 1466 р. Лев з Рожмітала зустрів Владислава як пустинника в околицях Саламанки, в що нам важко повірити.

в своїй книжці під назвою «З Чехії аж на край світу»²³. В ній розповідається, що чеська делегація відвідала самітника, що перебував у печері в іспанських горах між Ольмедо і Саламанкою. Глава місії Лев-з Рожмітала припускав, що цей самітник, про якого говорилося, нібито він бився з турками і був королівського походження, — польський король Владислав.

Як впливає з «Monumenta medii aevi historica», том II, королева Софія, мати Варненьчика, ще в травні 1445 р. вірила, що її син живий. В цьому томі мова йде також про різні чутки щодо долі Владислава Варненьчика. Про них в своїх листах пише краківський кардинал Збігнев Олесницький. В хроніці Длугоша теж знаходимо скарги на брак відомостей про долю молодого короля, а німець Гербурт з Фульшттина пише в своєму «Хроніконі», виданому в 1571 р., що спеціальні підрозділи польських рицарів висилалися з метою розшуків Владислава. Загальне переконання, що Варненьчик не загинув у битві з турками, стало причиною появи багатьох самозванців, які видавали себе за польського короля. Про такого самозванця, що появився в Познані, повідомляє, між іншим, Павел Жидек — чеський вчений з середини XV ст., який перебував деякий час в Кракові і Вроцлаві²⁴.

Натомість серед турків поширювалися легенди про поховання Владислава. Одні вважали, що султан наказав поховати тіло молодого короля в грецькій церкві, недалеко від місця битви. Цю версію розповів німецькому поету Михайлові Бегайму турецький полонений. Вона була зафіксована в одному з віршів Бегайма:

Schuss mit den kriecheu, daz man in
grub in ain kriesch kapeln hin
und dasz peschah zustunde...²⁵

В інших же турецьких легендах повідомлялося, що тіло польського короля було з лощестями поховано в могилі. Версію цю наводить батько болгарської археології Г. К. Шкорпіл в своїй праці «Владислав Варненьчик»²⁶. Згадку про похорони Варненьчика знаходимо також в «Київській хроніці»²⁷.

Незабаром після битви у різних народів появились численні пісні про Варненьчика. Про них згадує польський хроніст Мацей Стрийковський (XVI ст.) в своїй «Хроніці польській, литовській, жмудській і всієї Русі», надрукованій в Кюлевцях у 1582 р.: «Я сам був там, на тих полях, де наші предки били турків; співають сьогодні про них серби. Я бачив Варну в сльозах...».

Про існування таких пісень свідчать також деякі згадки у виданій в Кракові «Світовій розкоші», Героніма Морштина, в якій читаємо («Пісня сьомої панни — Музики»):

Serbin żałośny długi smyczek wlecze
Grając im starodubskie dymy
Jak przed laty Turków bili Polacy
I mężne Horwaty...

Хорватські пісні про Варненьчика містяться у зібранні Б. Богішича²⁸, яке критично опрацював К. Вісковатий у виданій в 1933 р. в Пра-

²³ Див.: J. Sliziński. Z korespondencji Alojzego Jiráska z Polakami, Wrocław, 1955, str. 30.

²⁴ Див. також: J. S. B a n d t k e. Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1821, str. 14.

²⁵ M. Behaim. Zehn Gedichte Michael Behaime, Quellen und Forschungen zur vaterlandischen Geschichte, Literatur und Kunst, Wien, 1849.

²⁶ Wagna, 1923, str. 16.

²⁷ Собрание летописей, относящихся к южной и западной России, Киев, 1888, стор. 71.

²⁸ B. Bogišić. Narodne pjesme iz starijih najwisze primorskih zapisa, Beograd, 1878, Nr 27, 28, 29.

зі книзі «Відгомін польської історії в югославському епосі». В ній К. Вісковатий посилається на фундаментальну працю Т. Маретича «Наш народний епос»²⁹. Ще давнішою є пісня, що знаходиться в рукописі Османа Івана Гундулича. Оpubлікована вона в 1879 р.³⁰. Крім того, як слушно зазначає Г. Чайка, мотив Варненьчика чути в 73-й пісні так званого «Ерлангенського рукопису». Хоча ім'я Варненьчика там не згадується, проте наведені реалії свідчать, що мова йде саме про нього³¹.

З'явились також болгарські пісні про Варненьчика. Серед опублікованих в 1880 р. Олександром Ходзьком трьох болгарських народних пісень дві сповіщають про смерть Владислава³². Б. Ангелов вбачає відгук на смерть Варненьчика в одній з пісень із зібрання братів Міладінових «Български народни песни»³³.

Цікаво те, що значно популярнішим від Варненьчика в Болгарії є «Янкул Воевода» — Янош Гуняді, угорський полководець, батько короля Матяша Корвіна, котрий пліч-о-пліч з Варненьчиком воював на болгарських полях битв. Про нього болгарський народ співає численні пісні.

В цінній праці Анни Димитрової та Мирослава Янакієва «Предання за исторически лица в българските народни умотворения», опублікованій в 1948 р. в Софії, наводиться тридцять вісім пісень про Гуняді³⁴, про Варненьчика — лише одна. Слід вважати, що така добірка не відбиває фактичного стану справ. Напевно, в деяких варіантах пісень мова йде і про Варненьчика, який виступає під іншим ім'ям або й безіменно. Тему Гуняді в народних болгарських піснях широко опрацював угорський фольклорист Йозеф Бодей в працях «Ungarische Gestalten in der bulgarischen Volksdichtung»³⁵, а також «Les echos des querres turco-hongroises dans la poesie populaire bulgare»³⁶.

Інша легенда про Варненьчика, яка живе до цього часу в усній творчості народу Болгарії, стосується перебування короля в околицях міста Горно Оряховиця, куди він прийшов зі своїми військами. Літературно її опрацював і надрукував І. Йорданов під назвою «Король Бунар» у брошурі «Сянки над Янтрою»³⁷, що стала бібліографічною рідкістю.

Подаємо скорочений переказ цієї легенди.

Давним-давно цією дорогою їхав молодий король, який прибув з півночі. Проїхав він багато рік і гір, заки не прибув сюди з своїм військом з того далекого краю. Після тяжкої дороги добрались вони нарешті до прекрасної долини ріки Янтра. Сподобалось тут усім. Всі вже стомилися від тієї тяжкої дороги і, не знаючи, куди їх король ще поведе, почали бунтувати. Довідавшись про це, король наказав негайно покликати старшин до себе і розповів їм таку казку:

Зустрів колись лев черепаху і запитав у неї: «Скажи мені, черепахо, як це можливо, що ти живеш аж 300 років, а я, цар усіх звірів, живу найбільше 30?».

²⁹ Див.: Tomo Maretić. Naša narodna epika, Zagreb, 1909.

³⁰ Див.: RAD JAZU, str. 93—98; див. також: H. Czajka, Warneńczyk w pieśni ludowej południowej Słowiańszczyzny, Pamiętnik Słowiański, 1906, str. 186—198.

³¹ H. Czajka, Warneńczyk w pieśni... str. 193—194. Див. також: G. Geseman, Erlangenski rukopis starich srpskochorwackich narodnich pesama, Srem, Karlowci, 1925, Nr 73, str. 99—100.

³² A. Chodźko. Trzy bułgarskie pieśni, Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Fil. Akademii Umiejętności, Kraków, 1880, t. VIII, str. 340—349.

³³ Б. Ангелов. Една българска народна балада от XVI век. «Славянски глас», 1—2, стор. 95—102.

³⁴ Известия на семинара про славянска филология при университета в София, т. VIII, IX, 1941/1943, стор. 501—504.

³⁵ Ungarn, 1942.

³⁶ Revue d'histoire comparee 1947.

³⁷ Турново, 1934, с. 23—24.

— Тому живу я так довго, — відповіла черепаха, — що їм лише падаль. Ти живеш недовго, бо їси свіже м'ясо звірят, яких вбиваєш». Почувши це, лев вирішив жити так, як черепаха, і харчуватися тільки падаллю, аби лише дожити до старого віку. Але спробував так лише один-єдиний день і сказав: «Волю жити тільки 30 років, і як належить левові їсти добру страву, ніж жити 300 років і ковтати падаль». І так, як раніше, ловив собі лев звірят і з'їдав їх.

Військова старшина зрозуміла мораль казки. Краще, щоб їх король жив тільки 30 років, як лев, ніж вів би довге і бездіяльне життя, як черепаха. Там, де відпочивав він зі своїм військом, було засноване село Король Бунар (сьогодні Чапаєво).

Що в цій легенді йдеться про Варненьчика, для мене безсумнівно. Король, який веде своє військо «через багато рік і гір», молодий, походить з півночі і з бою вже не повертається. Чапаєво лежить на дорозі, якою прямувало військо Варненьчика. Відомо також, що у війську почався заколот ще до зіткнення з ворогом, але він був швидко приборканий. Завдяки цій легенді ми можемо визначити місце того бунту — околиці села Король Бунар. Отже, бачимо, що майже в кожному народному переказі є частка правди. Йдеться тільки про те, щоб ту частку відшукати і належно розтлумачити.

ПОЛІВАЛЕНТНІСТЬ ВЕРХНЬОЛУЖИЦЬКОЇ СТАНДАРТНОЇ МОВИ В ПЕРІОД ПОБУДОВИ СОЦІАЛІЗМУ

Термін «стандартна мова» в нашій статті вживається в такому ж значенні, як у Д. Брозовича, який докладно обґрунтував його переваги над багатьма традиційними термінами¹. Про правомочність називання верхньолужицької мови стандартною свідчать висновки згаданого вченого².

У цій статті ми покажемо роль екстралінгвістичних факторів у відчутному збільшенні полівалентності верхньолужицької мови після другої світової війни. «Само собою зрозуміло, що так звана полівалентність національної мови, тобто ступінь охоплення нею різних ділянок суспільно-мовної практики, в значній мірі залежить від специфіки соціально-історичних умов її розвитку»³. Соціалізм створив для всіх слов'янських народів умови для небаченого розвитку національних мов⁴.

Часто новостворена стандартна мова залишається якийсь час мовою лише художньої літератури. Наприклад, «розвиток білоруської національної літературної мови аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції проходив у безпосередній взаємозумовленості з розвитком білоруської художньої літератури, і саме поняття «білоруська літературна мова» у застосуванні до того часу звучується до поняття «мова білоруської художньої літератури»⁵. Навіть мова великої української нації «спочатку розвивається і закріплюється переважно в художній літературі (творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, ранніх творів Т. Шевченка), поширюється потім на жанри публіцистичної і наукової прози і тільки згодом на різновиди прози офіційно-документальної і виробничо-технічної»⁶.

Верхньолужицька стандартна мова формувалася і нормувалася також у творах художньої літератури. На протязі так званого національного відродження (40-і роки ХІХ ст.) її, на наш погляд, ще не можна кваліфікувати як стандартну, хоч їй була притаманна важлива риса стандартності — її автономність⁷. Їй бракувало унормованості. Адже в той час існували два різновиди мови художньої літератури (так

¹ Д. Брозович. Славянские стандартные языки и сравнительный метод. — «Вопросы языкознания», 1967, № 1, стор. 6—8.

² Там же, стор. 21, 29—32 та ін.

³ В. В. Виноградов. Различия между закономерностями развития славянских литературных языков в донациональную и национальную эпохи. М., 1963, стор. 27.

⁴ Про це говорили на науковій конференції Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР Ф. П. Філін, І. К. Білодід, О. С. Мельничук, М. І. Ісаєв, М. А. Жовтобрюх, В. В. Ільєнко. Див.: В. І. Ленін і розвиток національних мов. Тези доповідей. К., «Наукова думка», 1970.

⁵ Л. М. Шакун. Образование белорусского национального литературного языка. — В кн.: Вопросы образования восточнославянских национальных языков. М., Изд-во АН СССР, 1962, стор. 120.

⁶ В. В. Виноградов. Вказ. праця, стор. 27.

⁷ Про значення цього терміну див. у цитованій праці Д. Брозовича, стор. 8.

званий католицький і протестантський варіанти)⁸, кожен з яких мав свої норми.

Тільки завдяки діяльності найсвідоміших представників лужицької культури протягом трьох-чотирьох десятиріч оформилася єдина стандартна верхньолужицька мова. Полівалентність її в той час визначалася невисокими показниками. В кінці XIX і на початку XX ст. стандартна верхньолужицька мова має найбільше поширення в художній літературі. Поет і прозаїк Ян Радисерб-Веля (1822—1907), геніальний поет Якуб Барт-Цишинський (1856—1909), засновник нової лужицької прози Міклавш Андрицький (1871—1908), видатний прозаїк Юрій Вінгер (1872—1918), блискучий знавець рідної мови, вчений і літератор Міхал Навка (1885—1968)⁹, «народні оповідачі» Ромуальд Домашка (1869—1945) та Міклавш Б'єдріх-Радлюбін (1859—1930) — всі вони внесли неоціненний вклад у збагачення, нормування і відточення мови художньої літератури.

Поза художньою літературою стандартна мова знайшла застосування в публіцистичній прозі. У лужицьких газетах і журналах («Сербська газета», «Сербський господар», «Лужиця»), в народних календарях публікуються полемічні статті, статті на суспільно-політичні теми. Цей жанр літератури плідно розвивається в 70-і роки минулого століття. В галузі публіцистики відзначився поет Я. Барт-Цишинський¹⁰, а також редактор «Сербського господаря» Юрій Густав Кубаш, стиль якого досяг високої довершеності¹¹.

З першими кроками діяльності наукового товариства «Матиця сербська» (1847 р.) пов'язується початок розширення наукової прози. У «Часописі Матиці сербської», який щорічно регулярно виходив до 1937 р., публікувалися наукові статті переважно в галузі гуманітарних наук¹². На сторінках журналу знаходимо також праці на природничі теми (найчастіше Міхала Ростока, рідше — Карла Виргача, Й. Б. Нички та ін.). Наукові твори видавалися й окремими книжками. Проте ця сфера вживання стандартної мови була обмеженою.

Про використання стандартної мови в школах в той час не могло бути й мови. По-перше, вчителі не мали спеціальної підготовки (кожен в значній мірі залишався в полоні місцевого діалекту), по-друге, основними текстами для читання були релігійні книжки з архаїчною мовою (в католицьких районах — католицькі, в протестантських — протестантські).

⁸ Див. Hinc Šewc. Gramatika hornjoserbskeje řeče. Budyšin, 1968, стор. 254—255.

⁹ Про нього так пишуть М. Млинкова і Ю. Млинк: «Найвищої художності в роки перед першою світовою війною досягає серболужицька художня проза в новелістичних творах Міхала Навки». В кн.: Die Sorben (Wissenwertes aus Vergangenheit und Gegenwart der sorbischen nationalen Minderheit). Bautzen, 1970 (3-вид.), стор. 144.

¹⁰ Див. його статті в «Липі сербській»: Голоси до сербів з сербської землі (1877—1878), Думки про велике свято співу (1879—1880), Театр в Лейні (1877—1888), Статистика сербської студентської молоді (1879—1880).

¹¹ Див. уривок з його статті від 1885 р.: «Pjenjezy a wulkopřekupstwo wo b k n j e-ž u j a cyły swět, postajeja płačizny wičnych tworow, wysokosć danje, wot nich wotwisuje, hač změjemy měr abo wójnu. Wot pjenježnikow je wšo wotwisne: Kralojo, rjemjeslo, burstwo, džělačer... Při wulkej mocy, kotryž ma kapital, je tutón w sejmach přez swojich zastupnikow w sejmach stejnje docpěi, štož je chcył: Kulturkampf, swobodne překupstwo, swobodne přečahowanje, swobodne lichanje — to wšo je pjenježny liberalizm plodži!...». В кн.: Pawoł Nowotny. Čišnskeho narodny program na zakładže jeho swětonahlada. Budyšin, 1960, стор. 102—103.

¹² Вище ми зазначали, що формування стандартної мови закінчилося через кілька десятиріч після початку національного відродження. Коли ж ми говоримо про формування і вживання наукової прози на сторінках «Часопису Матиці сербської» вже в п'ятдесяті роки XIX ст., то в цьому нема протиріччя. «Часопис Матиці сербської» від самого початку свого існування був інструментом створення єдиної стандартної мови верхніх лужичан шляхом зближення католицького і протестантського варіантів. Отже, на сторінках цього наукового органу формується не тільки науковий стиль, але й взагалі стандартна мова.

стантські). Зрештою, в умовах планомирної германізації серболужицька мова в школах не посідала належного місця¹³.

Таким чином, до першої світової війни сфери вживання стандартної мови були дуже обмежені.

У так званій Веймарській республіці становище серболужицької мови не стало кращим. Лужицькі серби не мали рівних прав з німцями. Вони не могли дійово боротися за рідну мову. Активно на захист прав лужицьких сербів виступали лише німецькі комуністи, але реакційний уряд відхилив їх справедливі вимоги¹⁴.

Після захоплення влади фашистами всі умови для розвитку лужицької культури, науки, шкільної справи, а разом з ними для розвитку стандартної мови були ліквідовані. Протягом перших чотирьох років фашистської диктатури все культурне життя лужицьких сербів було брутально придушене¹⁵.

Перемога Радянської Армії над німецьким фашизмом, встановлення демократичного ладу в східній частині Німеччини створили передумови для культурного зростання лужичан, включення їх в активне громадське життя. Розпочався новий період їх розвитку, зв'язаний з визволенням від національного і соціального гніту.

«Зародження кожної великої епохи залишало глибокі сліди в розвитку мови. Це природно, бо мова як знаряддя мислення і спілкування діалектично зв'язана з життям і розвитком суспільства»,¹⁶ — писав академік Б. Гавранек. Насправді ж у випадку з лужицькою мовою можна говорити не тільки про «сліди в розвитку мови», а й про справжню революцію.

Однак не можна розвиток стандартної лужицької мови ставити на один рівень з розвитком інших літературних слов'янських мов. Кожна з них в межах національної соціалістичної чи народної республіки (наприклад, українська чи білоруська в СРСР, чеська в ЧССР, македонська в СФРЮ, болгарська в НРБ і т. д.) є мовою спілкування переважної більшості населення. Лужичани ж — це невеличка національна меншість НДР (0,6% населення країни), і, цілком природно, засобом спілкування переважної більшості населення в межах республіки є мова німецька. Тому, хоч рівноправність лужицьких сербів гарантується конституцією НДР, і створені всі необхідні умови для всебічного розвитку національної культури і лужицької мови¹⁷, а в піднесенні лужицької культури зацікавлені всі трудящі НДР¹⁸, сфе-

¹³ Див. уривок з документа Міністерства культури Саксонії від 1893 р.: «Відповідно до цього читання в початкових класах має здійснюватися за німецьким або німецько-лужицьким букварем, в якому повинні міститися тексти на обох мовах. В середніх і старших класах повинні вживатися тільки німецькі книги для читання, а для лужицьких дітей також і біблія, церковний пісенник, катехізис і біблійні історії лужицькою мовою». В кн.: Hertmut Z w a h r. Sorbische Volksbewegung. Dokumentation 1872—1918. Bautzen, 1968, стор. 36. Див. також текст 20 параграфа шкільного закону від травня 1911 р. (прийнятого 28 листопада 1912 р.), в якому говориться про те, що для навчання лужицької мови відводиться 1—2 години на тиждень в перших двох класах. У старших класах всі предмети викладаються німецькою мовою. Тільки наука релігії відбувається з «одночасним використанням» лужицької мови, якщо в парафії є серболужицька богослужба. В кн.: Hartmut Z w a h r. Sorbische Volksbewegung..., стор. 189.

¹⁴ 17 лютого 1927 р. парламентська група КПН, до складу якої входив товариш Вальтер Ульбріхт, подала законопроект саксонському парламенту про надання лужичанам рівних прав з німцями, про вільний розвиток лужицької мови і культури. Див.: Die Sorben..., стор. 57.

¹⁵ Див.: К. Трофимович, В. Моторний. Нариси з історії серболужицької літератури. Вид-во Львівського університету, 1970, стор. 43.

¹⁶ В. Н а в г á н е к. Kulturní revoluce a kultura jazyka. «Naše řeč», 1960, Nr. 1—2, стор. 1.

¹⁷ Див. текст статті 40 на стор. 93.

¹⁸ «Сьогодні сербська культура у все більших масштабах стає духовним здобутком всього населення, громадян нашої республіки сербської і німецької національності». VII. Zwjazkowy kongres Domowiny. Protokol. Budyšin, 1969, стор. 102.

ри вживання стандартної лужицької мови внаслідок нечисленності її носіїв не можуть дорівнювати сферам вживання, наприклад, української, болгарської чи навіть македонської мов. (Остання лише після другої світової війни в соціалістичній Югославії була визнана рівноправною мовою). Зрештою, нешироке вживання стандартної мови народу аж ніяк не може свідчити про обмеження його духовних потенцій¹⁹, про бідність або нерозвиненість мови. Хоч, наприклад, лужицька мова не застосовується в армії (про спілкування в неслужбовий час між воїнами-лужичанами не говоримо), проте спеціальна лексика і фразеологія, загальна військова термінологія в лужицькій мові існує, вона вживається в художніх творах на військову тематику²⁰.

Про сфери застосування лужицької і німецької мов у суспільному житті коротко сказав Г. Шустер-Шевц, «Має місце своєрідний розподіл функцій між лужицькими мовами, якими говорять у Верхній і Нижній Лужиці²¹, і німецькою мовою. В державній і суспільно-політичній діяльності на рівні районів і гмін здебільшого користуються німецькою мовою. Це означає, що різні засідання, конференції, збори і т. д. найчастіше відбуваються німецькою мовою. Німецькою мовою публікується більшість офіційних оголошень і ведеться офіційна кореспонденція. Це, звичайно, не виключає того, що в окремих випадках у виступах і дискусіях чи в заявах громадян у державні органи вживається серболужицька мова. Вивіски на державних установах і громадських організаціях є, звичайно, двомовними.

Головна функція серболужицької мови полягає (зрозуміло, поруч з її вживанням як мови спілкування сербів у сім'ї і частково в суспільному житті) в наш час передусім у тому, що вона є основою національної серболужицької культури²²: вона вживається в художній і науковій літературі, в театрі, в школах, в пресі. Ця в цілому правильна характеристика вимагає ґрунтовнішого розкриття.

Лужицькі серби в перші дні після закінчення другої світової війни переконалися, що перемога над фашизмом відкриває перед ними великі можливості для розвитку національної культури та мови. Вже 17 травня 1945 р. комендатура Радянської Армії в Будишині (Бауцені) дала дозвіл на політичну діяльність серболужицької організації «Домовіна»; 25 травня 1945 р. ландратом району Будишин призначається лужицький серб; на початку січня 1946 р. розпочинається підготовка серболужицьких учителів в інституті в Радворі (Радіборі); 26 лютого 1946 р. голова Комуністичної партії Німеччини Вільгельм Пік проголошує підтримку прав лужицьких сербів; 8 вересня 1947 р. було організовано серболу-

¹⁹ Що це так, свідчить швидке зростання добробуту, бурхливий розвиток національних культур, всебічна підтримка, яку подає держава розвитку національних мов малих народностей СРСР, наприклад, гагаузів, комі та ін. Стандартні мови цих і інших малих народів також, зрозуміло, не можуть мати таких широких сфер вживання, як, наприклад, казахської чи української мови. Див.: Закономерности развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху (Основные процессы внутроструктурного развития тюркских, финно-угорских и монгольских языков). М., «Наука», 1969, стор. 233—235, 347—351 та ін.

²⁰ Невживання лужицької мови в армії не спричинило труднощів письменнику А. Навці в написанні романа на військову тему («Pod wopraśnej flintu»). У книзі широко представлена лужицька військова лексика (німецького походження, інтернаціональна, власна), наприклад: bataljon, bróń, gefreiter, flinta, hawbica, infanterija, jednotka, kaliber, kanona, kulomjet, major, oberwachtmeister, podoficer, podwyšk, sanitetar, soldowa knižka, wotmarš, zadnja straža, zamk (kulomjeta), zmotorizowana jednotka та ін.

²¹ Єдиний лужицький народ користується двома стандартними мовами: нижньо-лужицькою і верхньо-лужицькою. Це є наслідком колишнього адміністративного поділу Лужиці на дві частини, що входили до складу Прусії і Саксонії (є, звичайно, і інші причини). Більш розвинена — верхньо-лужицька мова.

²² Die Sorben..., стор. 127.

жицький клас у міській гімназії в Будишині; 6 липня 1947 р. виходить перший номер лужицької газети «Нова доба»...²³

Ці вибірково наведені дані свідчать про створення сприятливих умов для розвитку лужицької культури і мови ще до видання Закону про права лужицьких сербів. Цей закон, прийнятий Саксонським ландтагом 23 березня 1948 р., проголошував: Ст. 1. Під захистом закону і при підтримці держави лужицьке населення має право на користування своєю мовою і культурою та на їх розвиток. Ст. 2. Для серболужицьких дітей організуються початкові і середні школи з лужицькою мовою викладання, в них викладається також німецька мова. Ст. 3. В установах і управліннях в сербсько-німецьких районах поруч з німецькою мовою допускається також лужицька. Ст. 4. В сербсько-німецьких районах треба залучати до роботи в установах також антифашистсько і демократично настроєних лужицьких сербів відповідно до кількості сербського населення. Ст. 5. Для керівництва серболужицьким культурним життям і для його підтримки в Бауцені організується серболужицьке управління в справах культури і народної освіти... Для відбудови сербського культурного життя і його розвитку виділяються державні кошти... і т. д.²⁴

Права лужицьких сербів пізніше були гарантовані в першій Конституції НДР в 1949 р. (стаття 11), а також у Конституції 1968 року (стаття 40), де сказано: «Громадяни Німецької Демократичної Республіки серболужицької національності мають право на користування рідною мовою і на розвиток своєї культури. Дотриманню цього права сприяє держава»²⁵.

Поширенню лужицької мови в її стандартній формі сприяють різні державні організації, школи, культосвітні установи, преса тощо.

У селянських сім'ях діти лужичан знайомляться з рідною мовою лише в формі того чи іншого діалекту. (Тільки в домах лужицької інтелігенції вони з малих років можуть чути стандартну мову батьків). Вперше з стандартною мовою лужицькі діти зустрічаються в дитячих садках. Уже в 1965 р. в дитячих дошкільних закладах працювало 110 вихователюк-лужичанок, підготовлених у Лужицькому педагогічному інституті²⁶. Лужицькі діти від першого класу початкової школи до останнього класу середньої (10 класів) або розширеної середньої школи (12 класів) вивчають рідну мову²⁷. Видавництво «Домовіна» видає щорічно підручники, хрестоматії, збірники вправ з лужицької мови. Вискокваліфіковані редактори з відділу підручників дбають про бездоганний переклад з німецької мови стабільних підручників з математики, історії, біології, ручної праці та ін.²⁸

Для піднесення рівня вивчення лужицької мови і прищеплення любові до неї проводяться свята рідної мови і культури²⁹. Від 1967 р. що-

²³ Beno C y ž. Die DDR und die Sorben. Eine Dokumentation zur Nationalitätenpolitik in der DDR. Bautzen, 1969, стор. 76, 79, 87, 90, 119, 123.

²⁴ Beno C y ž. Вказ. праця, стор. 367—368.

²⁵ Там же, стор. 362.

²⁶ Protokol VI. Zwjazkowego kongresa Domowiny. Budyšin, 1965, стор. 16.

²⁷ В місцевостях, де лужицьке населення становить незначну меншість. діють школи типу Б, в яких лужицька мова є лише предметом (від 2-го до 8-го класу; у 9-10 класах лужицька мова вивчається факультативно). У школах типу А, де основною мовою є лужицька, в старших класах деякі предмети викладаються німецькою мовою. Всього на території Верхньої і Нижньої Лужиці діє 7 шкіл типу А, 85 шкіл типу Б та 2 середні розширені школи.

²⁸ Тільки за перші десять років після проголошення Закону про права лужицьких сербів були видані такі підручники верхньолужицькою мовою: біологія — 5 різних назв, хімія — 4, фізика — 2, географія — 5, російська мова — 2, історія — 7, музика і співи — 8, латинська мова — 1, математика — 19, верхньолужицька мова — 40. Див. Jurij M l y n k. Serbska bibliografija 1945—1957. Bautzen, 1959, стор. 67—76.

²⁹ Наприклад, у районі Біла Вода, школи яког неодноразво критикувалися за недостатню виховну роботу з дітьми, які вивчають рідну мову, все ж в 1968 р. в 28

річно відбуваються шкільні, міські, районні і центральні олімпіади лужицької мови³⁰ та організуються спеціальні піонерські табори для учасників олімпіад серболужицької мови³¹.

Стандартна лужицька мова поширюється на широкі кола населення через «мовні школи» для дорослих. В них інколи ведеться підготовка до діяльності певного напрямку. Наприклад, «мовна школа» в Мінакалі підготувала в 1969 р. 51 дівчину для роботи кореспондентами. Головним предметом в їх навчальному плані була лужицька мова³².

Норми серболужицької мови засвоюються багатьма жителями міст і районів за допомогою народних університетів. Ось що, наприклад, читаємо в окремо виданому і широко розповсюдженому плані народного університету культури в Будишині на 1958 р.: «Районний народний університет проводить у містах і гмінах, населених німецьким і серболужицьким населенням, як і в гмінах з перевагою німецького населення, гуртки для вивчення лужицької мови і письма. Ці мовні гуртки мають на меті вивчення не тільки граматики, стилістики і орфографії, але й практичне вивчення лужицької літератури, історії та етнографії». Навчання в гуртках проводиться безкоштовно. Для гуртківців видаються спеціальні підручники і посібники³³.

Поширенню стандартної верхньолужицької мови сприяє також театр у Будишині (працює з 1948 р.). Якщо в перші роки існування лужицького театру кількість відвідувачів була обмежена (що привело до об'єднання його у 1963—1964 р. з німецьким³⁴), то останнім часом регулярно на вистави театру їздять лужицькі трудящі з усіх куточків маленької Лужиці³⁵.

Немале значення для поширення нормативної стандартної мови мають радіопередачі. На VII конгресі Домовіни в 1969 р. було відзначено, що серболужицька редакція радіо НДР (в м. Котбусі) відіграла велику роль у піднесенні культури лужичан³⁶.

Найкращі знавці стандартної лужицької мови — письменники, — перебуваючи у безпосередньому контакті з населенням, сприяють поступовому, хоч і повільному проникненню відшліфованої і унормованої мови в широкі маси. Творчі вечори лужицьких майстрів слова, зустрічі письменників з населенням періодично відбуваються не лише в клубі «Сербський будинок» в Будишині, а й в містах і селах³⁷. Такі зустрічі стимулюють роботу гуртків художнього слова та драматичних, які ство-

школах були проведені «мовні лінійки», а в 6 школах — «свята сербської мови і культури». Див.: VII. Zwjazkowy kongres Domowiny, стор. 31.

³⁰ У 1968 р. в Центральній олімпіаді сербської мови взяло участь 97 учнів з 22 шкіл Верхньої і Нижньої Лужиці. Див.: Protokol VII. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 34. У 1970 році у Центральній олімпіаді взяло участь 100 учнів. Див.: «Nowa doba», 12 IX 1970.

³¹ В 1967 р. в таборі побувало 120 учнів, у 1968 та 1970 рр. — 200. Див.: Protokol VII. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 34; «Nowa doba», 12 IX, 1970.

³² Protokol VII. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 22—23.

³³ Див., наприклад: Hornjoserbsčina. Wučbnica za kublanje dorosćenych na Centralnej serbskej řečnej šuli Minakal (Za internatne a eksternatne kursy). «Domowina», 1967 (в чотирьох випусках, 260 сторінок).

³⁴ Beno C u ž. Вказ. праця, стор. 180.

³⁵ М. Гельгестова пише: «Півтора року тому в Мілоціцах (село сусіднього Каменського району. — К. Т.) не було жодного відвідувача Німецько-сербського народного театру. Тепер же, коли їде «театральний автобус», то в нього сідає 10—20 жителів села». «Nowa doba» 3. IX. 1970 р.

³⁶ Редакція веде передачі 290 хвилин на тиждень. Protokol VII. Zwjazkowego kongresa Domowiny, с. 19.

³⁷ Газета «Нова доба», наприклад, повідомляла (18. IX. 1970 р.) про виступи 16 вересня та 17 вересня 1970 р. в селах Нова Веска (Нойдерфель), Ворклеци (Рекельвіц), Рожант (Розенталь), Смердзяца (Шмерліц), Горки (Горка), Мілоціци (Мілтціц), Панціці (Паншвіц), Смечкеци (Шмеквіц) відомих сучасних літераторів — Марії Кубашец, Яна Ворнара, Петра Малінка, Цирила Колі, Кіта Лоренца, Бена Шолти, Юрія Коха, Юрія Брезана.

рено при багатьох сільських клубах³⁸. Чималу роль у поліпшенні мовної культури населення мають аматорські театри в Хросціцах (Кросвіц), Рожанті (Розенталі) та ін. Особливо слід відзначити діяльність аматорського театру при серболужицькому видавництві «Домовіна» в Будишині, який досягнув високого професіонального рівня. За великі заслуги в піднесенні культури НДР і за перемоги в конкурсах колектив театру нагороджений державною премією 2-го ступеня і срібною медаллю. Золоту медаль здобув дитячий колектив цього театру³⁹.

Найдавніша й найширша сфера вживання стандартної мови — художня література. За чверть століття після війни в ній відбулися значні якісні і кількісні зміни. Якщо до 1937 р., тобто до заборони фашистською владою Німеччини лужицьких видань, лужицька література обмежувалася поезією, новелами, оповіданнями або невеликими за розміром повістями, то в Німецькій Демократичній Республіці процвітають усі роди і жанри художньої серболужицької літератури. Слід підкреслити бурхливий розвиток драматургії, яка в минулому була представлена лише окремими незначними творами. П'єси Юрія Брезана, Петра Малінка, Юрія Коха та інших дають не тільки естетичну насолоду широкому колам лужицького населення, а й демонструють йому зразкову літературну мову.

Зовсім новим жанром для серболужицької літератури є роман. З'явилися такі великі твори як «Ян» Курта Кренца, романи-трилогії Марії Кубашец («Босцій Сербін») та Юрія Брезана («Фелікс Гануш»). З прозовими творами виступають також такі письменники як Ганьжа Б'єншова, Марія Млинкова (померла навесні 1971 р.), Антон Навка, Бено Шолта, Павол Фелькель, Мерцін Новак-Нехорнський, Цирил Коля, Юрій Кох, Юрій Кубаш-Ворклезан та ін.

Розквіт нової поезії завдячується як поетам старшого покоління — Юзефу Новаку та Яну Лайнерту, так і молодшим — Юрію Брезану та Юрію Вуєшу (помер в грудні 1968 р.). Великий вклад у розвиток поезії внесли Юрій Млинк (помер влітку 1971 р.), Юрій Кох, Герат Лібш, Кіто Лоренц.

Збагаченню лужицької літератури і літературної мови сприяють численні переклади найкращих зразків світової літератури (в тому числі російської — І. Тургенева, Л. Толстого, української — М. Коцюбинського). Слід згадати ім'я письменниці Каті Малінкової, яка має великі заслуги в галузі художнього перекладу.

Про високу якість художньої літератури лужицьких сербів свідчить зацікавлення нею за рубежом країни⁴⁰.

Художня література знаходить усе більше розповсюдження серед населення. Прагнучи задовольнити запити трудящих, видавництво «Домовіна» випускає дуже багато творів оригінальної і перекладної літератури. За двадцять років після проголошення Закону про права лужицьких сербів було видано 312 назв художньої літератури для дітей, молоді та дорослих⁴¹.

Таким чином, вживання стандартної верхньолужицької мови в сфері художньої літератури у післявоєнні роки не тільки розширилося, а й здобуло дальші можливості розвитку і впливу на все населення Лужиці.

Особливе значення в справі поширення стандартної мови серед широких кіл лужицького населення мають газети, журнали та книги,

³⁸ Protokol VII. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 108.

³⁹ Вено С у ж. Вказ. праця, стор. 322, 342, 314.

⁴⁰ Антології лужицької поезії видавалися болгарською, польською, українською, білоруською і сербохорватською мовами. Твори Юрія Брезана видавалися п'ятнадцятьма мовами світу. Див.: Die Sorben, стор. 157.

⁴¹ Nowinkar, 1968, стор. 60.

що видаються створеним в 1958 р. видавництвом «Домовіна»⁴². Кожного року лужицькі серби в середньому одержують близько 60 книжок (художньої літератури, підручників, наукових видань тощо)⁴³. Вже десять років існує «Гурток друзів сербської книги», завданням якого є поширення серболужицького друкованого слова. Члени гуртка одержують по передплаті нововидані книжки з десятипроцентною знижкою⁴⁴.

Важко переоцінити значення періодичного друку в справі ознайомлення трудящих з нормами загальнонародної мови. В наш час верхньолужицькою мовою видаються: щоденна газета «Нова доба» (з щотижневим ілюстрованим додатком), громадсько-політичний та культурний журнал «Розгляд», двотижневик для дітей «Полум'я», педагогічний журнал «Сербська школа». Про журнал «Літопис» буде сказано нижче.

В газеті «Нова доба» та в журналі «Розгляд» створені умови для розвитку серболужицької публіцистики. Цей жанр приваблює як письменників і журналістів, так і громадських діячів. Публіцистичний стиль, постійно вдосконалюючись, характеризується нині ясністю і чіткістю вислову, точністю вираження думок з одночасним застосуванням образних засобів. Лужицькі публіцисти, пишучи стандартною мовою, не цураються народних слів і висловів, деяких народних граматичних засобів (наприклад, порядку слів). З одного боку, це збільшує популярність їх статей, з другого — збагачує стандартну лужицьку мову. Важко назвати імена всіх лужицьких публіцистів — їх багато. Нагадаємо лише, що всі керівники соціалістичної національної організації Домовіна (наприклад, Курт Кренц, Юрій Грос, Герберт Функа, Ян Гандрік, Юрій Гандрік, Гандрій Циж) часто виступають з статтями, що стверджують соціалістичний лад в НДР, показують торжество лєнінських ідей патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. Вони закликають до ще більшого згуртування прогресивних сил у боротьбі за соціальний прогрес і мир, викривають злочинні плани і дії американського імперіалізму та західнонімецького реваншизму. Публіцистика стала невід'ємною частиною сучасної лужицької літератури, а її мова чи не найдійовішим засобом подолання діалектної роздрібленості в Лужиці.

Функціонування стандартної верхньолужицької мови значно розширилося і в галузі науки. «На відміну від попередніх суспільних формацій сьогодні наука служить *цілому* суспільству, всьому народові, а не тільки привілейованим класам і верствам, як це було колись. Наука проникає в народ через посередництво книг, журналів і газет, а нині також через радіо і телебачення. Її вплив на народ тепер набагато більший, ніж будь-коли раніше... Так науковець через публікації якнайтісніше зв'язався з своїм народом», — пише директор Інституту серболужицького народознавства в Будишині професор, доктор Павол Новотний⁴⁵.

Основним науковим центром лужицьких сербів є згаданий Інститут (заснований у 1952 р.), який видає відомий в усіх славістичних осередках світу «Літопис» у трьох серіях (мова та література, історія, фольклор та етнографія). Наприклад, річний обсяг серії «мова та література» становить 16 друкованих аркушів. Інститут видає також серію «Праць» («Spisy Instituta za serbski ludospyt») ⁴⁶.

⁴² Раніше лужицькі книжки видавалися іншими видавництвами, наприклад «Volk und Wissen».

⁴³ Nowinkar, 1968, стор. 60.

⁴⁴ За перші сім років існування гуртка його члени одержали 25000 примірників серболужицьких книг. У 1969 р. було розіслано передплатникам 14 назв нових книжок. Див.: Nowinkar, 1968, стор. 61; Nowinkar, 1969, стор. 40.

⁴⁵ Nowinkar, 1968, стор. 21.

⁴⁶ В названій серії вийшли, наприклад, такі великі монографії лужицькою мовою,

Науковцям Будишина, а також працівникам Серболужицького інституту при Лейпцігському університеті, який є важливою науковою і навчальною установою (директор — професор, доктор Г. Шустер-Шевц), видаються наукові праці і поза згаданю серією⁴⁷. Не можна не назвати великого колективного компендіуму про лужицьку мову та літературу «Serbšćina», який відіграв величезну роль у підготовці вчителів-словесників для лужицьких шкіл⁴⁸.

Слід окремо відзначити, що філологи обох серболужицьких інститутів, а також окремі науковці інших наукових осередків НДР⁴⁹ в усіх раніше згаданих наукових і громадсько-політичних журналах приділяють питанням нормування стандартної мови велику увагу. Необхідно також згадати видання термінологічних словників з різних галузей науки, а також першого в історії лужицького мовознавства нормативного орфографічного словника⁵⁰.

Нормуванням стандартної мови займається також спеціально створена комісія («Rěčna komisija»).

Бурхливий розвиток стандартної верхньолужицької мови, розширення її майже на всі сфери суспільної діяльності людини є явищем закономірним. Держава, в якій успішно будується соціалізм, дбає про духовний розвиток усіх членів суспільства незалежно від їх національної чи расової приналежності.

Проте не можна не помітити певних об'єктивних і суб'єктивних факторів, які інколи гальмують загальний поступальний процес удосконалення і розширення стандартної мови.

При загальному високому рівні навчання в школі стандартною лужицькою мовою є випадки недостатньої уваги вчителів до викладання і недостатньої кваліфікації учителів. Це є однією з причин того, що в окремих випадках батьки не вважають доцільним навчати дітей рідної мови в школі⁵¹. Іншою причиною неохоплення всіх лужицьких дітей навчанням серболужицькою мовою⁵² є змішані німецько-лужицькі подружжя, які не завжди можуть або хочуть сприяти навчанню дитини лужицької мови. В окремих випадках, мабуть, мали місце залишки зневажливого ставлення до лужицької мови⁵³.

як: Rudolf Jenč. Stawizny serbskeho pismowstwa. Budyšin, I, 1954, II, 1960; Pawol Nowotny. Cišinskeho narodny program na zakladze jeho swětonahlada. Budyšin, 1960; Ota Wičaz. Handrij Zejler a jeho doba. Budyšin, 1955; наукові збірники Studije k serbskej dialektologiji. Budyšin, 1963; Sorabistske přinoški k VI. mjezynarodnemu kongresu slawistow w Praze 1968. Budyšin, 1968 (у збірниках є статті, опубліковані іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами) тощо. Всього видано понад 30 томів цієї серії.

⁴⁷ Наприклад; Hinc Sewc. Gramatika hornjoserbskeje rěče. Budyšin, 1968; Filip Jakubaš. Hornjoserbsko-němski słownik. Budyšin, 1954; Hubert Zur. Komuž muza pjero wodži. Budyšin, 1963 та ін.

⁴⁸ Serbšćina. Studijne listy. Mały Wjelkow, I—IV, 1956—1957 (всього 2448 сторінок!).

⁴⁹ У першу чергу треба назвати Рональда Леча (Ronald Lötzsche), наукового працівника Інституту мовознавства АН НДР в Берліні.

⁵⁰ P. Völkel. Hornjoserbski šulski prawopisny słownik, Budyšin, 1962 (ротопринт). У 1970 р. вийшов цього ж автора Hornjoserbsko-němski słownik — Obersorbisch-deutsches Wörterbuch (Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče). Budyšin, 1970.

⁵¹ Протокол VII. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 98.

⁵² На VI з'їзді Домовіни в березні 1965 р. вказувалося, що в ряді шкіл кількість тих, що навчаються лужицькою мовою, знизилася. На початку 1966 р. було близько 5 тис. дітей, що навчалися рідною мовою. Див.: Протокол VI. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 51. На VII з'їзді (лютий 1969 р.) наводилися такі числа: 1966—1967 навчальний рік — 3817 учнів, 1968—1969 — 3867 учнів. Див.: VII. Zwjazkowy kongres Domowiny, Протокол, стор. 33.

⁵³ Наприклад, перший секретар Домовіни Ю. Грос на засіданні президії 29 жовтня 1964 р. (див.: «Nowa doba») вказував на факти висміювання учнів, які вчилися сербської мови в школах Яблонц-Чельно. Голова Домовіни К. Кренц на VI конгресі навів приклад, коли вихователь учнів ремісничого училища в Каменці заборонив дітям говорити на перервах по-лужицьки. Див.: Протокол VI. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 52.

Хоч кількість друкованих органів і їх тиражів значно збільшилась, газети і журнали поки що одержує не кожна серболужицька сім'я. Критикувався, наприклад, журнал «Розгляд», в якому для рядового читача друкувалося мало цікавих матеріалів, передплата на журнал проходила стихійно, без належного роз'яснення відповідних органів національної організації лужицьких сербів⁵⁴.

Збільшення кількості лужицької національної інтелігенції за роки побудови соціалізму в НДР⁵⁵ значно розширило вживання серболужицької стандартної мови. Проте необхідно відмітити, що серед робітників поширення цієї нормованої мови проходить досить повільно⁵⁶.

Таким чином, відбуваються два протилежних процеси. З одного боку, завдяки умовам, створеним урядом НДР та СЄПН, завдяки діяльності соціалістичної національної організації Домовіна серболужицька мова в післявоєнні роки перетворилася в мову, спілкування якою стало вільним, яка почала розширювати сфери свого вживання, а її стандартна форма почала поступово проникати в широкі кола населення. З другого боку, в певних колах населення Лужиці серболужицька мова перестає бути комунікативним засобом. Голоза Домовіни заявляв: «Є фактом — про це треба сказати відверто, — що збільшується кількість молодих сімей, в яких один з членів є німецької національності; про такі сім'ї вже не можна говорити як про сербські. Що такий стан є, то цього ніхто не робив зі злої волі, це створило саме життя. І ми на такі сім'ї не можемо бути злі. Адже вони виникли з любові. Попробувати це заборонити було б тільки смішно»⁵⁷.

Є й інші об'єктивні причини того, що в окремих випадках серболужицька мова перестає бути засобом спілкування. «Сербська мова не буде і не може мати однакову вагу з німецькою мовою як засіб спілкування. Не через суб'єктивні перешкоди, а з причин об'єктивних»⁵⁸.

Курт Кренц вказує і на суб'єктивні причини переходу певної частини серболужицького населення на німецьку мову. Це, наприклад, залишки колишнього ставлення до лужицької мови як до мови менш достойної. «А коли зменшення вживання лужицької мови має суб'єктивні причини, тоді можна з ними боротися також суб'єктивним фактором, наприклад, спираючись на роботу політично свідомих і фахово підготовлених людей. Такими є наші вчителі, і не тільки сербської національності»⁵⁹.

Домовіна докладає багато зусиль для збереження і розвитку лужицької мови, справедливо вважаючи, що «сербська мова і культура

⁵⁴ Про це говорив секретар Домовіни на засіданні Президії організації 21 жовтня 1965 р. («Nowa doba»). Виявляється, що з 1068 членів бюро первинних організацій Домовіни тільки 599 передплачують сербські газети. Див. також виступ першого секретаря Домовіни Ю. Гросса на засіданні Президіуму організації 16 березня 1967 р. («Nowa doba»).

⁵⁵ «На основі марксистсько-ленінської національної політики за останні 22 післявоєнні роки з рядів сербської молоді виросла сербська інтелігенція, яка налічує сьогодні близько 1555 чоловік... До 1945 р. в Німеччині її можна було полічити на пальцях двох або трьох рук». З промови Першого секретаря Домовіни на центральній конференції молоді Домовіни в Берліні 23 червня 1967 р. («Nowa doba»).

⁵⁶ Після VI-го конгресу Домовіни поживавилася культурна діяльність серед робітників-лужичан. Для них Домовіна почала влаштовувати семінари, на яких щороку одержують підготовку 60—80 чоловік. Після VI-го конгресу в національну організацію вступило 477 робітників. Значно поглибилися зв'язки Домовіни з профспілковими організаціями. Все це створює умови для більшого вживання серболужицької мови серед робітників. Див.: Protokol VII. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 26—27, 114—115, 175.

⁵⁷ Protokol VI. Zwjazkowego kongresa Domowiny, стор. 18.

⁵⁸ К. Кренц. Доповідь на з'їзді сербських педагогів 13 листопада 1965 р. («Nowa doba»).

⁵⁹ Там же.

є живим політичним і виховним фактором в... соціалістичному суспільстві»⁶⁰.

Незважаючи на певні перешкоди і труднощі, «завдяки соціальному і національному визволенню сербів були створені для сербської мови сприятливі умови для проникання її в усі галузі суспільного і культурного життя. З колишньої попелюшки, обмеженої вживанням у сім'ї або в селі, вона стала рівноправною мовою. База її вживання раптом розширилася...», — так охарактеризував сучасний стан серболужицької мови один з найвизначніших сучасних серболужицьких мовознавців Гельмут Фаска⁶¹.

Закінчуючи наше повідомлення, хочеться висловити незгоду з недооцінкою рівня розвитку і функцій сучасної верхньолужицької мови, яку знаходимо у Рудольфа Єнча. Він так висловився про свою мову: «Так залишається сербська мова розвиненою односторонньо; практично вона використовується лише в певних обмежених галузях життя. Вона залишилася мало інтелектуалізованою селянською мовою, яка в своєму розвитку не може дотримувати кроку з німецькою мовою, яка є однією з світових мов... Сербська мова є, якщо не брати до уваги інтелігенцію, для значної частини сербів тільки домашньою мовою, вона має, об'єктивно кажучи, тільки таку функцію, яку має на одномовній території діалект. Для них сербська літературна мова не є справжньою літературною мовою, а такою є німецька. Те, що в умовах одномовності виражається відношенням *діалект — літературна мова*, в сербській Лужиці виражається відношенням *сербська мова—німецька літературна мова*»⁶².

Важко полемізувати з автором вислову, бо не знаємо, що автор розуміє під терміном «сербська мова» (мова художньої літератури, розмовна мова, діалектна, стандартна?)⁶³. Але все ж таки аж ніяк не можна погодитися з Р. Єнчем у тому, що серболужицька мова *залишилася* односторонньо розвиненою, *залишилася* селянською мовою. Звичайно, серболужицька мова не дорівнює «світовій» німецькій мові, але не можна заперечувати того факту, що стандартна мова *стала* (ми спеціально протиставляємо це слово слову Р. Єнча «залишилася») *справжньою полівалентною мовою*⁶⁴.

Підведемо підсумок нашого повідомлення.

Верхньолужицька стандартна мова в період побудови соціалізму продовжує вживатись в традиційних сферах суспільного життя Лужиці, а саме — в художній літературі, публіцистиці, науці. Вживання її в цих сферах характеризується кількісними і якісними показниками, які свідчать про неабиякий розвиток стандартної мови.

Вплив верхньолужицької стандартної мови на суспільство через школи був зведений у фашистській Німеччині практично майже до нуля. Сьогодні школа — одна з основних ділянок вживання серболужицької мови. За допомогою школи стандартна мова поширюється і на інші

⁶⁰ К. Кренц. Доповідь на з'їзді сербських педагогів 13 листопада 1965 р. («Nowa doba»).

⁶¹ Tezy za V. Zwjazkowy kongres Domowiny a nadawki serbskeju řečneju komisijow. Rozhlad, 1961, Nr. 2—3, стр. 65.

⁶² Rudolf Jenč. Dwojřečnosť Serbow a serbska lingwistiska terminologija. Lětopis Instituta za serbski ludospyt. Rjad A. č. 11/1, 1964, стр. 2.

⁶³ Можна тільки припустити, що Р. Єнч відрізняє «селянську» мову від мови інтелігенції (а куди подіти «домашню» мову?), але висновок щодо функцій і розвитку мови робить загальний.

⁶⁴ Сам Р. Єнч в іншій роботі наводить цікавий факт, що найпередовіші лужицькі патріоти в своєму науковому товаристві ще в 1847 р. проводили засідання німецькою мовою. Ім, очевидно, важко було уявити, що лужицька мова може офіційно вживатися в громадському житті. Див.: Rudolf Jenč. Stawizny serbskeho pismowstwa. I. džěl. Budyšin, 1954. Яка ситуація сьогодні — досить докладно говориться в цьому повідомленні.

сфери. Новим у сучасній Лужиці є поступове проникання стандартної мови в систему дошкільного виховання і в систему навчання дорослих.

Значно розширилася сфера вживання стандартної мови у різних галузях культурного життя. В досоціалістичний період народна культура дбайливо плекалася в лужицьких селах, але стандартній мові там не було місця. Сьогодні драматичні гуртки, гуртки художнього слова, різні тематичні вечори тощо вже не обходяться без стандартної мови. Серболужицька мова в наш час звучить по радіо, з сцен професійного і аматорського театрів.

Найбільш обмежене вживання стандартної мови у виробництві, в державно-політичній та партійній сферах, тобто там, де життя зводиться для вирішення завдань громадян німецької національності та представників маленького лужицького народу.

У сфері побуту стандартна верхньолужицька мова ще не стала головним засобом спілкування, бо значна частина населення (воно зосереджене переважно в селах) продовжує користуватися місцевими діалектами і говірками. Але це характерне в більшій чи меншій мірі багатьом національним мовам. «Основними ознаками національної літературної мови є її *тенденція* до всенародності чи загальнонародності та нормативність»⁶⁵ (підкреслення наше. — К. Т.).

⁶⁵ В. В. Виноградов. Вказ. праця, стор. 26.

В. І. ЛЕНІН І БОЛГАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА (1918—1970 рр.)

Гарячий подих Великої Жовтневої революції, благотворний вплив ленінських ідей відразу ж після Жовтня вносять оновлюючий революційний струмінь у болгарську літературу.

Якщо зробити аналіз всього прогресивного розвитку болгарської літератури після 1917 р., то можна побачити, що весь він осяяний ідеями ленінізму.

В розвитку болгарської літератури велике місце займала російська пролетарська революційна література. Вона починає проникати в Болгарію наприкінці минулого і на початку нашого століття. Її поширення і вплив тісно пов'язані з традиційною дружбою двох братніх народів — російського і болгарського.

Вплив російської пролетарської революційної літератури, а згодом — радянської літератури, відіграв важливу роль у суспільному і літературному розвитку країни.

Могутнє революційне піднесення, що почалося в Болгарії після Жовтневої революції, приводить «до розмежування і поляризації творчих угруповань і напрямків, до переходу на бік народу і революції найбільш обдарованих творчих індивідуальностей, до виникнення в процесі гострої ідейно-теоретичної боротьби пролетарського революційного напрямку»¹.

У країні створюється пролетарський літературний фронт, піонерами якого були Д. Благоєв, Г. Бакалов, Д. Полянов, Г. Кирков. Чимало болгарських письменників, як от Х. Ясенов, Л. Стоянов, Л. Маринов (Ламар), поривають з своїми модерністськими захопленнями і переходять до лав пролетарських письменників.

Ще в 1918 р. БКП, незважаючи на сувору післявоєнну цензуру і антирадянську пропаганду, організувала переклади і розповсюдження багатьох радянських видань і перш за все творів В. І. Леніна — «Держава і революція», «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» та ін.

У період з 1918 по 1923 р. в Болгарії було видано 20 творів В. І. Леніна тиражем від 5 до 10 тис. примірників кожний. Ознайомлення болгарської громадськості з творами В. І. Леніна сприяло розвитку революційного напрямку в болгарській літературі.

Після військово-фашистського перевороту 9 червня 1923 р. видання та розповсюдження творів Леніна припинилося. Фашисти спорудили численні перешкоди на шляху радянської книги, без вагань знищуючи вже видані книжки. Однак військово-фашистська диктатура не зупинилася на цьому. Без суду і слідства були вбиті прогресивні поети — друзі молоді Радянської країни — Гео Милев, Христо Ясенов, Сергій Рум'янцев. Чимало письменників — Г. Бакалов, К. Кюлявков та інші —

¹ Г. Д. Вервес. Революція та література. — Зб.: «Жовтень і зарубіжні слов'янські літератури». К., 1967, стор. 7.

змушені були емігрувати. Вони знайшли другу батьківщину в Країні Рад, а їх твори, написані в умовах радянської дійсності, становлять значний вклад у розвиток пролетарської болгарської літератури.

Ленінські ідеї мали величезне значення для творців болгарської художньої літератури і, як писав тоді Сава Гановський, на пролетарському літературному фронті «проводилася боротьба проти усіх видів опортунізму, за його (фронту. — Т. Л.) дійову активізацію, за його повну ленінізацію»². Ленінські ідеї допомагали болгарським письменникам бути відданими своєму народові, служити своїм талантом визвольній боротьбі, світлим ідеям гуманізму і прогресу.

Слід відзначити, що болгарська художня література спочатку звертається до теми революції і лише згодом її увагу привертає образ вождя (власне, це стосується й інших національних літератур)³.

Як можна пояснити це явище?

Жовтень став тим поворотним пунктом, від якого творчість болгарських письменників набирає якісно нового характеру. Відійшли в минуле старі індивідуалістичні та символістські догми. Стрімкий революційний розвиток приніс в своїх крилах нового поета — співця революції, Христо Смирненського. В його поетичному арсеналі ім'я В. І. Леніна не згадується безпосередньо. Вірші поета вирують «вогненними хвилями пролетарського моря». Це гімни революції («Червоні ескадриони», «Москва», «Північний Спартак», «Російський Прометей»). Космічна символіка революційної лірики Смирненського виражає колективну волю, волю мільйонів і включає болгарську літературу до світового революційного руху.

В творах Смирненського та інших болгарських поетів 20-х років (Христо Ясенова, Гео Милева), ми не знайдемо образу окремої особи. У своїй творчості ці поети зливаються з революцією, з народом.

Цілком закономірно, що така поезія не могла відразу переключитися на створення образу окремої людини з притаманними лише їй індивідуальними і психологічними рисами. Для цього потрібен був час, а також якісні зміни в літературному процесі. Ми говоримо про поезію, тому що в інших жанрах ленінська тема висвітлюється надзвичайно мало.

Володимир Ілліч Ленін привернув до себе увагу болгарської літературної громадськості перш за все як глава держави і політичний діяч. У політичних фейлетонах Х. Ясенова «Новорічні подарунки» та «Денікінський ранок в редакції газети «Мир», а також в містично-феєричній фантазії на одну дію «Камінь падає з неба» Х. Смирненського про В. І. Леніна говориться як про символ російської революції. З іменем вождя революції ми зустрічаємося в публіцистичних статтях і нарисах, що друкувалися в прогресивній болгарській пресі, а також у романі Е. Караславова «Звичайні люди». Однак значних прозових творів про Володимира Ілліча не було написано.

Самобутня і цікава історія болгарської поетичної Ленініани. Вперше на її сторінках ми зустрічаємось з образом великого вождя революції у вірші ветерана болгарської пролетарської поезії Димитра Полянова «Радянська Росія» (1921 р.). Поява цього твору була викликана величезним інтересом до молодого радянської країни, де владу вперше в світі взяв у свої руки пролетаріат. Поет славить народ, який творить епопею, великий розум і досвід Леніна:

От страшний хаос вий творите епопея,
Съе опита велик и Лениновий ум.

² «Работническо литературен фронт» (далі — «РЛФ»), рік 2, 1931, № 61. Цит. за вид. «Съветската литература в България 1918—1944 г.», София, 1961, стор. 75.

³ О. В. Шпильова. Образ вождя революції. — Зб.: «Жовтень і зарубіжні слов'янські літератури». К., 1967, стор. 59.

Полянов не один раз звертається до образу В. І. Леніна («Великий кормчий» — 1924, «Ода Леніну» — 1925, «Ленін» — 1927 та ін). Пролетарський поет змальовує Леніна перш за все як вождя. Він намагався показати В. І. Леніна як продовжувача ідей Маркса. Ленін-вождь зливається з народом: «у народі, в пролетарських верствах черпає він свою силу і могутність» («в народа той мощта береше своя, във пролетарський трудов слой»).

Незважаючи на узагальненість і символічність образу вождя, Полянов все ж зробив крок уперед в індивідуалізації В. І. Леніна. Він першим серед болгарських поетів наблизився до розуміння великого перетворюючого значення ідей ленінізму.

Велике значення для болгарської літератури мала публікація в журналі «Ново време» статті «Партійна організація і партійна література»⁴. Цей геніальний твір Володимира Ілліча Леніна відіграв важливу роль у жорсткій боротьбі, яка велася на літературному фронті, дав прогресивним болгарським письменникам зброю, з допомогою якої вони могли викривати фашизм, боротися проти різноманітних відхилень від правильної пр летарської лінії, втілювати в художніх творах прогресивні ідеї.

Здійснити ці завдання письменники могли тільки спираючись на геніальні ленінські положення щодо літератури.

У ці роки в Болгарії видавалося багато творів В. І. Леніна — «Матеріалізм і емпіріокритицизм», Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», «Лев Толстой, як дзеркало російської революції», «Що робити?». Нелегально була надрукована історична промова В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу.

Болгарська буржуазна преса того часу друкувала матеріали біографічного характеру про Леніна, в яких спотворювала образ великого вождя. Це спонукало керівні органи БКП видати правдиву біографію В. І. Леніна, що дало можливість болгарському народові ближче познайомитися з життям великого вождя, який запалив вогонь революції.

Скорботою і біллю відгукнулись серця прогресивних діячів бдлгарської літератури на смерть Володимира Ілліча Леніна. З'явилися нові твори про вождя революції, пройняті гіркотою втрати. На сторінках прогресивної болгарської преси не раз друкувався нарис Горького про Леніна. Помисли і почуття, що хвилювали болгарських пролетарських письменників, знайшли свій вираз у некролозі Гео Милева: «Ленін помер. Хіба не нісенітниця сказати «помер» про таку незмірно велику людину, яка обезсмертила себе ще в дні свого земного життя... Справи Майбутнього будуть оцінкою його ділам. Сьогодні ми всі — і вороги, і прихильники — знаємо тільки одне: Ленін був одним з тих титанів історії, які народжуються раз на тисячу літ...»⁵.

Титанічний образ вождя в цьому некролозі ніби перегукується з віршем Ангела Каралійчева «Людина». В ньому поет не тільки схиляе голову, оплакуючи незмірну втрату, він вірить в те, що ідеї Леніна житимуть вічно і вестимуть людство до перемоги.

Гнітюча атмосфера, що нависла над Болгарією після поразки антифашистського повстання 1923 р., спад революційної боротьби, викликаний жорстоким терором фашистів, в 1927 р. змінюється новим наростанням революційного піднесення. У цей час знову легалізується Комуністична партія (під назвою Робітнича партія).

У 1927 р. світова прогресивна громадськість відзначила десятиріччя Жовтневої революції, і з нагоди цього ювілею болгарські поети по-

⁴ Стаття «Партійна організація і партійна література» була надрукована і в журналі «Нов път», редактором якого був Г. Бакалов.

⁵ Некролог Гео Милева був опублікований в журналі «Пламък», 1924 р., № 2 (переклад наш. — Т. Л.).

повнили свою Ленініану рядом нових творів. Це вірші Крума Кюлявкова, Ніколи Ланкова. У них немає ще всебічного відтворення образу Володимира Ілліча Леніна, бо в цей період згадані автори не змогли піднятися вище змалювання традиційного образу Леніна-вождя, характерного для поезії 20-х років.

Зростання революційної свідомості пролетаріату, конкретні прояви його боротьби позначилися і на розвитку болгарської революційної лірики. Вона відображає новий етап боротьби робітничого класу. Боротьба іде не на життя, а на смерть, без вагань і компромісів. Із сфери суспільно-політичної вона переноситься в літературну сферу, де пролетарські письменники боролися з представниками реакції в літературі.

Христо Радевський, Младен Ісаєв, Нікола Ланков, Камен Зидаров, Крум Кюлявков зробили свої перші кроки в поезії після повстання 1923 р. В 30-ті роки вони друкують свої твори на сторінках журналів «РЛФ», «Щит», «Кормило», «Литературен преглед». Їхні твори були пройняті високим розумінням свого поетичного обов'язку. Вони твердо стали на шлях боротьби за свободу свого народу і вже ніколи не звертали з нього.

Високими ленінськими ідеями пройнятий літературний маніфест (надрукований в газеті «Щит» — липень 1934 р.) Л. Стоянова, Г. Караславова, Н. Хрелкова, М. Андонова, в якому вони заявили: «Боротьба за визнання радянської культури — це боротьба за майбутнє людства і ухилитися від цієї боротьби не може жодна мисляча людина, жоден письменник».

Навіть тоді, коли фашисти заборонили усі прогресивні літературні видання, письменники-комуністи продовжували боротися, друкуючи свої твори на окремих літературних листках, пропагуючи досягнення радянської культури, знайомлячи болгарський народ з успіхами соціалістичного будівництва в СРСР.

У житті і в літературі болгарські письменники виявляють високу партійну свідомість, керуючись ленінськими ідеями, беруть активну участь у роботі комуністичної партії — в зборах, мітингах, страйках. Цим можна пояснити те, що в їх творчості ми вже не зустрічаємося з абстрактним загальним уявленням про революцію.

Новий час породив нових поетів і нові образи. Їхні полум'яні вірші пройняті духом боротьби, партійності і цілеспрямованості. Особливо характерними щодо цього є вірші Х. Радевського «Перше травня», «Ми ростемо», «Партії». Саме життя примусило поетів стати відкритими пропагандистами, допомогло їм позбутися абстрактних уявлень про боротьбу як про космічний похід мільйонів.

Нового звучання набуває і образ Леніна. Він стає більш конкретним, земним. Уже у віршах «Піонерія» і «Ленін» Крума Кюлявкова, якому пощастило бачити Леніна і розмовляти з ним, ми бачимо спробу дати конкретну характеристику вождя.

У 30-ті роки було написано ряд творів, присвячених великому Жовтню. В них незмінно присутній образ В. І. Леніна.

В ръцете на кронштадски моряк и стрелец,
аз стрелях от бойния борд на Аврора,
А после и в Зимния царски дворец
аз влязох с бунтовните хора...

Над Петроград вееше снежня вихър,
ала заговореше Ленин — и ставаше тихо-

(Младен Ісаєв. «Поема за винтовката» — «Поема про гвинтівку») ⁶. Тут ясно бачимо трансформацію, яка відбулася з символікою і образністю болгарської поезії, нове переосмислення подій революції.

⁶ Под знамето на Октомври — 1917—1957. София, 1957, стор. 94.

Болгарський поет-комуніст, борець проти фашизму, бачить себе серед тих, хто штурмував Зимовий палац, в його руках гвинтівка кронштадського матроса, він розуміє, що своєю боротьбою продовжує справу Жовтня, що теперішнє і майбутнє Болгарії осяяне іменем Леніна.

З «Поемою про гвинтівку» Младена Ісаєва перегукується вірш «Ленін» Ламара. (Ламар — це псевдонім болгарського поета Лалю Маринова).

...Но изтока разпръскваше сияние
Над Ладога огре звезда червена.
Работниците слушаха с желание
В нощта премъдрите слова на Ленин.⁷

Слід відзначити, що в поезії 30-х років іноді відчувається плакатність і навіть схематизм зображення. Це до деякої міри пояснюється тимчасовим сектантським курсом БКП. Коли з сектанством було покінчено, декларативність, плакатність і описовість зникають із болгарської революційної поезії. Вона збагачується новими художніми засобами і новими образами.

Однак, незважаючи на великий інтерес до радянської країни, до ленінської спадщини, образ Леніна ще не одержав належного розвитку в поезії 30-х років.

Поезія 30-х років підготувала ґрунт для появи геніального творця Николи Вапцарова, у віршах якого відтворено гострий драматизм сучасності. Лінія розвитку образу Леніна-людини, реально існуючого, з яким можна поговорити про всі злободенні питання сучасності, чия присутність відчутна в суворих буднях боротьби з фашизмом, лінія, що лише намічалася в творчості Кюлявкова одержала дальший розвиток у творчості Вапцарова.

У вірші «Доповідь» поет звертається до образу Леніна з тим, щоб довести свою правоту, правильність свого розуміння боротьби.

...Аз чувствувам горещите думи
на Ленин:
«Прав е другарят Вапцаров», — ще
каже.

Уся творчість поета-борця проінята ленінськими ідеями, вона є найкращим втіленням ленінського розуміння партійності в літературі, поет «вважає себе послідовником ленінського вчення, бачить у Леніні свого ідейного наставника, але, як і для Кюлявкова, для нього Ленін конкретна людина»⁸.

Вапцаров добре знав творчість Маяковського, був знайомий з його поемою «В. І. Ленін» і захоплювався нею. Тому йому дуже хотілося написати таку ж поему про те, як в Болгарії сприймають образ великого Леніна. Цьому задумові не судилося здійснитися. Фашистська куля обірвала життя поета. Він загинув на бойовому посту в кривавому двобої з фашизмом. Життєвий подвиг поета — це логічний підсумок його поезії.

Гуманізм Вапцарова піднісся на сходинку вище від гуманізму його попередників. У його творах б'ється пульс нового часу, в пошуках правди життя він піднімається над щоденними буднями боротьби і робить крок у майбутнє, де «життя буде прекраснішим за пісню, прекрасніше від весняного дня». («Пісня про людину»).

Гуманізм Вапцарова одержав свій дальший розвиток у літературі визволеної Болгарії, коли докорінно змінилися дійсність і естетична та художня думка.

⁷ Под знамето на Октомври — 1917—1957. София, 1957, стор. 114.

⁸ А. В. Шпильова. Вказ. праця, стор. 93.

Продовжуючи кращі традиції болгарської пролетарської літератури, поети знову і знову звертаються до образу вождя революції, розвиваючи те нове, яке тільки зароджувалось до визволення Болгарії від фашизму у вересні 1944 р.

Процес створення високохудожнього поетичного образу В. І. Леніна відбувається безперервно. У кожному дні нової Болгарії живе сила перетворюючих ленінських ідей.

В цьому процесі ми можемо відзначити періоди найбільшої інтенсивності — це дні святкування роковин Жовтня — 1957 та 1967 рр. та святкування 90-річчя та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна (1960—1970 рр). І це легко пояснити. Адже в свідомості всього прогресивного людства Ленін і Жовтень становлять єдине ціле. Закономірно, що в ювілейні роки болгарська поетична Ленініана збагатилася новими талановитими творами. Ім'я вождя стало прапором нового вільного життя. Під цим прапором боролися партизани. В своїй поемі «Володимирові Іллічу Леніну» партизанський поет Веселін Андреев від імені своїх товаришів клянеться високо нести ленінське знамено, примножувати його славу мужньою боротьбою. Ім'я Леніна веде за собою народи світу.

Ти умря
Блазимир Илич,
но в смъртта си
превзел вечността,
ти си с нас,
влял ни своите сили —
и към щастие водиш света⁹.

Героїка партизанських буднів, майбутне, вільна Болгарія, що буде нове життя в свідомості ліричного героя Васеліна Андреева, нерозривно зв'язані з справою Жовтня, з його вождем. Він бачить образ вождя в здійсненній мрії, в подвигу тих, хто зі зброєю в руках боровся під знаменем його ідей.

Мотив безсмерття ленінських ідей пронизує всю болгарську літературу. В зображенні вождя в ній тісно переплітається традиційне і нове. Спираючись на кращі традиції пролетарської революційної літератури, поезія народної Болгарії, удосконалюючи свою майстерність, продовжує оспівувати В. І. Леніна, бачить у ньому невичерпне джерело творчості і натхнення.

Важко знайти сьогодні серед болгарських поетів кого-небудь, хто не звертався б до ленінської теми і теми Жовтня. Поети старшого покоління згадують у своїх творах дні, коли Болгарію сколихнув залп «Аврори», і солдати вирушили шукати ленінську правду. Вони були розгромлені, але вірили в те, що їх справа переможе (мається на увазі солдатське повстання 1918 р., яке ввійшло в історію під назвою Влдайське повстання):

...и в сърцето ни одничко име: Ленин
бе надеждата
на бъдните ни дни.
(Людмил Стоянов. «Ленін») ¹⁰.

Поряд з творами, побудованими на матеріалі спогадів, у болгарській Ленініані багато сторінок навіяні відвіданням ленінських місць.

Так, відома болгарська поетеса Єлизавета Багряна пише теплі хвилюючі вірші «У Леніна в Пороніно», Марія Грубешлієва доповнює цю тему віршами «Мавзолей Леніна», «Москва», що виникли під впливом безпосереднього особистого контакту з першою країною соціалізму. З віршами Марії Грубешлієвої перегукуються поема Николи Маранго-

⁹ Под знамето на Октомври — 1917—1957. София, 1957, стор. 133.

¹⁰ Там же, стор. 85.

зова «Від Ялова до Воронежа», а також його вірш «Ленін». У радянських людях, в їхній творчій праці Марангозов бачить перетворюючу силу духу Леніна, втілення його геніальних ідей.

Правда, у цих творах ми подекуди ще зустрічаємося з публіцистично-декларативним змалюванням Леніна.

Монументальне зображення Леніна характерне для циклу віршів «Картини з життя Леніна» Ангела Тодорова, де з окремих епізодів біографії перед нами постає образ великого натхненника революції, який вказує нам дорогу в майбутнє.

Ний Ленин така ще запомним,
Навеки той жив е така:
До знамето — в оня октомври
Нът сочи ни с варна рька ¹¹.

Аналогічний вірш «Ленін у Смольному» є і в Н. Марангозова:

...В кабинета си Ленин стои замечтан,
деноношно той бди и чертае на глобуса
на човешкото щастие — златния мередиан.

У вірші Марангозова ми бачимо лінію глибокого узагальнення, велику концентрацію героїко-романтичної символіки. Ця лінія найбільш виразно виступає в творчості інших болгарських поетів.

Високою патетикою пройняті слова вірша «Леніну 90-то років» Камена Зидарова, поета, який не раз звертався у своїй творчості до ленінської теми, до теми безсмерття вождя:

Ясні дні вже відходять і весни минають,
Навіть скеля — і та розсипається в прах...
Один вічний лиш ти, твоя слава безкраю.
Кров палає твоя в наших вірних серцях ¹².

Оцінюючи роль Леніна в нашому сьогоденні, Христо Радевський звертається до історичних фактів (вірш «Сини комунізму»). І якщо в його творах, написаних до вересня 1944 р., ми зустрічаємося з образом Леніна-трибуна, то тепер ми бачимо якісно відмінний образ. Це образ вождя, який живе в світлому сьогодні народу, що взяв долю в свої руки.

У болгарській літературі немало прикладів такого трактування образу Леніна. При всій різноманітності стилю і барв ці способи споріднює одне — позиція автора, стоячи на якій, він змальовує великого вождя.

Традицію такого переосмислення образу В. І. Леніна, закладену болгарською пролетарською літературою, сьогодні продовжують і удосконалюють молоді представники сучасної поезії. На ґрунті цієї та інших прогресивних традицій виростає те нове, що внесли в поезію молоді поети — «антени сучасності» (за образним висловленням поета Володимира Башева). Це нове проявляється у заглибленні, індивідуалізації і конкретизації образів.

Сучасна болгарська література, спираючись на гуманістичні засади революційної творчості Вапцарова, підняла на свій щит просту людину. В результаті цього з'явився інший підхід до зображення В. І. Леніна як простої земної людини:

Пред бойного предмостие
на двадесети век
застанал той на пост и е
навеки там нашрек,
за благого на простия обикновен човек.

(Н. Марангозов. «Ленін»).

¹¹ Под знамето на Октомври — 1917—1957. София, 1957, стор. 125.

¹² Н. Зидаров. «Ленін». «Літературна Україна», 22 листопада 1966 р. (переклад П. Тичини).

До вересня 1944 р. в болгарській поезії були тільки спроби на шляху до такого зображення вождя. І зараз таких творів ще не багато; тісно переплітається в них традиційне і нове.

Особливо виділяється серед цих творів вірш Дамяна Дамянова, в якому Володимир Ілліч Ленін зображений як друг і товариш трудящих, у нерозривному зв'язку з народом;

Стояли те двама —
мужикът и Ленин.
Съветската власт е това!

У творах багатьох молодих поетів образ Леніна переламується через призму їх повсякденних радощів і турбот (вірш Л. Єленкова «Готел Націонал» і «Дитячі ясла № 42»). Та все-таки основним у зображенні Володимира Ілліча Леніна залишається, поряд з індивідуалізацією, широке узагальнення. У вірші талановитого поета В. Башева «Товаришу Ленін» перед нами постає образ вождя, який показує дорогу вперед. По ній іде болгарський народ. Ця дорога є мірилом вірності його ідеям. Ленінські ідеї — це дорожні знаки, які указують шлях вперед:

Като пролетни кълнове честни и искрени,
ние вярно разчетохме твое завет
—изучавахме и дописвахме тежките истини
и премествахме пътните знаци напред!

Болгарська література може пишатися своїм внеском у світову поетичну Ленініану. І ми сподіваємося, що будуть написані нові, ще кращі сторінки болгарської Ленініани, і на них ще яскравіше засяє образ великого Леніна.

СЛОВЕНСЬКА МОВНА КУЛЬТУРА І НОВИЙ СЛОВНИК СЛОВЕНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Колись про словенців говорили, що вони народ мовознавців. Не можна сказати, що для цього не було підстави, бо народ, що налічує сьогодні якихось 1700 тис. чоловік, дав славістичній науці і словеністиці, крім великого числа заслужених спеціалістів, таких прославлених діячів, як Ян Копітар, Ф. Міклошич, Р. Нахтігал і Ф. Рамовш. Можливо, варто пригадати, що два перших все життя прожили у Відні, а два останніх були запрошені на батьківщину тільки після першої світової війни, коли Австро-Угорська монархія розпалась, і Словенія, чи, власне, більша її частина, була включена до складу новоствореної Югославської держави, що дало змогу відкрити власний словенський університет, за яким словенці давно тужили.

До утворення Югославії і заснування університету в Люблянні не було ґрунту для плідотної науково-дослідної роботи в галузі словенського мовознавства. В Австрії словенці терпіли національний гніт, а в школах і громадському житті словенською мовою нехтували. Територія Словенії була розділена між кількома адміністративними областями, що робило неможливим створення могутнього осередка, в якому могли б об'єднатися словенські творчі сили. Багаті верстви населення здебільшого не належали до словенської етнічної групи і були їй чужі. Вони не хотіли підтримувати дії, спрямовані на піднесення словенської мови, що була мовою бідного і неосвіченого населення. Ще в ХІХ ст. німецька мова була мовою спілкування в середовищі словенської інтелігенції.

До заснування університету словенці не мали відповідних учбових закладів, у яких можна було б організувати наукове вивчення словенської мови. Лише в університеті в Граці при кафедрі слов'янської філології, на якій, починаючи від 1867 р., працювало двоє словенців (спершу Г. Крек, пізніше М. Мурко), була організована ще одна філологічна кафедра, де особлива увага зверталася на вивчення словенської мови. До розпаду Австро-Угорщини на цій кафедрі працювали В. Облак, К. Штрекель та Р. Нахтігал, однак роль її дуже обмежувалася тим, що вона була відірвана від словенської національної території.

В період національного відродження словенці мобілізували якомога більше інтелектуальних сил для звільнення від германізаторського натиску, справедливо доводячи, що свої справи вони можуть вирішувати самі. Найбільший наголос у цій акції було зроблено на мову як на найхарактернішу рису національної індивідуальності. Мовна боротьба розгорілася на двох фронтах: на політичному, метою якого було досягнення рівноправності словенського народу, та на професійному фронті, де боротьба точилася навколо визнання словенської мови як високо розвиненої, яка стоїть на одному рівні з мовами інших культурних народів.

Найтяжчим було положення на північних словенських окраїнах, які межували з німецькою територією. Деякі романтичні патріоти з тих

земель, зневірені в успіху боротьби проти надзвичайно сильного онімення, бачили єдиний вихід у якомусь національному самогубстві. Їх намагання були скеровані на те, щоб словенці прийняли сербохорватську мову як свою літературну мову. Інші хотіли утворити якусь загальнослов'янську мову, якесь слов'янське есперанто, яким навіть намагалися писати. Однак ці спроби, які характеризують труднощі в національному пробудженні словенців, були надто нереалістичними, щоб могли вплинути на природний хід речей.

Логічним наслідком все енергійнішої і все успішнішої боротьби за політичне утворення словенського народу і його мови було об'єднання літературної мови в середині XIX ст. Ця подія була важливою з двох точок зору. Вона, по-перше, зміцнювала національну єдність народу, а, по-друге, створювала умови для удосконалення мови, яка до того часу була власне тільки сумою різних місцевих діалектів.

У словенському суспільстві XIX ст., в якому боротьба за національні права з причини слабкого економічного розвитку велася передусім у сфері культури, мова займала надзвичайно важливе положення і мала велику національну вартість. Інтелігенти, які залишалися вірними своєму народові, словенській культурі й рідній мові, почали займатися етимологією, історією мови. Збирали діалектологічний матеріал, вивчали практичні питання літературної мови, очищували її від германізмів (при чому під впливом ідей слов'янської взаємності не критично переймали слова з інших слов'янських мов) тощо. Мало кому вдавалося поступити у вищі учбові заклади Відня або Грацу, щоб вивчати мовознавство, ще менше було можливостей для наукової роботи.

Проте мовою займалося чимало людей. Здебільшого це були аматори і самоучки, а також викладачі гімназій та інші особи, які в провінціальному середовищі дуже рідко домогалися помітних успіхів, хоч серед них не бракувало талантів. До 1918 р. не було спеціального органу, а до 1919 р. — жодної установи, яка б на рідному ґрунті створювала умови для занять мовознавством. Найенергійніший з мовознавців, а саме Шкрабец, редагував маловідомий церковний журнал, в якому на обкладинці протягом 35 років (1880—1915) публікував свої замітки, критичні і полемічні статті.

Роль словенської мови, яка постійно зростала в суспільстві, вимагала відповідної уваги до мовної культури. Однак хоч словенці дали світові відмінних славістів, на своєму власному полі діяння мали тільки скромні успіхи. Національна самосвідомість, яка пробудила серед словенських інтелігентів жвавий інтерес до питань мови, що само по собі було явищем відрадным, в той же час стала основною причиною того, що спеціальні мовні критерії в їх дослідженнях поступалися місцем емоціональним факторам. Внаслідок цього про граматики, словники, орфографічні правила та інші більш або менш значні мовознавчі проблеми інколи велася багаторічна полеміка, яка виснажувала суперечників, а мовній практиці приносила мало користі.

Заснування університету в Люблянці після першої світової війни не мало спершу такого значення, якого можна було б чекати. Без сумніву, позитивним було те, що систематичне культивування ряду спеціальностей вимагало створення і постійного поповнення відповідних термінологій. У самій словеністиці головна увага під впливом Рамовша зверталася на історичну граматику і діалектологію, і тут було досягнуто великих успіхів. Проте літературній мові і її культурі як об'єктам наукового дослідження в тодішньому університеті не було місця. Більш сприятливі умови для розвитку мови були створені лише після другої світової війни, коли словенська літературна мова стала предметом дослідження як на філологічному факультеті, так і в новоствореному Інституті словенської мови Академії наук Словенії.

Яких же принципів дотримувались словенці, розвиваючи свою літературну мову?

Мова є настільки важливим фактором існування суспільства, що становище колективу, який має певну мовну спільність, так або інакше відбивається в його мовних поглядах.

У словенців ці погляди формувалися під впливом таких історичних факторів: малочисленність народу; відсутність протягом століть власної державності та інститутів, властивих суверенним народам; приналежність до державного утворення, в якому привілейоване місце займала німецька мова, а словенська була безправною; виникнення на початку ХХ ст. передумов для позитивних змін, а після другої світової війни, завдяки федералізації Югославії, ствердження словенської нації як суверенного народу.

Німецька мова, яка тривалий час відіграла в Словенії велику роль, залишила помітні сліди в розмовній мові словенців. Германізми були і в книжній мові, яка виникла в XVI ст. і розвивалася на основі живих говірок. Однак вже в ранній період словенської писемної мови можна помітити характерну для мов малих народів тенденцію до якнайбільшої індивідуальності, неподібності до інших мов. Ця тенденція, яка була спочатку виразом національної самосвідомості, згодом усе більше набуває такого змісту: літературна мова повинна своєю своєрідністю доводити і стверджувати права словенців до рівноправного положення в сім'ї народів.

В мовнокультурній практиці ще до падіння Австро-Угорщини і деякий час пізніше ця тенденція виявилась в усуненні німецьких слів та інших германізмів з словенської мови. Позитивне ставлення до запозичень з інших слов'янських мов, які в XIX ст. наводнили словенську літературну мову і не тільки збагатили її, але й обтяжили зайвим баластом, тільки на перший погляд суперечить вищезгаданій тенденції. Славізація словенської мови була свідомим актом, з допомогою якого романтично настроєні патріоти під впливом іліризму і панславизму хотіли подолати почуття самотності і слабкості перед германізаторським натиском. Чим успішнішою була боротьба за національні права, тим критичнішим ставало відношення до слов'янських запозичень. І коли в старій Югославії централістські і унітаристські режими почали обмежувати національні права словенців і спонукати до наближення словенської мови до близько спорідненої сербохорватської, то це викликало сильний опір з боку словенців.

Національно-патріотичний фактор мав у мовнокультурних намаганнях словенців велике значення. Він і сьогодні до певної міри регулює приплив і вживання іншомовних елементів. Проте з точки зору комунікативної функції мови цей фактор має менше значення, ніж здається.

Подібну роль у розвитку словенської мови відіграв також пуризм. Не випадково те, що пуризм у мовній культурі почав відігравати найбільшу роль в першій половині XIX ст., тобто в добу панування Меттерніха, який усіма засобами придушував поширення демократичних ідей французької революції. Як тодішній, так і пізніший пуризм має три характерні риси: 1) відкидає нові утворення в мові і поглиблює її стародавність; 2) народну мову він вважає зразком для літературної мови, причому народною вважається мова найвідсталіших, найменше зачеплених впливом цивілізації верств населення; 3) усуває з мови іншомовні запозичення і виступає проти нових іншомовних елементів.

Якщо проаналізувати часи меттерніхівської реакції, коли пуризм у словенців тільки зароджувався, то можна встановити такі паралелі в суспільному житті і мові: страх перед суспільним розвитком — архаїзація мови; реакція спирається на відсталість — ідеалізується невідповідна, бідна мова підлеглих районів; ізоляція від «чужих» ідей,

які потрясають Європу, — переслідування запозичень, бо в іншомовному слові ховається небезпечна, чужа, фактично прогресивна ідея.

Пуризм завжди виступає в цих трьох характерних проявах одночасно, хоч кожний з них може в різний час мати різну інтенсивність. Турбота про «чистоту» мови є тільки одним з елементів пуризму. Цей елемент найсильніше підкреслюється, тому що для громадськості він є найдохідливішим. Прибічники пуризму вважають недоцільним вживання як тих мовних засобів, які вже давно усталилися, так і тих, для яких ще не знайдено адекватного відповідника. Тому пуризм своїм насильним втручанням завжди збіднює мову.

Пуризм є породженням ідейного консерватизму. Він може розквітнути там і тоді, де і коли для цього є сприятливі умови. Історія словенської мови, а також ряду інших мов свідчить, що для пуризму сприятливим ґрунтом є не тільки часи політичної реакції, а й періоди великого суспільно-економічного піднесення, коли мова переживає кризу через значну кількість нових завдань, які їй треба вирішити. Консервативний спосіб мислення бачить у наступившій хаотичності не труднощі зростання, а розпад, єдиним виходом з якого є повернення до колишньої «правильної», «незіпсованої», «чистої» мови.

Після останньої війни словенська мова потрапила в нове становище. Відповідно до радикальних соціально-економічних змін значно збільшилася кількість людей, що вживають літературну мову. Посилилась також необхідність прискороного розвитку науки і техніки, з'явилися численні нові спеціальності, якими оволоділи сучасні словенці, що вийшли з рамок колишньої провінціальної замкнутості. Все це вимагало нових засобів вираження в мові, створювало враження невпорядкованості і недостатньої чистоти мови.

Треба визнати, що словенське мовознавство було не досить підготовлене до виконання нових завдань. Причиною цього були відсутність серйозної наукової теорії літературної мови і недостатня кількість спеціалістів. Традиційний пуризм все ще залишався поширеним предметом дослідження не лише лінгвістами-аматорами, а й авторами нормативних підручників, наприклад, «Словенського правопису» 1950 та 1962 рр.

Зрозуміло, пуристична точка зору, яка гальмувала розвиток мовної культури, рано чи пізно мала вступити в конфлікт з новою дійсністю. Так, вже «Словенський правопис» 1962 р. став предметом гострої критики. Представники цієї критики розглядали мову з функціональної точки зору, яку проголосила празька лінгвістична школа. У зв'язку з зростаючими зв'язками між словенською і чеською лінгвістикою ця точка зору за останнє десятиріччя все більше розширюється. Немає сумніву, що через свою наукову досконалість і практичні переваги з часом вона займе панівне становище в словеністиці.

«Словник словенської літературної мови» («ССЛМ») набув величезного нормативного значення. Він свідчить про те, що словенське мовознавство догнало в галузі кодифікування літературної мови інші народи.

Як свідчить заголовок статті, це одномовний тлумачний словник літературної словенської мови. Він складається з п'яти томів, які містять 110 000 статей. Це найбільша лексикографічна праця словенської мови. Матеріал охоплюється приблизно рамками двадцятого століття, хоч частково взято до уваги мову класиків XIX ст. Перший том словника (букви А—Н) вийшов на початку 1970 р., наступні чотири томи вийдуть протягом 10—12 років.

Словник має інформативно-нормативне завдання і своєю концепцією значно відрізняється від дотеперішніх словенських словників. Найвизначнішим попередником його є словенсько-німецький словник Плетершника, який вийшов 75 років тому. Однак в ньому дуже багато діалектних і застарілих слів.

Будучи словником середнього типу, «ССЛМ» не має попередника. З одномовних словників словенці мають набагато скромніший обсягом «Словник словенської мови» Глонаря (1963 р.) та правописний словник, два післявоєнні видання якого переросли обсяг праць такого типу: вони повинні були заповнити брак тлумачного словника.

Рішення про видання «ССЛМ» прийняла Академія Наук і Мистецтв в 1962 р., але матеріал до нього нагромаджувався вже раніше в Інституті словенської мови. В січні 1964 р. вийшов пробний проспект, в якому були виявлені великі недоліки загальної концепції. Після критики проспекту словника, висловленої в країні і за її межами, особливо з боку досвідчених чеських лексикографів, план словника був переглянутий. Після цього почалася робота над підготовкою першого тома, який був закінчений весною 1968 р.

Матеріалом для словника є три мільйони карточок з виписками з усіх видів писемної літератури. Деякі праці були дуже докладно або й повністю розписані на картки. Спеціальна термінологія була взята до уваги в такому обсязі, який вживається високоосвіченими словенцями. Це стосується також слів запозичених. Імен власних в словнику нема, хіба що вони вживаються в переносному значенні (Abraham, Capossa). Нелітературна лексика взята до уваги тільки в тому обсязі, в якому вона вживається в художній літературі. Її небагато, бо переважає точка зору, що вживання нелітературних слів (за винятком певних локалізмів, які функціонально виправдані) свідчить про брак культури. Молоде, особливо ж наймолодше покоління письменників набагато ширше почало користуватися нелітературними мовними засобами, однак в перших двох томах словника цей матеріал ще не міг бути взятий до уваги.

Словник є нормативним також з точки зору тлумачення значень, а також розробки морфології, синтаксису, функціонально-стилістичної оцінки слів, правопису та орфоєпії.

Мовні явища оцінюються з позицій сучасної літературної норми, причому норма розуміється в значенні пражської лінгвістичної школи. Оскільки наголос в словенській мові непостійний і різномістний, в словнику кожне заголовне слово має означення місця акценту. Заради закордонних славістів позначаються також інтонації, хоч орфоєпія їх не бере до уваги. Схеми і примітки до вживання наголосу та інтонації займають 34 сторінки вступного тексту.

У вступі до словника, крім відомостей про роботу над словником, подаються дані про його характер і архітектоніку, технічне виконання, про розробку семантики, граматичну характеристику слів і т. д.

Із вступу і самого опрацювання словникових статей видно, що «ССЛМ» має мало спільного з попередніми словниками. Найближчим до нього є словник Плетершника не за обсягом, а за значним багатством лексикографічних кваліфікаторів і за намаганням охопити фактичний стан мови. Словник Глонаря (близько 500 сторінок) по суті не має тлумачень і кваліфікаторів, його пояснення мало виразні, словниковий склад нівельований, вибір слів і лексикографічна техніка мають багато недоліків. Подібні недоліки мають обидва післявоєнні видання орфографічного словника, які, однак, за багатством матеріалу перевищують попередній словник, але обтяжені традиційними вадами словенської мовної культури. Вони базуються на принципі, що норму створює мовознавець, а не загальне вживання, тому вони не спиралися на картковий матеріал. Не визнаючи принципу, що кожне слово правильне, якщо воно вживається в своєму звичному оточенні, вони не потребували стильових кваліфікаторів. Нічого в цих словниках не говориться про життєвий ритм в мові, про частоту вживання слів, про їх експресивність, запозичені і чужі слова, кальки приймаються або відкидаються з чисто суб'єк-

тивних причин. Звичайно, ці словники спотворювали картину словенського словникового фонду і погано виконували своє завдання.

«ССЛМ» намагається подолати всі слабкі сторони попередніх словників, і в значній мірі йому вдалося це зробити. В сьомому параграфі вступних зауважень чітко сказано, що в словнику «літературна мова представлена широко і об'єктивно з усіма багаточисленними варіантами і особливостями, але таким чином, що вже з самого упорядкування матеріалу і з супроводжуючих коментарів видно важливість і вартість поданих мовних одиниць». Кваліфікатори, які вживаються в ССЛМ, дуже різноманітні: граматичні, семантичні, термінологічні, стильові, за видом експресії, за частотою вживання.

При необхідності використовуються додаткові кваліфікатори.

За допомогою кваліфікаторів, тлумачень (описання, наведення синонімів і т. п.), ілюстративного матеріалу (словосполучення, різні цитати) слова в їх значеннях і зв'язках визначені достатньо. Якщо картковий матеріал не давав досить ясної картини або якщо ця картина, на думку редакторів, була через неправильне вживання тим чи іншим автором неточною, проводилося спеціальне анкетування. У словнику є чимало дублетів, які можуть бути рівноцінними або ні. Завданням лексикографів було правильно їх оцінити і визначити норму їх вживання. Найтяжче було з тими дублетами, які перебувають в постійному конфлікті між сконструйованими правилами і традиційним вживанням, також у змаганні між існуючим і тим, що народжується, тобто в усіх випадках неусталеності, коли мовознавець повинен втрутитися, щоб внести корективи у відповідності з системою мови.

Таким чином, словенська літературна мова представлена в ССЛМ з точки зору лексикографії в принципі об'єктивно, і мета словника (бути інформативно-нормативним) досягнута. Спеціалісти ще не висловили своїх критичних зауважень, але вони повинні будуть взяти до уваги те, що матеріал словника частково не зовсім надійний і достатній, бо його збирали набагато раніше, ніж була прийнята концепція словника, що колектив авторів не міг спертися на жодну вітчизняну лексикографічну роботу, крім того, він (колектив) був нечисленний і без достатнього досвіду.

Видання «ССЛМ» стало великим кроком вперед у словенській мовній культурі. Коли його буде завершено, словенці матимуть найпотрібніший практичний посібник, а вітчизняні і зарубіжні славісти найкращу інформативну книгу про словенську мову.

Н. Х. КОПИСТЯНСЬКА, В. Л. ГОШОВСЬКИЙ

ЛИСТИ ІВАНА ОЛЬБРАХТА 30-х років

Видатний письменник Іван Ольбрахт, один з основоположників соціалістичного реалізму в чеській літературі, не писав мемуарів. Лише в небагатьох нарисах і маленьких оповіданнях, таких як, наприклад, «Розбійник, мій приятель молодості», «Нана», «Вісім рядків з листа», «Семільські роки»¹, він згадував про окремі факти особистого життя. А дослідникам і читачам його творів хочеться якнайбільше знати про непересічну особистість письменника, його думки, почуття, погляди, переживання, обставини, в яких писалися його твори. Ось чому особливий інтерес для нас становлять листи Ольбрахта, хоч в них письменник, який дуже не любив говорити про свої плани, тільки час від часу відкриває двері в свою творчу майстерню.

Вже видані листи Ольбрахта до батьків, родичів, дружини і дочки², завдяки яким ми можемо повніше уявити становлення характеру, смаків та інтересів їх автора, стосунки в його родині, роль батька, відомого письменника Антала Сташека, і роль ніжної, люблячої і розумної матері у вихованні сина. Ці листи дають змогу уточнити окремі факти біографії Ольбрахта, які по-різному наводилися в працях про письменника.

Видано також 13 листів Ольбрахта з найбільш цікавого для нас, так званого закарпатського періоду його творчості (30-ті роки)³. Це листи зрілого художника, людини великого розуму і спостережливості, переконаного інтернаціоналіста. Сказане стосується і наведених нижче листів: № 1 — до Ганни Осипівни Устиянович, № 2—23 — до Єлизавети Миколаївни та Леоніда Васильовича Гошовських. Вони, крім листів № 3, 21, 22, 23, які увійшли в згадану вже публікацію Іржі Опеліка, друкуються вперше. Окремі уривки з них використані нами в статтях⁴. Переклад листів зроблений Н. Х. Копистянською, оригінали зберігаються у адресатів.

З Ганною Осипівною Штрусовою, її майбутнім чоловіком Володимиром Устияновичем та Єлизаветою Миколаївною Богатирьовою-Гошовською Ольбрахт (тоді ще молодий журналіст Каміл Земан) познайомився і подружився у Відні в 1911 р. З Леонідом Васильовичем Гошовським знайомство відбулось у 1912 р. також у Відні, коли Леонід Васильович, що саме відбував військову службу, приїхав туди у відпустку.

Коли Ольбрахт у 1931 р. вирішує їхати у Закарпаття, він пише листа до Ганни Осипівни Устиянович, яка жила тоді в Ужгороді. Це дуже цінний документ, який дозволяє остаточно встановити, що Ольбрахт вперше приїхав у Закарпаття в липні, а не в березні 1931 р., як писав А. М. Рот⁵. Лист свідчить про те, що письменник був за-

¹ Див. збірки: Ivan Olbracht. Půč s legendami. Praha, 1961; Ivan Olbracht. První prózy. Praha, 1957.

² Z rodinné korespondence Ivana Olbrachta. Praha, 1966. Упорядник, автор передмови і коментаря Р. Гавел.

³ Jiří Opolík. Olbrachtovy Zakarpatské dopisy. Sborník Národního musea v Praze, řada C, 1964, č. 5.

⁴ Копыстьянская Н. Ф., Гошовский В. Л. Как возникла первая книга Ивана Ольбрахта о Закарпатье «Земля без имени», «Советское славяноведение», М., 1966, № 3. Копыстьянская Н. Ф. Из истории создания романа Ивана Ольбрахта «Никола Шугай, разбойник», «Филологические науки», М., 1971, № 1.

⁵ А. М. Рот. Из творческой истории романа «Николай Шугай, разбойник». Научные записки Ужгородского университета, т. XXXVII, 1959.

коханий у природу і вмів насолоджуватись нею. Але одночасно Ольбрахт вів полеміку з питань мовознавства, підписував протести проти політики буржуазних партій Чехословаччини, а, їдучи в Закарпаття, запасся науковою літературою про край. Так в його характері уживались риси романтика з рисами реаліста, який намагається все глибоко вивчити і пізнати. Тому Ольбрахт і міг написати про Закарпаття і роман-баладу «Микола Шугай, розбійник» і гостро викривальні нариси «Гори та століття».

1. Ольбрахт з родиною Гошовських та Устияновичами (Ольбрахт — крайній справа). Вересень 1931 р.

Наводимо лист Ольбрахта до Ганни Осипівни Устиянович.

№ 1

Мила Анютко!

Ніколи не треба викликати вовка з лісу, бо таки дочекаєшся. А Ти це робила на протязі декількох років. Запрошувала мене — і ось я тут. Ну та не дуже лякайся, я справді хочу лише поглянути на Вас, але прошу у Тебе поради. Я вирішив провести в цьому році ціле літо на сході республіки, мені тепер все одно де байдикувати, і хотів би звідси, тобто з Медзілаборця¹, заглянути куди-небудь в Підкарпатську Русь². Чи не знаєш Ти десь у Ваших селах якого-небудь лісника, господаря або митного службовця, який міг би дати в моє розпорядження 1 м² копиці сіна, і я мав би можливість збирати гриби, вудити рибу, полювати, а якщо не все разом, то хоч будь-що з того? Якщо знайде Тебе цей з неповною адресою лист, прошу, дай мені відповідь. Подивився б на Тебе, Володю, Вашу родину... раз я вже так близько, тобто в Монастирі (у інж. Билінського), пошта Медзілаборце.

Щиро Вас обох здоровлю і залишаюсь вірний старій дружбі
Ваш *Іван Ольбрахт* тобто *К. Земан*.

Монастир, 11. VII. 1931.

¹ Ольбрахт відпочивав тоді в с. Монастирі поблизу Медзілаборця в Східній Словаччині.

² Підкарпатська Русь — офіційна назва Закарпаття в Чехословацькій буржуазній республіці, неофіційно найчастіше жила назва Підкарпаття, яку часто зустрічаємо в пізніших листах Ольбрахта.

Навіть не дочекавшись відповіді на свій лист, Ольбрахт приїхав у Закарпаття, в Ужгород, про що він пише у своєму першому листі до Єлизавети Миколаївни Гошовської.

Листи Ольбрахта до Є. М. та Л. В. Гошовських дають змогу уточнити дати пізніших приїздів письменника в Закарпаття. Вони містять цікаві відомості про те, з яким захопленням письменник збирав матеріал для роману «Микола Шугай, розбійник», як сумлінно і старанно вивчав життя краю, щоб написати статті, потім переробити їх в нариси, заговорювати політику чехословацької буржуазії, передусім аграрної партії, створити суспільну думку і домогтися допомоги голодуючим Закарпаття.

З листів ми довідуємось про те, як Ольбрахт полубив Закарпаття і що його статті та нариси викликали полеміку не лише в пресі, а й у сім'ях місцевої інтелігенції. З цих листів видно, що Ольбрахт, уважно прислуховуючись до думок людей різних поглядів, умів дивитись на все своїми очима. Завдяки великому досвіду політичного діяча-комуніста, він бачив економічні та політичні причини відсталості краю, мовних спорів на Закарпатті. Листи цікаві також тим, що вони розкривають вдачу Ольбрахта, людини з тонким гумором, критицизмом і принциповістю, життєрадісною і захопленою працею, з уважним ставленням до друзів та серйозним почуттям відповідальності літератора-журналіста. Таким чином ці листи дають нам більше цінних відомостей, ніж інша епістолярна спадщина письменника.

Ми залишаємо в листах приписки Гелени Маліржової, першої дружини Ольбрахта, відомої письменниці і публіцистки, бо вони свідчать про щирість її душі та доброзичливість — риси, які відмічені у всіх згадках про Маліржову.

№ 2

Ми́ла Лізо́чко!

Коли я приїхав до Ужгороду, я застав тільки Володю¹, і він мене на другий день забрав з собою у скаутський табір в Дубринич². На вокзалі нас чекала Анюта без дітей, ми сіли на підводу і поїхали. Я скоро звикнув до тих декількох зморщок на їх обличчях (до своїх звик уже давно). Ці обличчя здавались мені тепер такими ж, як і колись давно, і я дуже живо уявляв собі, що це не Підкарпатська Русь і не Карпати, а що ми знаходимось десь біля Каленберга, Бадена чи Дунаю, що це буки Віденського лісу, що ми ще зовсім молоді і їдемо, як звичайно, на прогулянку літньої неділі. Дуже мені Вас там бракувало, Лізо́чко. І Ваша вина в тому, що ця ілюзія Відня була короткочасною, бо я змушений був питати сам себе, чому Ви не їдете з нами, і як сталося, що Ви залишилися вдома. Шкода, що я Вас не застав в Ужгороді. Але я все про Вас довідався, бачив як Ви гарно живете, проглянув фотографії Ваших геройських синів і пішов поцілувати руку Вашій мамі, яка мені страшенно сподобалась і в яку я по вуха закохався. Ваш милий лист, який Ви послали до Праги (я вже 2½ року не працюю в редакції «Руде право») мене знайшов у Підкарпатській Русі, по якій я все ще мандрую. Я ніколи не сумнівався в тому, що Ви б мене у себе дружньо прийняли, але дуже мило мене зворушили приязні рядки Вашого чоловіка, з яким я так мало знайомий. Прошу Вас, передайте йому від мене за них щирю подяку. Спочатку я думав повернутись в Ужгород хоч би на день, але тепер тут на мене навалилось стільки роботи, яку необхідно виконати на місці, що не знаю, чи мені це вдасться, тим більше, що і з дому наполягають на моєму поверненні. Здоровлю Вас, вірний старій дружбі. Бажаю Вам і Вашим близьким всього найкращого.

Волове, 9. VIII. 1931.

Іван Ольбрахт.

*

¹ Володимир Володимирович Устиянович, внук поета Миколи Устияновича, автора популярної української пісні «Верховино, світку ти наш», був у той час суддею Ужгородського краевого суду і допоміг Ольбрахтові познайомитися з судовими матеріалами про Миколу Шугая.

² Дубринич — село в долині ріки Уж за 30 км на північ від Ужгорода.

Лізочко! ¹

Ви страшенно мила і хороша, що написали мені такого чудово сердитого листа. В ньому я знову всю Вас пізнаю і дуже радію, що Ви можете так розсердитись через мене. Ну, скажіть: після такого листа чи ж взагалі можна не приїхати? Отже, я щиро тішусь, що на початку майбутнього місяця потисну в Ужгороді Вам і Вашому милому чоловікові руку і подякую Вам обом за дружнє запрошення. Приїду після тримісячного блукання по Підкарпатській Русі трохи потріпаний і не в порядку і вже наперед прошу, щоб Ви мені це пробачили.

Я знайшов тут роман ², ганяюсь за ним по полонинах, селах, зимівлях і кримінальних судах від Хусту аж до польського кордону. Сьогодні, в понеділок, я повернувся з мандрівки Волове—Синевір-озеро—Попадя—Німецька Мокра—Колочава, трохи втомлений 45-кілометровим походом, і весело сідаю, щоб відповісти на Вашого милого листа. Лізочко, їй богу, Анюта не винна ³.

Дякую Вам обом і тисну Вам в думках дружньо руки.

Каміл.

Волове, 17. VIII. 1931.

*
¹ Лист був вже опублікований І. Опеліком: *Op. cit. str. 287*, але тому що він містить цікаві відомості, вважаємо потрібним включити його в цю публікацію українською мовою.

² Це свідчення про те, що Ольбрахт почав працювати над романом «Микола Шугай, розбійник» з перших днів свого перебування в Закарпатті.

³ Є. М. Гошовська в листі до Ольбрахта дорікала Ганні Устиянович за те, що вона не затримала Ольбрахта в Ужгороді до повернення Гошовських з відпустки. Це речення випущене в публікації І. Опеліка.

№ 4

Мила Лізочко!

Ви цікавились цим Тиняновим ¹, то я Вам його посилаю з проханням повернути мені книгу до січня, бо вона буде мені потрібна. Думаю, що коли прогризетесь через початкове багатослів'я і деякі культурно-історичні деталі, то книга Вас зацікавить. Також посилаю Вам свою фотографію. Дякую Вам і Леонідові за миле прийняття в Ужгороді. Згадую при цьому Ваш сердитий лист у Волове, в якому Ви мені писали про занедбання старих друзів заради нових. Ці останні дні, проведені з Вами і Леонідом, тому для мене особливо милі, що, як бачу, старих друзів я не втратив, а, вірю, знайшов нових.

Гаряче Вас всіх вітаю.

Каміл.

Крч², 16. IX. 31.

*
¹ В час перебування в Ужгороді у вересні 1931 р. (в родині Гошовських зберігається фотографія Ольбрахта з Гошовським, датована 6. IX 1931) Ольбрахт згадав, що читав роман радянського письменника Юрія Тинянова про життя Грибоедова і Єлизавета Миколаївна виявила бажання його прочитати.

² Крч — район Праги. В будинок батьків у Крчі Ольбрахт переїхав у 1920 р. і жив там до своєї смерті (30. XII 1952).

№ 5

Мила Лізочко!

Знаєш, я там у Вас в Ужгороді занадто хвастася, що вмю розбирати Твій почерк, і тому Леонід на цей раз не додав у кінці Твоєї листівки короткого змісту *ad usum delphini* ¹, і не сердься на мене, але

я цього не вмію прочитати і беру сьогодні листівку до Праги на юридичну консультацію. Відшифровую окремі слова, з яких догадуюсь, що Ти мене про щось просиш, але, хоч убий, не можу прочитати про що саме, тому, прошу, вибач, якщо затримається виконання. Декілька днів тому я підготував для Тебе цього «Очкастого Візиря»², але посилаю його щойно сьогодні, бо чекав ще на деякі книжки для Анюти (які не прийшли) і хотів послати все разом. Багато й часто Вас згадую. Привітання Тобі, Леонідові, Твоїй мамі і Твоїм молодецьким синам.

Каміл.

22. IX. 31.

*

¹ Ad usum delphini — так називались адаптовані твори римських класиків, що видавались у Франції для дофіна, сина Людовика XIV.

² Під такою назвою — «Vrejlátý vezír» — був перекладений на чеську мову роман Ю. Тиньянова «Смерть Візир—Мухтара».

№ 6

Листівка, в якій Ольбрахт сповіщає, що вже догадався, про що його просить Єлизавета Миколаївна в попередньому листі.

№ 7

Листівка — подяка за вислів співчуття з приводу смерті батька Ольбрахта, письменника Антала Сташека.

№ 8

Милий Леоніде!

Дякую Тобі і Лізочці за чудовий подарунок. Вино прекрасне, і думаю, що саме таке лікує всі хвороби. За годину до прибуття твого доброго вісника листоноша приніс мені оцю книжку, яку якийсь моравський блазень, що хоче зазнати чималих збитків, видав у 210 примірниках¹. Отже, Тобі посилаю один зі своїх п'яти екземплярів. Це одне з моїх перших оповідань, написане 25 років тому, воно зелене і незріле і аж ніяк не витримає порівняння з Вашим вином, достиглим, вишумованим і досконалим, а все-таки прошу Лізочку і Тебе прийняти його на згадку. Радив би Вам його і не читати. Я ж у Ваше буду вчитуватись побожно, з інтересом, розумінням, задоволенням і часто. Щиро вітаю Вас і Ваших синів, цілую руку старшій лані дому. Ваш

Каміл.

Крч, 16. XI. 31.

*

¹ Мова йде про оповідання «Йозка, Ферко і Павліна», що увійшло до збірки «Прозлих нелюдимів» (1913). В 1931 р. його видав Йосип Гладкий в місті Граніце на Мораві у видавництві «Амфора».

№ 9

Миля Лізочко!

Звичайно, я пишаюсь тим, що Ти звертаєшся до мене на «ти», і, зрозуміло, я радий, що й сам можу користуватися цим правом. В тому давньому листі я лише сумнівався, чи Ти не роздумала, а в останньому я звертався до Вас обох. Бутель відправив в Ужгород сьогодні. Я зрадів, що Ти про мене згадала і так само втішився подарунком; з тим моїм пияцтвом справа не така безнадійна і чотири пляшки я ще маю, бо вино, яке Ви мені послали, є тільки про велике свято (як воно того заслуговує), а не про будні.

Не забудьте, що Ви обіцяли приїхати влітку в Крч. Але дуже боюсь, що нагряну до Вас в Ужгород ще раніше, як тільки повіе весною. Ця Підкарпатська Русь мене справді зачарувала, постійно про неї думаю в цій тутешній метушні і неспокою, і хочу там десь засісти на самоті, щоб мати змогу працювати.

Щиренько Тебе, Лізочка, здоровлю і цілую Тобі руку, передай, будь ласка, привіт Леонідові та своїм молодцям і шанобливе уцілування руки старшої пані.

Каміл.

Крч, 9. XII. 31.

№ 10

Милий Леоніде!

Пишу сьогодні до Лізочки, однак і до Тебе на установу окремо. Бо я доручив послати Тобі мої чотири статті про Підкарпатську Русь з «Літерарних новін»¹, які Тебе можуть зацікавити, хоч Ти і дивишся на ці справи зовсім інакше, ніж я. Але я б не хотів, щоб вони дістались в руки Лізочці. Це означало б зіпсувати з нею дружні відносини, які є для мене такими милими. Як я помітив, ці проблеми її сильно хвилюють; жінки і на політику переносять свою пристрасть, і різницю в поглядах, таку зрозумілу для нас, вони схильні вважати особистою образою. Будь ласка, не говори їй нічого про цей мій злочин супроти її поглядів. Дякую Тобі за милий лист. Читаю тепер щодня в газеті про підготовку до зльоту і завжди при тому згадую Вас. Щиро Тебе здоровлю.

Каміл.

Крч, 9. XII. 31.

*

¹ Статті Ольбрахта про стан культури в Закарпатті, зокрема про спори між русофілами і українофілами, друкувались в газеті «Літературні новіни»: Ivan Olbracht. Voľ o kulturu na Podkarpatské Rusi. «Literárni noviny», 1931, č. 16, 18, 19, 20.

№ 11

Дорога Лізочко!

Я був дуже зворушений тим, що Ти так мило про мене згадала, і Твоїм чудовим даром. Маєш рацію, він для мене є тим милішим, що нагадає мені не тільки Підкарпатську Русь, про яку я маю такі хороші спогади, але й Твою Кавказьку батьківщину. Властиво, я повинен був вагатись, чи можу прийняти такий великий дарунок, але приймаю його без церемоній і вдячно. Дякую Тобі, Лізочко. Розуміється, що як тільки я розпакував килимок, Гелена сказала, що він дуже гарний, що вона мені не дозволить засвинити його в кабінеті сигаретами, вона в мене його забрала і зробила з нього гарний столик. Тому маю надію, що коли Ви до нас приїдете на зліт, знайдете його на достойному місці. Щиро дякую гакож Леонідові за його такі приятельські слова і Твою матусю за хороші побажання.

Звичайно, я Твої листи добре розумію¹, особливо коли Ти пишеш такими красивими і великими літерами. І, звичайно, книгу я одержав і зрадів, що вона Тобі сподобалась. А за те, що мало пишу, не сердься на мене, Лізочко. Я справді запрягся в роботу на день і ніч. То не так просто поїхати чеському літераторові на декілька місяців у Підкарпатську Русь. Це значить заробити на сьогодні і на майбутнє і цілу зиму займатись якоюсь перекладницькою поденщиною². Крім того мене постійно кличуть то тут, то там читати лекції про Підкарпатську Русь,

яка є для них, як я знову і знову переконуюсь, незнайомим африканським суходолом. Але до квітня я закінчу з перекладами, потім перероблю ці статті з «Літерарніх новін» у книжечку, а потім нарешті зможу взятись за свій підкарпатський роман³. Але його буду писати аж там у Вас. Раніше мушу також підучитись трохи... так, але, чорт побери, по якому власне? По-бойківському, по русняцькому, по-українському, по-російському, по-руському?⁴

Поїду з товаришем⁵. Спочатку до Колочави⁶, де мушу уточнити деякі подробиці, пізніше до якоїсь загати під Говерлу, де будемо обидва багато писати і трохи блукати. По дорозі додому заверну в Ужгород, щоб побачитись з Вами, а також хочу подивитись на ваших циган і їх школу⁷. Цей план з Говерлою підказав мені властиво ужгородський фінансовий прокуратор пан Маковец, з яким я тут випадково познайомився. Він запропонував мені дуже люб'язно свою протекцію. Але я думаю, що я нею не скористаюся, а краще поведусь безсовісно і потурбую Леоніда. Мова йтиме про житла у гірняків та риболовне посвідчення і про порадку, до кого звернутись за дозволом вудити рибу. Що собою уявляє цей пан др. Маковец? Коли мені будеш писати, прошу, скажи щось про нього.

Ще мушу в зв'язку з Твоїм останнім листом повести з Тобою чисто мужську полеміку. Ось вона: 1) Обвинувачуеш мене в націоналізмі. Ради бога, це, напевно, в українському, тому що не можу припустити, ніби Ти знайшла в моїх статтях щось чеськонаціоналістичне. 2) Помиляєшся, думаючи, що я спілкувався лише з українцями і піддався однієї інформації. Я жив 6 тижнів у східній Словаччині у російського емігранта і зустрічався виключно з росіянами. І власне в розмовах з ними я набув переконання, що, мабуть, справа не є такою, як вони її представляють, і я вбив собі в голову, що мушу побачити Підкарпатську Русь власними очима. Нікого я у вас не знав, а знав тільки, що там десь у якомусь місті живе Ви і Устияновичі. Коли я довідався, що військовий суд знаходиться в Ужгороді, я написав навмання і без адреси «майору, військовому судді Устияновичу», а він мені пізніше порадив Волове. 3) У др. Дудикевича⁸ я не жив і ніколи в нього навіть не почував. Я йому однак дуже вдячний за інформації, які він мені дав, за все, що він мені показав і за зв'язки, які він допоміг мені встановити. З моїми поглядами на Підкарпатську Русь тепер вже нічого не поробиш, я можу їх змінити чи доповнити лише сам під час майбутніх приїздів. Але якщо Ти помітила якісь фактичні неточності або помилки в моїх статтях, то я буду Тобі дуже вдячним, якщо Ти вкажеш мені на них раніше, ніж статті вийдуть книжечкою. Чи не знає випадково Леонід, коли у вас діяв Еган⁹, коли і як був убитий? В книзі «Земля хозарів» про це нічого не говориться.

І ще одне, Лізочко: хто такий пан директор Антон Райт з Ужгорода¹⁰? Він написав мені з приводу смерті батька і мого дня народження декілька привітних рядків.

Цілую Тобі руку, щиро і дружньо здоровлю Леоніда. Дякую Вам обом. Шанобливо кланяють Твоїй мамі. З дружніми і вдячними почуттями

Ваш Ольбрахт

Крч. 2. II. 32.

Все це правда, що Каміл написав про радість з приводу килимка, підтверджую це своїм підписом і додаю сердечні поздоровлення.

Гелена Маліржова.

*
¹ Єлизавета Миколаївна писала Ольбрахтові по-російськи.

² Переставши бути редактором газети «Руде право», Ольбрахт не захотів працювати в редакціях газет не комуністичного напрямку, хоч вони його наполегливо запрошували. Див. про це: Rudolf Havel. Ivan Olbracht. Dějiny a současnost, č. 2. 1966.

- Ольбрахт заробляв на життя перекладами. Тієї зими він перекладав роман Арнольда Цвейга («Млада жена з року 1914»), в наступні роки — твори Фейхтвангера і Томаса Манна. Хоч письменник і говорив про «перекладацьку поденщину», він вибирав для перекладів твори, які йому подобались і були чимсь співзвучні з його власними думками і творчістю. Це переконливо проаналізував І. Опелік. Див.: I. Opelik. Olbrachts reife Schaffensperiode sub specie seiner Übersetzungen aus Thomas Mann und Lion Feichtwanger Zeitschrift für Slavistik, Band XII, Heft I.
- ³ Задум роману «Микола Шугай, розбійник» виник у письменника в перші дні його перебування в Закарпатті. Ольбрахт з захопленням почав збирати матеріал, писати твір. Однак він на осінь і зиму припинив роботу над романом, бо вважав необхідним сказати про неймовірно злидні, голод в краю, колонізаторські зазіхання аграрної партії. Він прагнув подати негайну допомогу голодуючим в Закарпатті, тому став ініціатором створення при Чехословацькій секції «Міжнародної робітничої допомоги» «Комітету рятування трудящих Підкарпатської Русі», який очолив Зд. Неєдли. Свої статті Ольбрахт значно доповнив і переробив у книгу нарисів «Земля без імені», яка вийшла на початку 1932 р. Після цього письменник повернувся до праці над романом.
- ⁴ Ольбрахт жартівливо натякає на мовну плутанину та суперечки, які велись серед місцевих інтелігентів. В своїх статтях письменник приділяє багато уваги цим питанням, вважаючи їх не стільки питанням філології, скільки політики. Він пише, що девіз Австрійської монархії «розділяй і пануй» засвоїли і чехословацькі буржуазні партії, що вони зацікавлені в розпалюванні мовних чварів. Ольбрахт висловлює думку, що Закарпаття — це частина України і мова закарпатців — діалект української мови, чим викликає незадоволення і заперечення з боку інтелігенції русофільського напрямку. Його навіть обвинуватили в тому, що він підпав під вплив націоналістів. Мабуть, саме тому, коли Ольбрахт готував до друку друге розширене видання нарисів (воно вийшло в 1935 р. під назвою «Гори і століття»), він вважав за потрібне ясніше висловитися з цього питання, засудити націоналістів усіх національностей Закарпаття, в тому числі і українських, і довести до свідомості читача думку, що тільки воз'єднання з Рядянською Україною може принести Закарпаттю вирішення всіх складних економічних і культурних проблем.
- ⁵ Правдоподібно з Ольбрахтом мав їхати Богуміл Шафарж, але він не поїхав.
- ⁶ Колочава — рідне село Миколи Шугая, місце дії роману «Микола Шугай, розбійник».
- ⁷ Відкриття циганської школи в Ужгороді розцінювалось буржуазною пресою як вищий прояв демократії, тому письменники комуністичних переконань — Іван Ольбрахт, Ст. К. Нейман, Ладо Новомеський — вважали необхідним оцінити цей факт зі своїх позицій, а передусім подивитись, що школа собою являє.
- ⁸ Адвокат Дудикевич у місті Волове (тепер Міжгір'я) першим розповів Ольбрахтові про Шугая, познайомив письменника з місцевими літераторами.
- ⁹ Еган — угорський буржуазний діяч-економіст, який в 90-х роках XIX століття провів в Закарпатті ряд реформ, намагаючись підвищити економічний рівень краю і одночасно денационалізувати його. Ольбрахт в своїх нарисах порівнював колонізаторські прагнення чехословацької буржуазії з діяльністю Егана.
- ¹⁰ Антонін Райт був директором канцелярії президента земського політичного управління в Ужгороді.

Миля Лізочко!

Звертаюсь до Тебе сьогодні з великим проханням. Гарненко Тебе прошу, надішли мені так літрів з 50 вина, але червоного і, якщо це можливо, хоч трохи подібного до того рожевого, яке ми останній раз укупі попивали під мотив «Циганки»¹. Уявляю собі це так, що літр вина коштував би на місці в Ужгороді 6, 7, ну, скажімо, 10 корон, але не більше. Посилаю Тобі накладну і 500 корон і прошу, якщо треба буде дати більший заклад за барильце, позич мені тимчасово суму, якої не вистачає, з тим, що я Тобі її вишлю зворотною поштою. Також барильце поверну протягом кількох днів, як тільки поділю вино серед кількох товаришів, перед якими я занадто хвастався, що можу для них роздобути хороше вино, не усвідомивши вповні, що вони, ці п'янички, мене спіймають на слові і я буду змушений Тебе турбувати. Таким чином, це барильце навіть не призначене для мене, вони заплатять за нього, і тому прошу Тебе, Лізочко, щоб Ти не тратила своїх грошей, а всі витрати (і за перевозку вина) внесла в рахунок. А головне, не сердься на

мене і хай не розгнівається Леонід, ім'я якого з цією справою навіть не наважуюсь назвати.

Згадую Вас і Підкарпаття. Радий, що я там тепер взимку побував і вірю, що моя поїздка принесла хоч яку-небудь користь². Гелена і цілий наш домок дуже тішаться Вашим приїздом. Щиро здоровлю Леоніда, старшу паню дому, тітку Віру, а Тобі цілую руку.

Каміл

Крч, 26. III. 32.

*
¹ Популярна в той час пісня-танго «Гарна моя циганка».

² Як бачимо з попередніх листів, Ольбрахт не збирався їхати взимку в Закарпаття, але у зв'язку з тим, що розгорнулася широка акція допомоги голодуючим і в Закарпаття поїхали делегації «Міжнародної робітничої допомоги», в тому числі німецький письменник Л. Ренн і англійський журналіст Г. Гамільтон, Ольбрахт, можливо, за дорученням «Комітету рятування трудящих Підкарпатської Русі» приїздив у Закарпаття в першій половині березня. Дікладніше про це див.: Н. Х. Копистянська. Нариси про Закарпаття та їх роль у розвитку соціалістичного реалізму в Чехословаччині 30-х рків. — Ін земна філологія», випуск 6. Вид-во Львівського університету, 1966.

№ 13

Милий Леоніде!

Дякую Тобі щирененько за Твою велику любязність. Твій і Лізочки лист прийшов вчасно, а барильце чекаю з найближчою поштою. Тару поверну, коли мені Лізочка, як вона обіцяла, напише, на яку адресу висилати. Прошу, залиш решту грошей в Ужгороді до якогось нового замовлення, яке, маю надію, не буде для Тебе вже таким обтяжливим. На докладне прочитання листа Лізочки мушу виділити трохи більше часу, тепер я його тільки пробіг очима і бачу, що вона трохи боїться Крчі. Думаю, що даремно. Гелена і я Вам вповні щиро пропонуємо (тобто Вам і дітям) частину нашого крчського будиночка з повною свободою і незалежністю, без будь-якого обтяжування так званим родинним життям, без якихось знайомств, так як Ви собі це побажаєте, але, на жаль, з дуже скромним комфортом. Певно, що я б хотів трохи натішитись Вами в Празі, це було б і так небагато, тому що при нашому ставленні до Сокола, я б все одно не пішов на свято, але на цей раз я залежний від товариша, з яким їду на Підкарпаття, і мушу рахуватись також з його часом і можливостями. Розуміється, що ми також вельми сердечно запрошуємо на червень Васю, коли він приїде на шкільну олімпіаду. Він огляне Крч і напевне подасть Вам про неї сумлінний і, згідно з його характером, точний звіт.

Від Вови я дістав такого хорошого і такого розкішно-дитячого листа, що серце раділо. Його вислів «від цілого серця і з глибоким поклоном Ваш приятель» стане, думаю, поговоркою цілої нашої великої родини для висловлення почуття ніжності та поваги одночасно. Але не кажи йому нічого, бо він би міг наш усміх захоплення сприйняти як насмішку, а це б мені боліло. Дякую Тобі ще раз, щиро Вас усіх здоровлю. І залишають від цілого серця і з глибоким поклоном Ваш приятель

Іван Ольбрахт

7. IV. 32.

Долучаю сердечне запрошення і тішусь, що лізнаю друзів, яких так любить Каміл і які ставляться до нього з такою величезною ласка-

вістю. До зустрічі тоді влітку — а з Вовою я дуже радо поговорю на тему і мені дуже близьку: про ляльок і ляльковий театр — я якраз пишу про це роман.

Гелена Маліржова.

№ 14

Дорога Лізочко!

Не турбуйся. Твої листи є для мене не лише радістю, але й вправою з російською. Я тільки мушу знайти для них хвилинку часу, однак це мале відстрочення не перешкоджає, тому що Леонід дуже делікатно заспокоює мою першу цікавість в «сочинение»¹. Тішусь, що приїдеш до Праги, і, якщо не виникне якихось технічних перешкод, прошу Тебе бути нашою гостею, принаймні подивившись, як то тут все виглядає. Ваше вино прийшло в порядку, дякую Вам за турботи, але я його ще не попробував. Товариш, який відвіз до себе вино з вокзала, захворів і відїхав до Подебрад. Зустрічаюся я з ним звичайно раз на тиждень, і останньо він мені доповів, що воно прибуло, що вже три дні відстоюється, що завтра він його перелле у пляшки і принесе попробувати, коли знову зйдемося. Напевно, тару він вже відіслав, бо адресу я йому дав. Посилаю Тобі книжечку², але лише в знак поваги і дружби, не для читання, бо сердитимешся тільки. Деяку Твою критику я взяв до уваги і дякую Тобі за неї, але не погоджуюсь щодо Павла С. Федора. Я проглянув його «Мысли»³. Говорив я також з учасниками зборів у 1920 р. Мова, якою говорив Й. Пешек, була справді українською, або, принаймні, він вважав її українською⁴. У нас тут хороша погода, і я тішусь, що як тільки трохи підготую роботу, поїду до Вас. Всіх Вас щиро здоровлю, залишаюся від цілого серця і з шанобливим поклоном Ваш приятель

К.

1. V. 1932 (за поштовим штампем).

*

¹ Ольбрахт вжив російське слово «сочинение», очевидно, замість «изложение» для характеристики приписок, які робив Л. В. Гошовський чеською мовою до листів дружини, писаних по-російськи.

² Йдеться про книгу нарисів «Земля без імені», яка щойно вийшла з друку.

³ Єлизавета Миколаївна дорікала Ольбрахту за те, що він неповно сказав про закарпатських письменників, які пишуть російською мовою, не згадав С. Федора. За бажанням адресатів у листі пропущене одне речення.

⁴ В своїх нарисах Ольбрахт писав про збори закарпатських вчителів у 1920 р., якими керував голова краєв го управління шкіл Й. Пешек. Збори повинні були вирішити, якою мовою навчатимуться діти в школах Закарпаття. Див.: Ivan Olbracht. Země bez jména. Praha, 1932, str. 74—76.

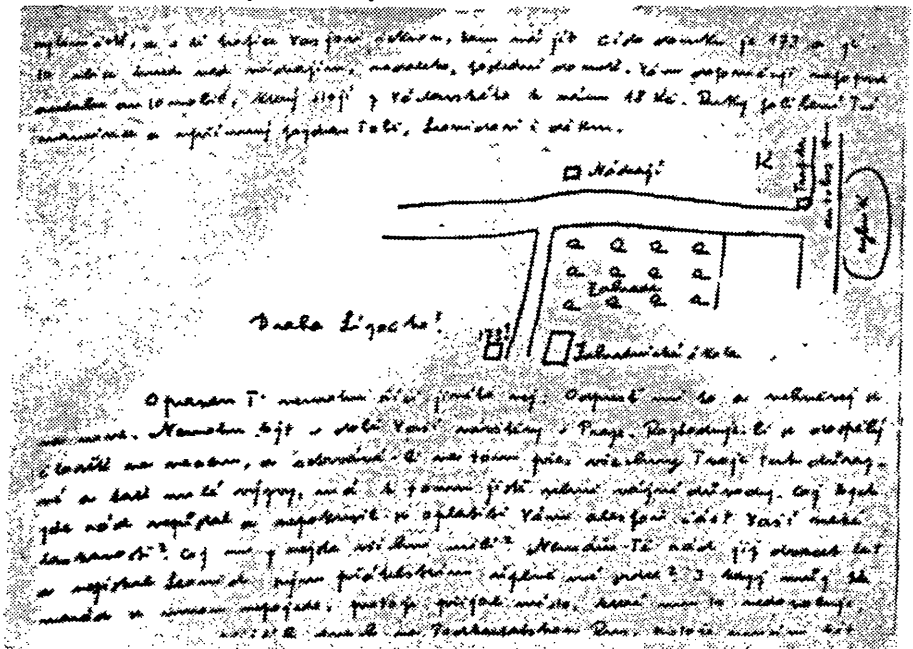
№ 15

Дорога Лізочко!

Я справді не можу Тобі сказати нічого іншого крім: пробач і не сердься на мене. Не можу бути в Празі в час Вашого приїзду. Якщо доросла людина приймає рішення і стоїть на своєму, незважаючи на Твої такі настійні і милі умовляння, то, напевно, має для того дуже поважні причини. Невже ж би я тут радо не залишився і не спробував хоч частково віддячити Вам за Вашу велику ласкавість? Чи ж Ви не милі мені всі? Чи ж не люблю я Тебе вже двадцять років і чи ж Леонід своїм дружнім ставленням до мене не здобув цілковито моє серце? Але хоч мій товариш зі мною не поїде, тому що одержав посаду, яка йому цього не дозволяє, я мушу найближчими днями їхати на Підкарпатську Русь, тому що згідно з умовою мушу закінчити книгу до осені, тому що мушу працювати на місці (потребую багато деталей),

тому що мушу виїхати з Крчі, де постійно хтось щось від мене хоче, і де не можу зосередитись і взятись як слід і систематично до праці, і тому, що вже не маю права втратити багато днів. Дотримаюсь також свого попереднього плану: поїду на схід, а в Ужгороді зупинюсь аж на зворотньому шляху, вже закінчивши роботу, вже зі спокійною, сподіваюсь, головою і думками тільки про друзів.

Наскільки я сьогодні пригадую, Ти мала, крім аргументів чуттєвих і політичних, такі суттєві зауваження до моїх статей: мої інформації

Уривок (початок і кінець) листа № 15.

про «Возрождение»¹ і, здається, ще про одне товариство, назва якого вилетіла у мене з голови, є неправильними; плакатну акцію провели не українські, а російські студенти; неправда, що єдиним підкарпатським письменником, який пише російською мовою, є Карабелеш; неправда, що Пешек говорив по-українському, він говорив по-російському. Наскільки пам'ятаю, інших суттєвих зауважень у Тебе не було. Моя інформація про «Возрождение» і т. п. була справді неправильною, через те я ці рядки викинув. Тому що мене знову запевняли, що плакатну акцію провела українська молодь, я не знав де правда, проте від цієї деталі нічого не залежало і я її також випустив. Думаю, що прізвище Федора було назване у Вас у відповідь на Твоє запитання, як називається цей письменник зі шкільного відділу, але так чи не так, я перевіряв знову, чи справді Карабелеш є єдиним письменником Закарпаття, що пише по-російському, і побачив, що так воно і є. А що стосується Пешка, то я не міг не повірити людям, які були на цих зборах, тому що річ сама по собі неважлива і в них не було причини говорити мені неправду.

Зрештою не думай, що одна Ти маєш претензії до книги. Їх мають також, як бачу з рецензій, і українці, які мені докоряють ось в чому: вживаю, говорячи про мешканців Підкарпатської Русі, назву русини, хоч це українці; недооцінюю значення підкарпатської літератури; тверджу, що стара підкарпатська література була російською, а це неправда, тому що Духнович, Попрадов та інші писали по-українському, тіль-

ки з малими діалектними відмінностями. Це зрозуміло. У Вас існує 25 політичних партій і угруповань і ясніше ясного, що мусить бути 25 зауважень до книги, яка писалась не за політичною програмою, а людиною, котра хотіла сказати про все так, як вона це бачила, і яка, звичайно, не є непогрішимою. І я справді думаю так само, як Ти, що в назві Підкарпатська Русь зникне одного разу слово Русь, а замість нього з'явиться слово Україна. Але, якщо будуть для того відповідні економічні і політичні умови, чи ж зможе щось змінити Твоє чи моє бажання, така чи інша книга, або те, що будемо край називати Чеська Русь, або Російська Русь, або Пречеська Русь, або Русько-російська Русь?

Маю до Леоніда прохання. В цю суботу мені виплатять чималий гонорар за зимову роботу, на який я лише чекав, щоб виїхати. Після чого я затримаюсь тут лише декілька днів, щоб полагодити найнеобхідніші справи. Як я вже Тобі писав, я хотів би влаштуватись в якійсь гірській хаті біля якоїсь греблі, але для цього, кажуть, потрібний дозвіл. Від кого його дістати і до кого маю звернутись? Про вино мені вже доповіли: воно прекрасне. Сам я його ще не куштував, товариш довго лежав, а тепер на курорті в Подєбрадах. Барило він твердо обіцяв відіслати, то мабуть вже це зробив. Гелена, якої нема якраз вдома, щиро запрошує Васю і тішиться Вашим приїздом. До нас треба їхати трамваем № 14 до кінцевої зупинки, потім дві зупинки автобусом. На цій другій зупинці по одному боці стоїть тютюновий кіоск, а на другому боці є ставок. В цьому кіоску Васі скажуть, як іти. Номер дому 173, а вуличка йде зразу ж над вокзалом, і це недалеко, останній будиночок. А Вам раджу взяти таксі, яке коштує з Вацлавської площі до нас 18 корон. Цілую руки Твоїй мамі, щире поздоровлення Тобі, Леонідові і дітям.

К.

Ольбрахт намалював план, як іти до них від автобусної зупинки.
31. V. 1932. (за поштовим штампем).

*
1 Товариство карпаторуських студентів «Возрождение» об'єднувало закарпатських студентів русофільського напрямку, які вчилися в празьких вузах.

№ 16

Дорога Лізочко!

Дякую Тобі за листівку, яка надійшла до мене через Колочаву і Волове. Якраз вчора я написав Анюті картку і просив її, щоб через 14 днів дозволила мені переспати в них 2 ночі, але чи справді це буде через 14 днів — не знаю, не рушу звідси, поки не закінчу свою працю. Маєш рацію, і тут гарно, але помиляєшся: я взагалі нікуди не ходжу, не був ще і кілометра за Ясінею, сиджу дома і пишу, бо інакше й до смерті не закінчу. Та Ваша Підкарпатська Русь (чи Закарпатська Україна?) занадто красива, має багато спокус, а я надто байдикував і насолоджувався, головно в розкішній Колочаві і в дружбі з родиною Шугаїв. І втік я звідти задля економії часу, а також тому, що Колочава є занадто дорогим великим містом для мого соціального стану¹.

Я радий, що Вам у Празі сподобалось і хоч трохи — в Крчі. Гелена пише, що «Ви припали одні одним до вподоби», і я хочу вірити, що це і Ваша думка. Відкриваю все нові і нові видатні якості Леоніда. Крім всього іншого, кажуть, що він є «чудовим танцюристом і вміє так по-менуєтному цілувати руку». Ну, в Крчі це дозволяється, але взагалі Тобі треба було б пригланути за ним.

Радію з майбутньої зустрічі і щиро Вас цілую та здоровлю.

Ясіня 3. IX. 32.

Каміл.

*
1 Ольбрахт жартома називає Колочаву великим містом, маючи на увазі свої витрати в ній. Він був щедрим, любив робити подарунки 10-річній дочці Шугая Ганні та

малому Хаїмку, у батька якого письменник жив; він мав вже чимало хресників, яких водив з собою на обід, його запрошували на весілля, куди він йшов не з по-рожніми руками, його поздоровляли на Івана з іменинами (хоч це був псевдонім), і він частував гостей, багато роздавав голодним дітям. Вже 30 липня 1932 р. він писав своєму видавцеві О. Гіргалю, просячи вислати 1 000 корон (Див. І. Opelik, Op. cit str. 288), але й ці гроші розійшлися дуже швидко.

№ 17

Дорога Лізочко!

Боже, як же Ти любиш сердитись! А до того ж, здається, зовсім не знаєш, що той, на кого сипляться Твої блискавки, зовсім не відчуває себе покараним, бо він знає, що коріння Твоєї сердитості не в гніві, а в дружбі. І мені не залишається нічого іншого, як Тобі за неї щиро подякувати. Очевидно, якщо Ти для мене наймеш всі поверхи готелю «Централь», я там з радістю розташуюсь, а якщо Ти виженеш з ліжка одного з синів, я подякую Тобі і йому, але здалось мені набагато простішим і природнішим (і нічого з собою не можу поробити, мені так і досі здається) попросити Анюту, щоб віддала в моє розпорядження на цих два дні канапу в своїй їдальні або одну з кімнаток, якщо вони пустують. Анюта мені не відповіла, але так само розуміється, я з того не роблю висновок, що вона або Володя не погоджуються; очевидно, вони вважають, що буде час про це поговорити, коли приїду. Але до 18 цього місяця¹ (яке має значення ця дата? Ви виїжджаєте?), тобто до дня, на який мене Леонід до Ужгороду запрошує, я не можу приїхати. Я пролежав тут 5 днів, страшенно застудився, ще й сьогодні не відчуваю себе добре, тобто я втратив час, а не рушу звідси, поки не закінчу принаймні перший начерк. Пізніше мені треба ще заїхати у Рахів і, можливо, загляну також в соляні копальні. Радію наперед з Твоєї розповіді про Прагу, яку мені обіцяєш, але боюсь, що не зможеш сказати мені нічого нового про Крч, тому що я поінформований про всі подробиці (коли Ви вставали, на якому кафетуху² снідали, що говорили, де були, як виглядали) зі знанням справи і навіть з ілюстраціями.

Цілую Тебе і всіх Твоїх.

12. IX. 1932.

Каміл.

*

¹ Л. В. Гошовський запрошував Ольбрахта на іменини дружини.

² Скатерка.

№ 18

Дорогий Леоніде!

Певно, це прикро, що ми були в одному селі¹ (сподіваюсь, я не образив Твої патріотичні почуття?) і я Тебе навіть не бачив. Але тим приємніше мені буде по-дружньому поговорити з Тобою в Ужгороді, без товариства, з яким Ти напевно був тут і котрому мусів приділити увагу. І я Тебе хочу попросити про допомогу і літературну співпрацю над моєю книжкою, розуміється, без ризику для Тебе і в повній безпеці від нападів критиків.

1) Що було сказано в об'яві про нагороду за спіймання Шугая (гадаю 3 000 від держави і 30 000 від євреїв), хто її підписав і чи передбачалась нагорода і за вбивство Шугая? А тому що, очевидно, Ти не можеш її знати дослівно, як Ти б її сам написав, виходячи зі свого службового досвіду?

2) Як називалась жандармська частина, що стояла тоді в Колочаві, перед ким звітував за свої успіхи чи невдачі її капітан і кому він подавав відомості?

3) Яке було у жандармів в 1921 р. озброєння і чи мали вони вже тоді гумові дубці?

Здоровлю Тебе щиро, милий Леоніде, і радію з майбутньої зустрічі.

Каміл.

Ясіня, 12. IX. 32.

*

¹ Мова йде про Ясіню, яка вже тоді вважалася містечком.

№ 19

Дорогой Леоніде!

Так вже у житті повелось, якщо було людині дуже добре, то потім на часинку стає дуже погано. Не бачу світу за тою роботою: гарую і гарую, а вчасно все одно не закінчу. Цілую тобі руки і ноги за оригінал об'яви¹, а панові директорові Райтові² дякую за роботу, яку я йому завдав. Передай, будь ласка, йому від мене привіт. Багато і мило Вас згадую, і ті, що Вас в Крчі пізнали, також Вас згадують і так гарно, як мало кого.

Цілую Вас і здоровлю. Ваш

Ольбрахт.

Крч, 25. X. 32.

*

¹ Ольбрахт помістив у свій роман повний текст об'яви про нагороду за видачу Шугая.
² Антонін Райт був директором канцелярії земського політичного управління в Ужгороді і відшукав для Л. В. Гошовського, тобто для Ольбрахта, що об'яву.

№ 20

Дорогий Леоніде!

Дякую Тобі і Лізочці за милого листа. І прошу Тебе вже не гніватись на мене. Кінчаю коректуру останніх аркушів; протягом цих тижнів я був навантажений, як гуцульська кляча. Та чи ж справді треба Вам говорити, що я бажаю Вам всякого блага, яке можливе для людини, і що в першу чергу бажаю Вам багато радості з Ваших чотирьох чудових хлопчиків? І так: з Новим роком, Лізочко і Леоніде!

Іде в Підкарпатську Русь один з моїх кращих друзів, мій двоюрідний брат, інженер Фр. Шенфельд. Будь ласка, прийми його гарно і, якщо буде щось йому потрібне, порадь йому.

Гаряче Вас всіх цілую і вітаю. До скорого побачення, Ваш

Каміл.

*

Лист без дати. Судячи з його змісту, а також з листа від 24 січня 1933 р., в якому Ольбрахт дякує Гошовським за хороше прийняття Шенфельда, цей лист написаний в кінці грудня 1932 р. Лист від 24 січня 1933 р. не друкуємо, тому що він є в публікації І. Опеліка (з невірною датою 24. II 33) і має суто особистий характер.

№ 21

Дорогий Леоніде!¹

Ти так люб'язно запропонував мені на прощання допомогу, якби нам щось було потрібне для фільму². І я знаю, що то не була лише ввічлива фраза, тому зразу ж це використовую.

Прощу Тебе, напиши мені мелодію пісні про Довбуша.

Прощу Тебе, напиши мені ім'я і адресу пана генерала Мацкевича, я б радо йому подякував.

Дуже боюсь, що це тільки початок використання Твоєї необачної обіцянки.

Дякую Тобі і Лізі за все. Щиро здоровлю Вас і дітей.

К.

Хуст, 26, VIII. 1933 (за поштовим штемплем).

¹ Цей лист опублікований І. Опеліком: *Op. cit.* str. 289—290.

² В той час Ольбрахт разом з письменниками В. Ванчурою і К. Новим створював кінокартину про Закарпаття «Невірна Марійка».

№ 22

Дорога Лізо і Леоніде! ¹

Дякую Вам за милого листа, а Т бі, Лізо, за працю з азбукою, дуже корисною для мене. Також формально за поздоровлення. Але помиляєшся, Леоніде, якщо думаєш, що мене тішить ця державна нагорода ² і всі ці офіціальності. Справа виглядає так: «Шугай» не є ні кращою, ні гіршою книжкою від м їх попередніх, але люди, які мене 12 років лаяли і придумували про мене рі ні речі, про які самі знали, що це неправда, ну, а тепер мають нагоду за милу душу від усього відректись і власти в другу країність. То перше було мені милішим, і я радий, що Ужгород відізався, принаймні не дармуєш і маєш можливість зібрати трохи матеріату. Ти справді не знаєш, що з ужгородських урядових інстанцій людали на мене в міністерство внутрішніх справ скаргу з пропозицією негайно заборонити продаж моєї книги? Неграмотний пан Крил, ведучий вашої ЧТК ³, був тільки слугою, і мені справді буде тр хи жаль, якщо йому доведеться на службі у свого пана і від мене дещо витерпіти. Лізочка мені пише, що Ваші молодці приносять д дому газети, де пишеться про мене, і дуже Тебе прошу, Леоніде, як би там щось було, що мені тут недоступне (з Підкарпаття або зі Словаччини), щоб Ти мені це послав, не хотілось би щось занедбати.

Дякую Вам за запрошення до Ужгорода. Гелена дякує за поздоровлення і сама щиро здоровить. Була нездоровою, мусіла їхати до Подєбрад, але декілька днів тому повернулась набагато здоровшою і бадьорішою, ніж була перед тим. В нас нічого нового. Працюємо, мерзнемо в нашій хатині, до якої з усіх чотирьох сторін задуває, і тишимося майбутнім літом. Я закінчую «Марійку» і підраховую, які понесемо збитки, кожна розвага щось коштує, а фільм—забава дуже дорога. В кінотеатрах з'являється десь в кінці січня, але не знаю, коли дістанеться до Ужгорода.

Бажаємо Вам з нагоди свят, Нового року, і взагалі, всього найкращого, згадуємо хворого Вовочку і решту Ваших синів.

20. XII. 33.

Каміл.

Милі і незабутні друзі, підтверджую, що Вам, Лізочко і Леоніде, бажаю всього хорошого і найкращого не тільки на свята і в новому році, але взагалі на роки і надіюсь, що знову якимось торжеством Вас привабить до Праги, тобто до нас, тобто в мої обійми.

Ваша *Єлена Осипівна* ⁴.

¹ Лист був опублікований І. Опеліком: *Op. cit.* str. 290.

² Ольбрахт одержав за роман «Микола Шугай, розбійник» державну премію, що ще посилює випадки проти письменника різних реакційних кіл. Довкола роману велась бурхлива дискусія, реакційні сили домоглись вилучення твору Ольбрахта з шкільних бібліотек і конфіскації українського перекладу. В полеміку були втягнуті члени журі, що присудило Ольбрахтові премію. Це були люди, які славились реакційними поглядами, і їх хвала, як і буржуазного літературознавця Арне Новака, була, як бачимо, мало приємною Ольбрахтові.

³ ЧТК — СТК — Ceskoslovenská Tisková Čencelář — відділ преси Чехословаччини.

⁴ Гелена Маліржова підписалась по-російському.

Дорогий Леоніде! ¹

Посилаю Тобі і Лізі свою нову книжку, вірніше старо-нову книжку ². Роблю це навіть за день до її офіційного виходу, щоб Ти мав її в руках на випадок конфіскації книги і не мусів чекати на інше видання. Бо з Ужгороду знову роблять старання заборонити продаж книги. Дерево і кукурудза — є цими небезпечними речами, зачіпки, звичайно, можуть бути всілякі... ³.

10. IV. 1935

¹ Уривок з листа, опублікованого І. Опеліком: *Op. cit.* str. 292.

² Мова йде про книгу «Гори і століття» — друге, значно доповнене видання нарисів «Земля без імені».

³ Ольбрахт в своїх нарисах гостро критикує політику аграрної партії в Закарпатті, пише про голод, про безробіття, визиск населення, тому й точилась довкола його книг політична боротьба.

Останні листи Ольбрахта мають суто особистий характер, тому ми не вважаємо потрібним їх публікувати. В них Ольбрахт сповіщає, що він розвівся з Геленою Маліржововою (лист від 22. II. 1936), що одружився з Ярославом Келлеровою, що вони чекають народження сина (лист від 23. V. 1938). А у відповідь на поздоровлення Гошовських з сином — картка про те, що син є фактично донечкою. Свою доню Ольбрахт назвав Іванкою і переніс на неї все своє незрозуміле батьківське почуття.

Ми вважаємо своїм прийним обов'язком висловити щиру вдячність адресатам: Єлизаветі Миколаївні та Леоніду Васильовичу Гошовським, а також дочці Ганни Устиянович, Любові Володимирівні Мацевич за те, що вони так дбайливо зберігали ці листи і дозволили їх опублікувати.

І. М. ЛОЗИНСЬКИЙ

ВДАЛИЙ СИНТЕЗ ЧЕСЬКОЇ ЛЕНІНІАНИ

У світовій художній літературі, наче в могутньому океанському свічаді, багатогранно віддзеркалився образ В. І. Леніна — вождя і вченого, який започаткував нове літочислення в історії нашої цивілізації. Немає на земній кулі такої літератури, в творах якої не знайшла б відображення постать геніального Леніна.

Своєрідною поліфонією слова та специфічно-національними барвами відзначається чеська Ленініана.

В українському слов'янознавстві до цього часу ще не було спроби дослідити і висвітлити чеську художню і публіцистичну Ленініану. Науково-популярна праця Володимира Моторного¹ — перша на Україні — дає загальний синтез найцінніших творів чеської літературної Ленініани.

Головне завдання, яке поставив перед собою дослідник, полягало в тому, щоб «перегорнути» вибрані сторінки чеської Ленініани і на цій основі дати короткий огляд не тільки мемуарних, прозових і поетичних творів, присвячених В. І. Леніну, а й розкрити наукове значення тих літературознавчих статей та оглядів, в яких підсумовується ця проблема.

Робота спирається на солідний науково-довідковий апарат. В. Моторний щедро використовує чеські літературознавчі джерела, оживляючи їх новою науковою аргументацією. При цьому він не повторює їх, а досить вдало популяризує в ході полеміки і аналізу. Якщо літературознавці і критики Чехословаччини майже з вичерпною повнотою зібрали і описали фактичний матеріал чеської Ленініани, то автор згаданої роботи вміло висвітлив історичну вартість її та силу естетичного впливу на читача.

Робота складається з вступу і двох основних розділів. У вступному слові («Замість передмови») дослідник коротко інформує про обстановку в тодішній Чехії, про шляхи, якими ідеї В. І. Леніна проникали в цю країну. Ще 1896 р. кладненська газета «Свобода», розповідаючи про революційні страйки в Росії, відзначала, що вони були організовані ленінським «Союзом боротьби за визволення робітничого класу». З цього часу й починається літочислення чеської Ленініани, першими авторами якої вважаються громадські діячі і комуністи А. Мацек, Й. Б. Печка, Л. Запотоцький і ті чехи та словаки, які в лавах Червоної гвардії і Червоної Армії захищали Жовтневу революцію та молоду радянську державу.

Разом з ленінськими ідеями в Чехію надходили твори Ілліча, які ставали вирішальними у формуванні чеської суспільно-громадської думки. Одна з перших робіт В. І. Леніна, перекладених чеською мовою, — «Держава і революція» — була видана в 1920 р. відомим чеським поетом і громадським діячем Станіславом К. Нейманом як додаток до журналу «Червен». Під впливом цього твору, як слушно підкреслює В. Моторний, в Чехословаччині виникла «революційна ідеологія пролетарської літератури».

Після смерті В. І. Леніна Комуністична партія Чехословаччини створила спеціальний «фонд Леніна», на кошти якого виходили твори Ілліча. В 1924 р. КПЧ почала видавати дві серії: «Ленінська бібліотека» та «Мала бібліотека ленінізму». А напе-

¹ В. А. Моторний. Сторінки чеської Ленініани. (Літературно-критичний нарис). Видавництво Львівського ун-ту, 1970. Скорочений варіант цієї роботи опубліковано в журналі «Советское славяноведение», 1970, № 2, стор. 94—101.

редодні другої світової війни в Чехословаччині велася підготовка до видання творів В. І. Леніна в 20-ти томах. У зв'язку з війною цей задум не був здійснений. Незабаром після війни в народно-демократичній Чехословаччині були видані твори В. І. Леніна в 35-ти томах. Шкода, що дослідник не згадав про найновіше видання (45 томів), яке завершено напередодні 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

Важливим є спростування у вступі, яке робить дослідник щодо зустрічі М. Майєрової з В. І. Леніним під час Ціммервальдської конференції, про яку бездоказово згадується в окремих статтях, зокрема в «Очерках истории чешской литературы XIX—XX вв.», М., 1963.

Перший розділ свого дослідження «Образ Леніна в чеській прозі» В. Моторний починає інформацією про дві історико-репортажні книжки М. Іванова «Ленін у Празі» та «Ленін і Прага». Автор вибрав оригінальний жанр для своїх творів — «жанр літературних розшуків», що дало йому можливість захоплююче розповісти про пошуки ленінських документів і матеріалів. Ці книжки разом з есеїстичним нарисом М. Шагінян, мабуть, дають повну історичну картину зв'язку В. І. Леніна з Чехією та чеським і словацьким робітничим рухом.

На думку дослідника, тісний зв'язок В. І. Леніна з чеським та словацьким революційним та національно-визвольним рухом, неодноразове перебування Ілліча в Празі зумовило те, що майстри художнього слова Чехословаччини часто зверталися до ленінської теми, до образу вождя світового пролетаріату.

Автор пише, що провідне місце в зображенні В. І. Леніна в чеській літературі займають спогади діячів робітничого руху, публіцистів, письменників про контакти з Іллічем. Сюди він відносить, крім А. Кольмана, Б. Шмерала, К. Крейбіха, Б. Рунге, письменників І. Ольбрахта, Г. Маліржову і А. Запотоцького. Наступним етапом В. Моторний вважає нариси і репортажі письменників Ю. Фучіка, М. Майєрової, М. Пуйманової, Г. Вчелічки, Т. Сватоплука, Я. Кратохвіла, які по кілька разів побували в Радянському Союзі. До цієї категорії репортажної літератури автор включає нариси Е. Е. Кіша, написані по-німецьки.

Твори К. Нового «Сараєвський замах», А. Запотоцького «Червона заграва над Кладно», К. Конрада «Відбій», Ф. Кубка «Казка про Леніна» автор відносить до найвищого етапу художньої еволюції образу Леніна, що найяскравіше виявляється в поглибленому осмисленні і художній конкретизації його. Своєрідною документальністю та історичною достовірністю ці твори близькі до жанру белетризованої біографії. Тому дослідник цілком закономірно переходить до розгляду двотомної біографії В. І. Леніна, написаної академіком Зденеком Неєдли, що вважається першою зарубіжною біографією Ілліча. Принагідно автор подає інформацію про те, що Зд. Неєдли написав низку інших робіт, в яких змальовує В. І. Леніна — «Ленін і сучасність», «Ленін і чеський народ», «Ленін про літературу».

Оцінюючи значення найвидатніших художніх творів в історії чеської Ленініани, В. Моторний в окремих випадках поділяє погляди таких чеських літераторів, як О. Марушіак і В. Пекарек. Український дослідник не тільки констатує і пояснює факти, але й прагне осмислити їх з точки зору дальшого розвитку чеської соціалістичної літератури. Однак слід було приділити трохи більше уваги розкриттю психологічної і стилістичної різновидності форми і художніх засобів кожного прозового твору, присвяченого Леніну. Безперечно, у кожного письменника своя художня манера, своя схема викладу життєвих фактів і на це необхідно було зважати, визначаючи естетичну цінність прозової чеської Ленініани в кожному конкретному випадку.

Проте незаперечною заслугою автора є те, що він зумів чітко намітити перехідні ступені в царині жанрового розвитку і трансформації образу Леніна по висхідній спіралі, від спогаду, репортажу і фактомонтажу, через автобіографічні твори до документальної повісті, роману і науково-популярного дослідження. Від літератури факту до повноцінних ідейно-художніх творів.

Другий розділ книжки присвячений «Образові Леніна в чеській поезії». Аналізуючи поетичну Ленініану майже за п'ятдесят років, автор послідовно прагне визначити і охарактеризувати найголовніші її етапи, а також визначальні принципи, зокрема історизм і засоби художнього освоєння ленінської проблематики у створенні правдивого, реалістичного образу великого Леніна.

Значна кількість поезій про Леніна — факт великої політичної ваги. Це свідчить про те, що особа В. І. Леніна і його діяльність викликали глибоке духовне збудження серед митців, спонукали кожну поетичну індивідуальність до творчого самовиявлення. Початком чеської поетичної Ленініани є твори І. Волькера, С. К. Неймана, Й. Гори, В. Незвала, І. Тауфера. Ленінська тема в чеській поезії з роками набирала не лише широти, а й глибини. Новими гранями засвітилося ім'я Леніна в чеській поетичній творчості 30—40 років, а ще яскравіше — у післявоєнні роки, коли у поетичний потік влилися нові творчі струмки, нові імена.

У душі воявничої партійної тенденційності створив свої вірші-заклики «Наша пісня», «РРФСР», «Вітання радянській Росії» С. К. Нейман. Для нього ім'я Леніна асоціювалося з маяком-дзвоном, який, до речі, став своєрідним прообразом і для інших творів. У цьому аспекті розкривається творча концепція Й. Гори — автора «Великого месника» і «Леніна». Як відомо, образ батьківщини Леніна — Ленінії — став одним з найбільш популярних образів в чеській поезії. На думку дослідника, у дещо традиційній манері революційний подвиг Леніна оспівали А. Сова («Ленін») і К. Томан («Ленін»). Автор книжки розглянув і ті поетичні твори, присвячені В. І. Леніну, які написали К. Бібл і В. Незвал, Я. Сеиферт і Ф. Галас, І. Тауфер і Я. Алда. Проведений аналіз дає автору право закінчити розділ висновком, що «чеська поетична Ленініана безмежна, як і любов народу до Леніна».

Розділ читається легко, з інтересом. Та поряд з цим слід відзначити, що в окремих випадках дослідник обмежується лише окремими зауваженнями щодо поетичної форми, іноді забагато місця відводить к ментуванню від мих фактів про письменника. Шкода, що автор лише побіжно згадав у книжці прізвиська кількох словацьких письменників — творців Ленініани. Треба було аб з всім не цитувати їх, або сказати з належною повнотою, і від цього, на нашу думку, робота тільки виграла б. Адже, як нещодавно писав словацький письменник Андрей Плавка: «У всій словацькій літературі, починаючи від старшого покоління, від Ладіслава Новомеського через Яна Понічана і до Павла Бунчака, немає скільки-небудь значного письменника й поета, який не звертався б у своїй творчості до Леніна, щоб віддати належне його генію»².

Відзначимо, нарешті, і деякі недоліки книжки. Так, недоречно вживання імені Костка для Станіслава К. Неймана. Такого імені чеський пролетарський поет не вживав. Проти цього протестувала його дружина Ліда Шпачкова — автор відомої книжки «Таким був». Серед п'яти імен, наданих в дитинстві С. К. Нейману, було Костянтин, але не Костка. Вживається термін «чехословацькі критики», «чехословацькі поети». На нашу думку, це неправильно, бо ж існує окремо чеська, окремо словацька література. Правда, можна вживати визначення «критики Чехословаччини», «поети Чехословаччини».

І ще одне зауваження. Його треба поставити на карб редакторам, які, на нашу думку, не зберегли стилістичних нюансів. Зустрічаємо в книжці слова і звороти, які стилістично дисгармоніюють з текстом, наприклад: заставило (стор. 9) замість змусило; ютився (12) — тулився, містився; до духу (59) — духові; «Союз боротьби за звільнення робітничого класу» (4) — «Союз боротьби за визволення робітничого класу».

Та, звичайно, ці недоліки не применшують загалом високої оцінки книжки. Воно є цінним внеском у дослідження багатогранної розмаїтості образу В. І. Леніна в чеській літературі, дає можливість і нагоду глибше пізнати цей образ.

Рецензована праця В. Моторного одночасно переконливе свідчення наукового зростання самого автора, доказ його безперечної спроможності ставити і вирішувати важливі проблеми в галузі теоретичного слов'янознавства.

² «Вопросы литературы», 1970, № 4, стор. 80.

POLSKO-ŁUZYCKIE STOSUNKI LITERACKIE.

Tom studiów pod redakcją Jerzego Słizińskiego.
Komitet Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, s. 265.

ПОЛЬСЬКО-ЛУЖИЦЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ.

Збірник за редакцією Єжи Слізіньського.

Комітет слов'янознавства ПАН, Вроцлав—Варшава—Краків, 1970, стор. 265.

Названий збірник про культурні взаємини двох братніх слов'янських народів був створений одним з найбільш заслужених осередків слов'янознавства — відділом західнослов'янських літератур Інституту слов'янознавства Академії наук ПНР під керівництвом професора Єжи Слізіньського. Ця робота є результатом близьких творчих контактів між літературознавцями-славістами соціалістичних країн.

Подаємо короткий огляд досліджень у такому порядку, в якому вони надруковані в збірнику.

Юзеф Лещинський (Вроцлав) зупиняється на культурних взаєминах поляків і лужицьких сербів наприкінці XVII—в першій половині XVIII ст. («W sprawie wpiływu unii personalnej polsko-saskiej — 1697—1763 — na ożywienie kontaktów kulturalnych polsko-serbołużyckich», стор. 5—13). Автор, вивчивши значну кількість джерельних матеріалів, заперечує твердження польських дослідників А. С. Матиняка та П. Відаєвича про відчутне погравлення контактів польського і лужицького народів у період персональної унії Польщі і Саксонії. У статті зустрічаємо твердження автора про те, що Фабрицій, автор нижньолужицького перекладу Нового завіту, був поляком, хоч у лужицькому літературознавстві він вважається лужичанином. Доказів Ю. Лещинський не наводить.

Ромуальда Пенгерська-Пьотровська (Варшава) в коротенькому повідомленні («Z chwil wolnych. Wiązanka prac literackich. — Karol Sękowski, zapomniany przyjaciel Łużyc», стор. 15—19) розповідає про цікаве видання 1884 р. з перекладами семи віршів лужицьких поетів — Г. Зейлера, Я. Барта-Цишинського, М. Косика та Я. Е. Добруцького.

Ян Петр (Прага) присвятив своє повідомлення контактам найвищачнішого лужицького вченого А. Муки з славістами Кракова («Styku Arnošta Muka s krakowskúmi slavisty», стор. 22—34). Особливо тісні контакти з краківськими вченими мав Мука після обрання його членом-кореспондентом Академії Умів. Ян Петр торкається особистих зв'язків А. Муки з Ростафінським, Бодуеном де Куртене, Розвадовським, Нітшем, Ташицьким та ін. На стор. 22 автор статті пише: «Аж дивно, як мало чисто наукових питань вирішував Мука в листах до польських друзів. Більшість листів торкалася питань організаційних».

Вільгельм Цайль (Берлін, НДР) на матеріалі неопублікованих листів С. Рамулта до А. Муки («Polnisch-sorbische Wissenschaftsbeziehungen im Spiegel unveröffentlichter Briefe Stefan Ramults an Karla Arnošt Muka 1884—1905», стор. 35—46) показує не тільки значення обміну думками між польськими і лужицькими вченими для науки, а й засудження ними німецького націоналізму і шовінізму.

Джералд Стоун (Ноттінгем, Великобританія) поруч з чеським впливом на лексику верхньолужицької мови вбачає певний вплив на неї також з боку мови польської в період національного відродження лужицьких сербів («The Influence of Polish in the Development of the Upper Sorbian Literary Language», стор. 47—50).

Юрій Млинк (Бауцен-Будишин, НДР) розкриває перед читачем одну з сторінок життя і діяльності видатного лужицького прозаїка Юрія Вінгера, а саме його тісну зв'язаність з польським народом і польською літературою. Досі була поширена думка В. Ташицького про вплив Г. Сенкевича на історичну повість Ю. Вінгера «Гронов». Ю. Млинк доводить на численних прикладах, що й вся пізніша творчість Вінгера тісно пов'язана з польською культурою, з долею польського народу. Зокрема ав-

тор статті вказує на публікації лужицького письменника, в яких він засуджує політику прусських шовіністів щодо поляків. («Jurij Winger a Polacy», стор. 51—62).

Станіслав Максимович (Вроцлав) поділив свою статтю на дві частини: 1) Альфонс Парчевський і 2) Меланія Парчевська («Miejscie A fonsa i Melanii Parczewskich w stosunkach literackich polsko-lużyckich», стор. 63—95). Зацікавлення А. Парчевського справами лужичан відноситься до двох пер див його діяльності: 1879—1885 рр. та 1894—1907 рр. У ці роки він особливо інтенсивно популяризував серболужицьку культуру серед поляків, знайомив польський народ з долею маленького слов'янського народу. Одночасно А. Парчевський за мався глибокою науковою роботою, плодом якої були демографічні і мовознавчі публікації.

Сестра цього польського діяча письменника І. Парчевська увійшла в історію польсько-лужицьких зв'язків як перекладачка твор лужицьких письменників на польську мову, авторка літературних портретів окремих лужицьких діячів.

Леон Роппель (Гданськ в статті «Ze stosunk w kulturalnych lużycko-kaszubskich» (стор. 97—120) стверджує, що велику роль у зміцненні лужицько-кашубських культурних контактів відграв Вроцлавський університет, де передова молодь ряду слов'янських країн під впливом видатних чеських і польських учених, як Пуркіне, Челаковський, Цибульський, прониклася ідеями дружби і співпраці між слов'янськими народами. Перше місце в зміцненні культурних зв'язків мали приїзди у Вроцлав російських вчених Срезневського і Бодяньського.

У статті основне місце відводиться діяльності кашубського вченого Ф. Цейнови. Чимало цікавих даних є тут про лужицьке національне відродження, про діяльність польських вчених Рамуля, Кентшинського та ін.), вчених Росії (Гільфердінга, Срезневського, Бодяньського).

Фрідо Метшк (Бауцен-Будишин, НДР) зупиняється на наукових зацікавленнях лужичанина Оти Віцяза проблемами польської культури. («Pólske zajimy a kontakty zaslubneho sorabista a spisowacela Oty Wićaza-Stollbergskeho na zakladze swědstwow w jeho zawostajenstwj», стор. 121—137). Сам Віцяз в автобіографії згадує лише 34 назви своїх творів, які мають безпосереднє відношення до польської літератури. Автор статті Ф. Метшк називає ще 20 полоністичних матеріалів Оти Віцяза та, спираючися на невідомі архівні матеріали, показує «ряд зв'язків між діянням особи і суспільно-політичними обставинами, в яких ця особа перебуває».

Барбара Янковська (Варшава) в статті «Prace sorabistyczne Józefa Gołąbka» (стор. 139—147) характеризує такі наукові та науково-популярні праці згаданого польського слависти, як «Lużyce, kraj i ludźie», «Dzieje narodu lużyckiego», а також деякі його журнальні статті. Значне місце в статті Б. Янковської відводиться дуже важливій праці Голомбека «Literatura serbolużycka», яка була не тільки своєрідним піонерським опрацюванням літератури верхніх і нижніх лужичан, але й першою систематичною працею про польсько-лужицькі культурні зв'язки.

Барбара Ярошевич-Кляйндінст (Варшава) в статті «Problematyka lużycka w polskich pismach slawistycznych okresu międzywojennego» (стор. 149—159) засвідчує велике зацікавлення долею лужицького народу з боку польських вчених у 30-і роки ХХ ст. Польські журнали цього періоду ставили своїм завданням ознайомлення широких кіл польського населення з історією і культурою лужицьких сербів, особливо з їх боротьбою проти онімечення. Б. Ярошевич-Кляйндінст підкреслює антифашистську направленість матеріалів, опублікованих у польській пресі. Варто зазначити, що в її статті зібрано досить великий бібліографічний і довідковий матеріал.

Відомому поетові і культурному діячеві Польської Народної Республіки Вільгельмові Шевчику присвячена стаття варшавського автора Едварда Мадани («Działalność sorabistyczna Wilhelma Szewczyka», стор. 161—178). У статті подана історія зародження і розвитку зацікавлень культурою лужичан з боку польського поета (велику роль відіграло його знайомство з нижньолужицькою поетесою Міною Віткоїц, яка допомагала заарештованому гітлерівцями Шевчикові, за що сама була ув'язнена). Е. Мадани характеризує еволюцію поглядів польського поета на долю лужичан і їх культуру (від песимістичного до бадьорого тону), наводить цікаві дані про стосунки його з сучасними діячами культури Лужиці. Автор статті дає оцінку перекладів з лужицької літератури, здійснених Шевчиком, аналізує його статті і

рецензії. Основна увага в статті приділена антології лужицької поезії, що вийшла з ініціативи польського поета в 1960 р.

Редактор рецензованого збірника професор Єжи Слізінський (Варшава) виступає зі статтею про одну з найвизначніших постатей сучасної верхньолужицької літератури — М. Кубашец («Maria Kubašec a Polska», стор. 179—191). Хоч досі на польську мову перекладено не дуже багато творів лужицької письменниці, творчість її привертає увагу багатьох польських літературознавців. Сама письменниця з великою повагою і любов'ю ставиться до польського народу, що засвідчується рядом художніх творів, де позитивними героями виступають поляки. На підставі аналізу численних листів М. Кубашец до її польських знайомих Є. Слізінському вдалося відкрити багато цікавих фактів з творчої лабораторії лужицької письменниці. Врахувавши їх у своєму літературному аналізі творів М. Кубашец, Є. Слізінський написав важливу сторінку історії лужицької літератури та польсько-лужицьких літературних зв'язків.

Ядвіга Руссоцька (Варшава) поділяє зацікавленість проблемами Лужиці в Польщі на два етапи: 1945—1949 та 1955—1967 рр. У першому з'являються дуже загальні інформації (переважно про значення народної творчості лужичан і про роль літератури в боротьбі за права народу), в яких було чимало неточностей і навіть помилки; у другому — фундаментальніші статті і книжкові видання наукового або науково-популярного характеру. Характеристика найважливіших з них супроводжується у статті багатою бібліографією. («Recepcja literatury lużyckiej w Polsce w latach 1945—1967», стор. 193—211).

Катажина Вежбіцька (Варшава) присвятила своє дослідження («Powieść lużuska o tematyce polskiej: Jurij Brězan, «Nawrót do Krakowa», стор. 213—219) творчості найвидатнішого сучасного лужицького поета і прозаїка Ю. Брезана, вибравши для літературознавчого аналізу один з останніх творів письменника. На думку автора статті, гвір Брезана є «повістю можливостей», в якій порушуються важливі проблеми, але які не розв'язуються автором. При всіх недоліках твору виховне значення його очевидне.

Стаття «Husyci na Łužycach w relacji śląskich kronikarzy XVI wieku» (стор. 221—227) є невеликою розвідкою Станіслава Биліни (Варшава) про події в Лужиці в 1429 р., зв'язані з перебуванням там гуситських військ. Автор сам зазначає, що його цікавлять не описувані в хроніках події (вони добре відомі з інших джерел), але інтерпретація їх (як виявилось, негативна) двох хроністів.

Векослав Бучар (Террачіно, Італія) у статті «Slovenci—Poljaki—Lužiški Srbi» (стор. 229—253) робить огляд літературних і культурних контактів між словенцями, поляками та лужицькими сербами від XVI ст. до початку другої світової війни. У шести розділах (реформація і контрреформація, просвітництво, романтизм, реалізм і натуралізм, модернізм, загальний огляд культурних зв'язків у період між двома війнами) автор, спираючись переважно на праці з історії словенської літератури, торкається в першу чергу культурних і літературних зв'язків, які розглядаються з точки зору словенців. Сам В. Бучар пояснює, що недоступність для нього джерел і брак часу не дали йому змоги розглянути ці зв'язки також з точки зору лужичан і поляків. Проте деякі цікаві факти про ставлення лужицьких діячів культури і науки до культурних здобутків словенців у статті можна знайти (наприклад, зауваження лужичанина А. Муки про вплив Далматина на переклад біблії М. Френцеля та ін.).

Оцінюючи в цілому публікацію про польсько-лужицькі культурні зв'язки, треба з усією силою наголосити, що вона є важливим внеском у вивчення духовного життя всього слов'янського світу. Автори зосередили свою увагу на контактах двох західно-слов'янських народів, але не оминули ролі діячів культури з інших слов'янських земель (наприклад, Росії, Чехії) у єднанні культур братніх слов'янських народів.

STUDIA POSWIĘCONE STOSUNKOM LITERACKIM POLSKO-CZESKIM I POLSKO-SŁOWACKIM.

Wrocław—Warszawa—Kraków. Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969.

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРИСВЯЧЕНІ ПОЛЬСЬКО-ЧЕСЬКИМ І ПОЛЬСЬКО-СЛОВАЦЬКИМ ЛІТЕРАТУРНИМ ЗВ'ЯЗКАМ.

Wrocław—Warszawa—Kraków. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969.

Рецензований збірник являє собою колективну роботу польських, чеських та словацьких літературознавців, що присвятили свої дослідження польсько-чесько-словацькому літературному єднанню. Слід відзначити, що збірник є результатом великої творчої співпраці вчених Польщі та Чехословаччини. В книзі представлена різноманітна тематика і проблематика, починаючи від статей про польсько-чесько-словацькі культурні взаємини в часи середньовіччя і кінчаючи працями, присвяченими літературним зв'язкам між братніми народами в ХХ ст. Позитивною рисою збірника є актуальність поставлених в ньому проблем і багатство тематики.

У збірнику вміщені роботи як теоретичного характеру, в яких висвітлюються питання типології, літературних зв'язків і взаємовпливів, так і дослідження, що розкривають питання поширення чеської та словацької літератури в Польщі і, навпаки, — польської літератури в Чехословаччині, та інші історико-літературні теми. Матеріали, що вміщені у збірнику, свідчать про широту та актуальність зачеплених авторами питань, про плідність співпраці вчених Польщі і Чехословаччини у вирішенні важливих проблем слов'янського літературознавства.

Книга вікривається передмовою професора Єжи Слізінського, в якій автор справедливо підкреслює, що збірник є результатом тих добрих стосунків, які склалися між Інститутом слов'янознавства Польської Академії Наук і центрами славістики у Празі, Брно, Оломоуці та Братиславі. Автор відмічає, що спільна праця вчених обох країн допоможе ширше розкрити ті питання польсько-чесько-словацьких літературних зв'язків, які поки що досліджувалися лише фрагментарно.

Професор Брненського університету Йозеф Грабак, відомий спеціаліст в галузі історії старої чеської літератури і теорії вірша, присвятив свою статтю питанню дивергентності в розвитку старочеського і старопольського вірша. Спостереження Й. Грабака, що викладені в невеличкій за обсягом роботі, безсумнівно, привернуть увагу не лише істориків чеської та польської літератур, але й всіх тих, хто займається питаннями теорії вірша, оскільки міркування автора є результатом його багаторічних, оригінальних і плідних досліджень в цій галузі.

Робота професора Карлового університета Антоніна Шкарки, тонкого знавця творчості Я. А. Коменського, присвячена дослідженню маловідомої, незакінченої роботи великого чеського педагога, який, як відомо, проживав і працював тривалий час у польському місті Лешно.

Цікавий огляд робіт, присвячених польсько-чеським літературним зв'язкам до XVIII ст. у світлі досліджень найновішої польської історіографії подає в своїй статті співробітник Інституту слов'янознавства ПАН Станіслав Біліна.

Контакти Варшавського товариства друзів наук з чеськими науковцями розглядаються в роботі Ромуальди П'єнчерської (Інститут слов'янознавства ПАН). Привертає увагу оригінальна робота чеської дослідниці Гани Єхової (Філософський факультет університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці), яка виступила у збірнику з спостереженнями над творчими пошуками великих поетів-романтиків чеха Карла Гінки Махи і поляка Юліуша Словацького.

Вдале типологічне зіставлення історичного оповідання в польській і словацькій літературах (М. Чайковський — Я. Калінчіак) зробив в своїй статті доктор Йозеф Гвищ (Інститут світових літератур і мов Словацької Академії наук).

Барбара Янковська (Інститут слов'янознавства ПАН) дослідила в своїй статті маловідомі чесько-польські контакти в галузі театрального мистецтва за часів, коли

директорами в Національному театрі у Празі були відомі діячі чеської культури Ф. Шуберт та Й. Кваліл (1883—1914). Іржі Бечка (Інститут мов і літератур ЧСАН) в роботі «До проблематики чесько-польських літературних контактів в епоху модерні» висвітлив зв'язки обох літератур в 90-ті роки XIX ст. Привертає увагу також стаття професора Карлового університету Іржі Горалка «Іржі Полівка про польські казки», в якій автор зупиняється на творчості відомого чеського вченого, етнографа, фольклориста і філолога Іржі Полівки, виділивши з неї його замітки про польські казки.

В статті професора Ежи Слізінського (Інститут Слов'янознавства ПАН) розглядається доля творчості відомого чеського поета Отокара Бржезіни в Польщі. Стаття Є. Слізінського написана на основі ґрунтовного і дбайливого вивчення як матеріалів преси, так і творчості окремих польських поетів — перекладачів О. Бржезіни.

Едвард Мадани (Інститут слов'янознавства ПАН) в своїй статті досліджує творчість Павла Гулки-Ласковського — відомого польського літератора, перекладача і популяризатора чеської літератури в Польщі. Стаття Барбари Ярошевич-Клайндієнст (Інститут слов'янознавства ПАН) присвячена зв'язкам чеської літератури з літературою польською і відбиттю цих зв'язків на сторінках польської славистичної преси в міжвоєнне двадцятиріччя.

Автори двох останніх робіт, вміщених у збірнику, досліджують словацьку літературу на сторінках польських літературних часописів. Це стаття Ядвіги Руссоцької (Інститут слов'янознавства ПАН) «Питання словацької культури на сторінках «Камени» та Зофії Галінської (Інститут слов'янознавства ПАН) — «Словацька література на сторінках «Вспулчєсності» в 1956—1967 рр.».

Всі статті і дослідження, що вміщені у збірнику, без сумніву, є великим внеском як у дослідження польсько-чесько-словацьких літературних і культурних взаємин, так і в слов'янське літературознавство взагалі. Слід всіляко вітати чудову ініціативу Інституту слов'янознавства Польської Академії Наук, працівники якого активізують розвиток славистичних досліджень в Польщі, а також поглиблюють інтернаціональні зв'язки вчених-славістів.

●
О. Г. ОХРИМЕНКО

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І БОЛГАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Ім'я визначного болгарського літературознавця, професора Софійського державного університету Симеона Русакієва добре відоме на Україні¹. Протягом двох десятиліть він невтомно пропагує в братній Болгарії російську та українську літературу, насамперед Шевченка.

Український Кобзар давно привернув увагу дослідника. Він присвятив Шевченку ряд спеціальних статей («Великий співець України», «Шевченко і Райко Жинзифов» та ін.), приїжджав на Україну для участі в Шевченківських святах 1961 і 1964 рр.

В 1956 р. Симеон Русакієв видав книгу «П. Р. Славейков і російська література», в якій один розділ присвятив дослідженню впливу Шевченка на відомого болгарського поета. З цього часу С. Русакієв систематично став вивчати важливу тему — «Тарас Шевченко і болгарська література», яка посіла одне з чільних місць у його науковій діяльності.

У 1964 р. Симеон Русакієв опублікував монографічне дослідження «Тарас Шевченко і болгарська література» («Тарас Шевченко і българската литература»), яке завершило цілий етап у вивченні важливої проблеми², а також стало підсумком попередніх шевченкознавчих робіт автора. Велика наукова цінність монографії була визнана не тільки на батьківщині С. Русакієва, але й у нас, на Україні. За цю працю

¹ Див.: Симеон Русакієв. — «Слов'янське літературознавство і фольклористика», вип. 1, К., «Наукова думка», 1965, стор. 208.

² О. В. Шпильова. Тарас Шевченко і болгарська література. — «Слов'янське літературознавство і фольклористика», вип. 1, стор. 191.

вчена рада Інституту літератури Академії наук УРСР присудила її автору вчений ступінь доктора філологічних наук³.

В анотації до монографії Симеона Русакієва відзначено, що вона «викличе інтерес студентів, учителів, наукових працівників у нас (тобто в Болгарії. — О. О.) і за кордоном»⁴. І дійсно, книга болгарського літературознавця була з цікавістю прийнята в радянському Союзі, передусім на Україні. Це виявилось зокрема в тому, що вона згодом була перекладена українською мовою (авторизований переклад з болгарської здійснений О. Д. Кетковим) і видана в Києві «Науковою думкою» в 1968 р. Книга Симеона Русакієва має струнку побудову. Відкривається вона коротким вступом, за яким іде загальний нарис життя і творчості Шевченка, а в наступних чотирьох розділах детально з'ясовується предмет дослідження — вплив українського Кобзаря на чотири періоди в розвитку болгарської літератури, починаючи з середини ХІХ ст. і кінчаючи нашим часом.

У «Вступі» говориться, що «значення великих співців свободи виходить за межі своїх країн: їхня крилата художня думка полонить також свідомість інших народів і служить їм у боротьбі за досконаліше буття»⁵. До плеяди таких поетів належить і геніальний Шевченко, «світове значення якого ще не вивчене в усій повноті» (стор. 5).

Одним з яскравих свідчень світового значення Тараса Шевченка є його великий благотворний вплив на суспільний і літературний розвиток Болгарії. Виясненню сутності цього впливу присвятили чимало праць такі письменники, як Ст. Чилінгиров, Іван Шишманов, Д. Шелудък, Людмила Стоян, Ст. Каракозов, Ст. Божков, П. Атанасов, В. Дмитрук, Є. Кірилюк, О. Шпільва та ін. С. Русакієв у своїй праці широко використує і узагальнює досягнення болгарських і українських шевченкознавців, але основну увагу звертає на осмислення характеру впливу українського Кобзаря на суспільний та літературний розвиток Болгарії в цілому, протягом одного століття» (стор. 5). Таке завдання визначило і структуру монографічного дослідження, а також обумовило звернення автора не тільки до відомих, але й до маловідомих та забутих фактів і багатьох архівних матеріалів.

«Центральним у праці, — підкреслює С. Русакієв, — є завдання показати суспільні умови, за яких творчість Шевченка включається в наш (болгарський. — О. О.) літературний розвиток, у визвольний рух нашого народу. Робиться спроба пояснити, як болгарські письменники різних періодів сприймають особу і творчість Шевченка, як вони засвоюють його приклад, як цей приклад спрямовує їх на оригінальні художні відкриття» (стор. 6). Автор рецензованої книги ставить за мету з'ясувати причини широкої популярності українського поета-революціонера в Болгарії, яка в наш час — в умовах соціалістичної дійсності — невпинно зростає.

Перший розділ монографії — «Безсмертний співець свободи» — має загальний характер. У ньому висвітлюються основні моменти біографії Шевченка і дається загальна характеристика його творчості. Автор спирається на праці радянських літературознавців, насамперед таких, як Максим Рилський, Є. Шабліовський, О. Білецький, О. Дейч, Ю. Івакін, Д. Чалий. Цей розділ в українському варіанті книги міг би бути випущеним, але для болгарських читачів він є необхідним, ключовим.

Суттєво важливий для нас матеріал починається з другого розділу — «Тарас Шевченко і болгарська література передвизвольної епохи». В ньому йдеться про болгарську літературу епохи Відродження — з перших десятиліть ХІХ ст. до 1878 р., коли болгарський народ звільнився від півтисячолітнього турецького гніту. В цей період нова болгарська література прискореними темпами пройшла процеси становлення і утвердження. В ній розвивалися сентименталізм, романтизм і реалізм, який поступово став визначальним напрямком. На болгарську літературу цього періоду (за визначенням С. Русакієва, «передвизвольної епохи») дуже помітний вплив зробила прогресивна

³ «Слов'янське літературознавство і фольклористика», вип. 1, стор. 208.

⁴ Симеон Русакієв. Тарас Шевченко і болгарська література. Софія, «Наука и искусство», 1964, стор. 4.

⁵ Симеон Русакієв. Тарас Шевченко і болгарська література. К., «Наукова думка», 1968, стор. 5. Далі посилання на цю книгу подані в тексті з вказівкою (в дужках) відповідних сторінок.

російська та українська література, в першу чергу творчість Пушкіна, Шевченка та інших поетів.

Після огляду основних закономірностей і особливостей літературного процесу «передвизвольної епохи» в Болгарії Симеон Русакієв переходить до головного об'єкту дослідження, до завдання «показати, коли в болгарській літературі починає виявлятися вплив геніального Тараса Шевченка, з якими тенденціями нашого (болгарського. — О. О.) літературного розвитку зв'язується цей вплив, яку роль він відіграв» (стор. 38). Дослідник відразу констатує, що Шевченко, як і Пушкін, став у роки визвольної боротьби в Болгарії одним з найулюбленіших поетів, про що свідчить надзвичайний інтерес до його творчості багатьох читачів, плодотворний вплив цієї творчості на болгарську поезію, кількість перекладів з «Кобзаря» тощо. Уже в цей період такі болгарські літератори, як А. Пюскюлієв і І.Блисков ставили Шевченка як найвищий приклад для своїх колег.

Дослідник твердить, що «важливо встановити, коли саме Шевченко став відомим болгарському читачеві» (стор. 41). Очевидно, твори великого поета полонили деяких болгарських читачів ще до появи його імені в болгарській пресі. Цими болгарами були насамперед переселенці в Росію і на Україну, а також студенти, які навчалися в Одесі, Києві, Москві.

Першим включив українського Кобзаря в болгарський літературний процес і визвольний рух Райко Жинзифов (1839—1877). Саме він став писати про нього в болгарській пресі і перекладати його твори. Ці переклади склали окремий розділ книги Жинзифова «Новобългарска сбирка», виданої в Москві в 1863 р., коли її автор навчався в Московському університеті. У цьому розділі в перекладі Жинзифова надруковані «Тополя», три «Думки» («Тече вода в сине море», «Нашо мені чорні брови», «Вітре буйний, вітре буйний»), «Утоплена» і «Катерина». Болгарський поет так захопився творчістю Шевченка, що пізніше подав ряд нових перекладів і задумав був перекласти болгарською мовою всі поезії українського Кобзаря. Він переконався, що саме такі художні твори потрібні пригнобленому народу в боротьбі за волю. Зрозуміло, що «Шевченко стає найулюбленішим і найавторитетнішим вчителем Жинзифова», відіграє «особливу роль в індейно-творчій еволюції» відомого болгарського поета (стор. 47).

Симеон Русакієв не переоцінює мистецької вартості перекладів Райко Жинзифова з Шевченка, які являють собою «наслідування і точне відтворення» (стор. 48). Однак для свого часу — як перші зразки шевченківських творів болгарською мовою — вони були помітним явищем. Це стосується перш за все перекладу поеми «Наймичка», яка справила велике враження на болгарських читачів.

Природно, що поезія українського Кобзаря, яким так широко захоплювався Райко Жинзифов, відбилась у його власній творчості. С. Русакієв пише: «Можна припустити, що творчість Жинзифова дістала перший і основний імпульс від Шевченка» (стор. 58—60). Ці слова переконливо підтверджуються аналізом ряду віршів і поем болгарського поета, якому Шевченко багато допоміг наблизитись до революційних діячів свого народу, що піднімався на рішучу боротьбу з турецькими загарбниками.

Особливо велику роль відіграв Тарас Шевченко у формуванні суспільних і естетичних поглядів відомого болгарського письменника Любена Каравелова (1837—1879 рр.), який протягом багатьох років брав активну участь у революційному русі. Могутній подих Кобзарєвої поезії відчутний в багатьох його віршах та прозових творах. Навіть переклади з Шевченка стали для Каравелова «великою революційною і творчою школою» (стор. 78). Про це говориться в ряді спеціальних праць наших літературознавців⁶, але найбільш ґрунтовно — в рецензованій монографії С. Русакієва (стор. 71—116). До речі, останній в ряді випадків використовує кращі досягнення в цій галузі радянських шевченкознавців.

Симеон Русакієв зазначає, що «в особі Шевченка Каравелов побачив народного поета, якого світова література ще ніколи не мала, причому поета-революціонера, який художньо висловив найпотаємніші мрії свого пригнобленого народу» (стор. 99).

⁶ Наприклад: О. Г. О х р и м е н к о. Любен Каравелов и Т. Г. Шевченко. Вид-во Київського ун-ту, 1954; Олена Ш п и л ь о в а. Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., Держлітвидав України, 1963.

Такі ж мрії плекали і уярмлені болгари, тому шевченківська поезія так хвилювала їх і насаждала творчий дух передових болгарських письменників.

В книзі Симеона Русакієва переконливо показана ідейна близькість поезії Л. Каравелова до творчості українського Кобзаря. Більше того, в багатьох випадках Каравелов запозичив у нього і структуру та розмір короткого вірша. При цьому дослідник посилається на І. Шишманова, який установив, що більше половини віршів Л. Каравелова написана «шевченковим розміром»⁷. Однак у цілому «вплив Шевченка на Каравелова, — робить висновок С. Русакієв, — був глибоко творчий, стимулюючий. Він допомагав розвитку нашого письменства, дав поштовх повному розгортанню його творчих сил, досягненню оригінальних здобутків» (стор. 116).

Таким же відчутним і благотворним є вплив Тараса Шевченка на першого великого поета нової болгарської літератури Петко Славенкова (1827—1895). Цей вплив дослідник вивчає теж докладно і досить оригінально. Пильна увага звертається на переклади болгарського поета з Шевченка. Дослідник робить переконливий висновок, що «Шевченко ввійшов глибоко в творчу біографію Славейкова і вплив його дав великі й цінні результати» (стор. 160).

Дуже складним є питання про можливі відгомни творчості Кобзаря в революційній поезії Христо Ботева (1848—1876). Не маючи пряничих про це свідчень, С. Русакієв розглядає доробок цих двох великих поетів у плані зіставлення» (стор. 161). Правда, таке зіставлення дає мало для розв'язання висунутих в монографії проблем.

Симеон Русакієв відзначає, що творчість Тараса Шевченка була зразком і для деяких менш відомих болгарських поетів «передвизвольної епохи» — таких, як Васил Попович, Цані Гинчев, Петр Иванов, Ангел Пюсколюєв та ін. Намагаючись надати своїй творчості народний характер, вони досить часто зверталися до полум'яної поезії Шевченка.

З усього сказаного в другому розділі Симеон Русакієв робить такі висновки: «Шевченко стає відомим у нас (у Болгарії. — О. О.) на початку 60-х років XIX ст. Це був час, коли наша національна література вступила в нову фазу, все міцніше зв'язуючись з великими завданнями визвольного руху народу» (стор. 167). Шевченко «входить у творчу біографію» багатьох болгарських письменників, допомагаючи їх формуванню та зростанню. Так, він сприяє відходу Жинзифова від слов'янофілів, формуванню Каравелова як революційного демократа, поглибленню демократизму Славейкова і т. д. У Болгарії «в особі Шевченка поети передвизвольної епохи бачили тогочасного народного поета, який їм найближчий, і тому так захоплено сприйняли й полюбили його» (стор. 167). Справивши глибокий вплив на прогресивних поетів «передвизвольної епохи» і зміцнення реалістичних тенденцій в болгарській літературі, зробивши великий вплив також на читачів, «геніальний поет України, — резюмує дослідник, — став учасником визвольної боротьби болгарського народу» (стор. 168). Цим підкреслена велика дійова сила і громадське значення творчості українського Кобзаря.

Наступний розділ монографії Симеона Русакієва — «Тарас Шевченко і болгарська література від 1878 до 1917 року» — розкриває сутність впливу українського поета-революціонера на письменників Болгарії після її визволення від турецького ярма. І в цей час «творчість Шевченка, яка зробила такий глибокий вплив на суспільний і літературний розвиток в умовах рабства, зберігає своє місце в літературному житті визволеної Болгарії» (стор. 171). Про це свідчить творчість Івана Вазова, Тодора Влайкова, Цанко Церковського, Христо Максимова та ін. Вона розглядається в рецензованій книзі (стор. 171—196), хоч і не так докладно, як творчість письменників «передвизвольної епохи».

З 90-х років минулого століття з іменем Тараса Шевченка став пов'язуватись і пролетарський літературний рух Болгарії, що почав успішно розвиватись. Для підтвердження цього С. Русакієв розглядає деякі твори Георгія Бакалова (стор. 196—199).

Дослідник не без підстав твердить, що після визволення Болгарії від турецького рабства інтерес болгарської культурної громадськості до Тараса Шевченка ще більше посилюється. Його твори вивчаються в школах, з'являються нові переклади з «Кобзаря»

⁷ Д-р Ів. Шишманов. Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди освобождение. София, 1914, стор. 58.

(які знову ж таки аналізуються досить докладно), пісні Шевченка часто виконуються хорами і стають здобутком широких громадських кіл Болгарії. Про це свідчить звернення до українського поста-революціонера болгарської літературної критики і публіцистики, що стало систематичним з початку 80-х років минулого століття. Особливо помітним вкладом у болгарське шевченкознавство початкового періоду його розвитку є праці Страшимірова і Шишманова, які багато в чому не застаріли й до нашого часу.

Передостанній розділ рецензованої праці — «Тарас Шевченко і болгарська література від 1917 до 1944 року» — теж містить цікаві матеріали. Пролетарсько-революційна і буржуазна література по-різному підходили до творчості українського Кобзаря, твори якого з'являлися все в нових перекладах (див. стор. 227—242). В цей час до Шевченка виявляє підвищену цікавість болгарська літературно-критична і науково-дослідна думка, що досить широко з'ясовується в монографії (див. стор. 242—265). У книзі підкреслюється, що в 1917—1944 рр. «включення Шевченка в наш (болгарський. — О. О.) літературний рух відбувається в умовах гострої ідейної і літературної боротьби» (стор. 264). В той час як ряд буржуазних літературознавців Болгарії «в єдності і єдиності з українською і російською еміграцією» намагалися зробити з Шевченка прапор контрреволюції, болгарське марксистське літературознавство (представлене М. Марчевським, Г. Бакаловим, Т. Павловим, Л. Стояновим, К. Зидаровим та ін.) вело непримириму боротьбу проти фальсифікаторів, показувало справжнє обличчя поета. Все це переконливо ілюструється дослідником.

Симеон Русакієв твердить, що з особливою гостротою боротьба за Шевченка в Болгарії розгорнулася між двома ворожими таборами в період ювілею поета 1939 р. «Ювілейне вшанування в 1939 році доводить цю боротьбу до повної перемоги революційних сил. Поета остаточно вирвано у його незаконних претендентів і піднесено як прапор нашої (болгарської. — О. О.) визвольної боротьби, великої болгаро-радянської дружби» (стор. 265).

В останньому розділі монографії — «Тарас Шевченко і болгарська література від 1944 до 1964 року» — стисло викладаються красномовні факти нового піднесення популярності Шевченка в Болгарії після перемоги в ній соціалістичної революції. У нашу епоху, як відзначає дослідник, «у все зростаючому культурному зближенні між Болгарією і Україною безсмертна творчість Шевченка продовжує відігравати велику і плодотворну роль» (стор. 269).

Про великий інтерес болгар до українського Кобзаря в нашу епоху свідчать всенародно відзначувані його ювілеї, нові постановки «Назара Стодолі» і «Наймички», нові переклади творів Шевченка К. Зидаровим, К. Кютявковим і особливо Д. Методієвим (див. стор. 269—281), а також серйозні успіхи болгарського шевченкознавства останніх десятиліть (стор. 281—290), що розвивається на основах марксистської методології. Творчість великого українського поета-революціонера і тепер служить болгарським письменникам «як взірець народної за духом і формою революційної поезії... Разом з тим, — слушно відзначає С. Русакієв, — вона відіграє ще більшу роль в ідейному й естетичному вихованні масового читача, в ще тіснішому зближенні між болгарським і українським народами» (стор. 292).

В кінці монографії зроблені висновки про сутність великого впливу Тараса Шевченка на суспільний і літературний рух Болгарії протягом цілого століття. Шевченківські традиції завжди пов'язувались з найпрогресивнішими тенденціями болгарської літератури, що мобілізувало суспільну свідомість і служило визвольній боротьбі. В наш же час шевченківські традиції пов'язуються в Болгарії з новою літературою соціалістичного змісту, що допомагає народу будувати нове життя. Тож не випадково український Кобзар давно став дорогим болгарському народові, який ставиться до нього, читаємо в заключних рядках книги, «з почуттям глибокої любові й сердечної вдячності» (стор. 295).

Монографічне дослідження Симеона Русакієва «Тарас Шевченко і болгарська література» є цінним здобутком світового шевченкознавства. Сам факт появи такої книги, тим паче в перекладі українською мовою, є визначним явищем в історії українсько-болгарських культурно-літературних взаємин, відчутним внеском в дороговцінні надбання болгаро-радянської дружби.

Д. Ф. Марков. ГЕНЕЗИС СОЦІАЛІСТИЧЕСКОГО РЕАЛІЗМА

М., «Наука», 1970, 307 стр.

Генезис соціалістичного реалізму — одна з проблем, від вирішення якої можна чекати найбільших результатів у справі розробки літературознавчої теорії, а значить, і в боротьбі з ворожою нам ідеологією.

У чому основний смисл дослідження генезису? В тому, що воно, розкриваючи причину явища, озброює нас важливим критерієм оцінки цього явища. Адже якщо основне призначення предмету чи явища нам невідоме, ми фактично не можемо оцінити їх значення для людей. Іманентною мірою речей, згідно з Марксом, служить причина, що їх породила, субстанція¹. Це визначення стосується і белетристики, основне призначення якої, її художню специфіку ми знаємо поки що недостатньо. Тим більш відчутне те величезне значення, яке набирає для науки проблема походження мистецтва. Його видів і течій. Висвітлити проблему генезису соціалістичного мистецтва — значить досягнути складний комплекс питань, з яким доводиться мати справу нашому літературознавству.

Незважаючи на очевидну актуальність цієї проблеми, літературознавці приділяють їй ще недостатньо уваги. Тому зусилля тих, хто підтримує і зміцнює науковий інтерес до неї, заслуговують на всебічну допомогу і схвалення.

Д. Ф. Марков буде своє дослідження на узагальненні досвіду зарубіжних слов'янських літератур. У цьому велика перевага рецензованої роботи над іншими працями на відповідну тему. Справа у тому, що слов'янські народи у силу ряду причин, які розкриваються у книзі, виявились у сфері найбільш сильного впливу ідей Жовтневої революції. Внаслідок цього становлення соціалістичних літератур в слов'янських країнах відбувалося особливо інтенсивно, що є істотним для розуміння літературного розвитку нашої епохи. Звичайно, слов'янські літератури — це ще не вся сучасна література, однак процеси, що відбуваються в них — показові і як такі мають всесвітньо-історичне значення. Досить послатись хоч би на той факт, що в міжвоєнний період ні в одній країні світу (за винятком СРСР) соціалістичний реалізм не досяг такого розквіту, як у Чехословаччині, де він висунув блискучу плеяду поетів і прозаїків. Тому автор справедливо твердить, що без врахування досвіду літератури південних і західних слов'ян ми не можемо повно і правильно охарактеризувати визначальну тенденцію у розвитку світової літератури ХХ ст. Переважне звернення до фактів з історії зарубіжних слов'янських літератур не означає, однак, що досвід вивчення інших літератур, зокрема російської, враховується тут менше — він тільки не так широко викладається, але автор весь час має його на увазі. В зв'язку з цим доречно звернути увагу на таку деталь.

Рецензована робота належить літературознавцеві, який присвятив вивченню проблеми генезису соціалістичного реалізму майже все своє життя. Знову і знову звертаючись до неї, дослідник розширював коло своїх спостережень, долучав матеріали нових для нього літератур. Беручи участь в боротьбі різних літературних угруповань, відгукуючись на зміни в нашому літературному житті, він вивіряв сформульовані ним раніше судження, оцінки, висновки. Під цим кутом зору роботу Д. Маркова можна вважати останнім словом тієї галузі нашого літературознавства, яке займається дослідженням цієї проблеми. Вона (робота Д. Маркова — І. Г.) характерна як у відображенні досягнень нашого літературознавства, так і притаманних йому протиріч.

Головна мета роботи — дослідження основних закономірностей зародження і розвитку соціалістичного реалізму. Шлях до цієї мети автор бачить в історико-типологічних зіставленнях, які вже давно з успіхом застосовуються при вивченні літератури минулого, але для дослідження літературних процесів ХХ ст. поки що використовуються небагато вченими (І. Г. Неупокоева, І. Є. Георгієва). Тим часом ґрунт для широкого застосування порівняльно-типологічного метода, який дає змогу поєднувати історичний аспект з теоретичним і в національно-самобутньому знаходити те, що

¹ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, ч. III, стор. 140 і 166.

повторюється, за переконанням Маркова, вже достатньо підготовлений, зокрема працями радянських славистів. Спираючись на них, дослідник намагається зробити наступний крок — перейти від роздільного висвітлення історії соціалістичного реалізму в слов'янських літературах до виявлення того подібного, типологічно однозначного, що підводить до розуміння закономірностей цього процесу. В переході від поодиноких досліджень до узагальнень і висновків полягає найважливіший науковий інтерес праці Маркова.

Згідно з Д. Марковим, в історії соціалістичних літератур є два етапи: перший передує становленню соціалістичного реалізму і другий збігається з ним (стор. 206).

Погоджуючись з Я. Ельсбергом, який вважає нісенітницею спроби підігнати виникнення соціалістичного реалізму до виникнення марксизму, Марков у той же час критикує літературознавця за недооцінку якісної своєрідності пролетарської літератури. Під цим кутом зору він вважає виправданими різкі виступи С. В. Тураєва проти зниження значення пролетарського мистецтва, хоч одночасно не погоджується з його трактовкою цього мистецтва як такого, яке містить в собі вже всі риси нового методу. Відхиляючи такий неісторичний підхід, дослідник ставить собі за мету простежити «процес переростання пролетарської літератури у літературу соціалістичного реалізму» (стор. 26—27).

Пролетарська література, що виникла, доводить дослідник, була якісно новим явищем у мистецтві. Він рішуче відкидає спроби поставити під сумнів новаторську сутність соціалістичних літератур. У цьому зв'язку, за словами Маркова, в першу чергу необхідно звертати увагу на те, як зображено в творах людину. Адже з цим зв'язані якісні відмінності одного літературного напрямку від іншого. «Герой — головна міра новаторства, перший показник руху літератури» (стор. 19). Важливим відкриттям пролетарської течії, яка зароджувалася в літературі, було також «зображення народної маси, революційного колективу, утвердження нового типу гуманізму» (стор. 20). По цим лініям автор книги і прагне прослідкувати якісні зміни в процесі розвитку нової літератури.

Пролетарська література вже з самого зародження переважала критичний реалізм в утвердженні перспективи суспільного розвитку. Проте за глибиною розкриття духовного світу людей вона ще сильно поступалася перед ним. Вона мала в основному агітаційно-пропагандистський характер, в ній здебільшого панували соціально-політичні мотиви, і індивідуальне нерідко губилося за пафосом загального. Все це визначало і властиві їй стильові та жанрові особливості. У віршах частіше звучали інтонації революційного заклику, гасла та ритми маршу. Провідним жанром була пісня, з інших жанрів розквітав нарис, оповідання та мемуари. На цій стадії розвитку соціалістичного мистецтва романтизм і реалізм виступали в ньому ще як відносно самостійні течії. Так, революційно-романтична поезія Д. Полянова і реалізм соціально-викривальної прози Г. Киркова створюють дві сторони єдиного процесу становлення пролетарської течії в болгарській літературі. І хоч деякі риси нового методу не намічались всередині методу критичного реалізму пролетарських письменників, однак на початку розвитку соціалістичної літератури її визначальним напрямком був революційний романтизм.

Як вважає автор книги, цей романтизм не можна зводити лише до продовження літературної традиції, бо він виник на новому соціально-історичному ґрунті і як такий мав новаторське значення. Його головна відміна від усіх інших течій полягала в утвердженні нового, соціалістичного ідеалу. Але на той час ідеал цей був ще далекою метою, мрією і тому він неминуче втілювався в романтичній формі. Тільки в міру поєднання марксизму з робітничим рухом цей ідеал набував реальної плоти, і романтизм, як це вже помітно в творчості Хр. Смирненського, В. Броневського та інших письменників, переростав у реалізм, ставав складовою частиною творчого методу. Таким чином, романтизм був необхідним перехідним шаблем від старих методів до нового.

Внутрішню еволюцію пролетарської культури обумовлювалася розвитком у ній принципу комуністичної партійності, зміст якого змінювався в міру перетворення соціал-демократичних партій у партії нового, ленінського типу. Це одна з важливих закономірностей становлення соціалістичного реалізму. У зв'язку з тим, що вона най-

більш помітно виявляється в розвитку літературно-естетичної думки, автор особливо багато уваги приділяє аналізу історії марксистської критики в слов'янських країнах. Нерозвиненість робітничого руху, сектантські помилки старої соціал-демократії, особливо недооцінка селянства як союзника революції і прямолінійно-негативне ставлення до культурної спадщини минулого як до буржуазної спадщини — все це затримувало формування нового художнього методу.

Перехід від першого етапу до другого (його Марков називає початковим станом формування соціалістичного реалізму) завершився лише після Жовтневої революції.

Всесторонній вплив її на революційну свідомість мас, викликане нею піднесення робітничого руху, утворення комуністичних партій, завоювання ними на свій бік широких демократичних кіл суспільства, використання культурної спадщини минулого, поширення ідей ленінізму і ленінського розуміння партійності — в такій обстановці вироблялись в слов'янських соціалістичних літературах і в марксистській критиці нові естетичні принципи. Для багатьох письменників велике значення мала творчість корифеїв нового мистецтва — Горького і Маяковського, — а також досвід Блока і Брюсова, що порвали з модернізмом. Внаслідок цього посилюється перехід письменників у табір пролетарської літератури, розширився їх світ гляд, збагатився арсенал синтезованих нею художніх засобів.

У творчості пролетарських письменників в ізі це дем нструється на прикладі поезії Хр. Смирненського) складається принцип во нове співвідношення романтизму і реалізму — самостійний романтичн и спос б відображення перетворюється в стилеву особливість реалістичного узагальнення В дбува ться пом тні зрушення в мистецтві зображення народної маси і революціонера. Характерна для попереднього етапу недооцінка індивідуалізації образу героя-борця змінюється все більш глибоким проникненням у внутрішні і світ нового героя, носія соціалістичної свідомості, комуністичної моралі і т. д. Все це обумовило перебудову жанрової системи, в якій різко зростає питома вага прози. На думку дослідника, починаючи з 20-х років, вже можна говорити про реалізм нового типу, про реалізм як метод всієї соціалістичної літератури, що увібрала в себе кращі досягнення художньої культури минулого і сучасності. До такого висновку приходять автор, розглядаючи становлення соціалістичного реалізму як синтез, намагаючись описати, «які літературні течії, як і в якій мірі брали участь у формуванні реалізму нового типу» (стор. 15). Марков не задовольняється загальними, декларативними заявами, згідно з якими соціалістичний реалізм вбирає в себе все краще з минулого і сучасного; він прагне вяснити, як все це відбувалося. В цьому велика цінність його праці. В ній читач знайде багато цікавих суджень про відношення різних літературних течій ХХ ст. до соціалістичної літератури, що формувалась.

Становлення соціалістичного реалізму, доводить автор, зв'язане не тільки з пролетарською літературою, а й з критичним реалізмом, з лівними течіями, які часто називають «авангардизмом». (Д. Марков справедливо вказує на нечіткість цього терміну, в якому змішуються такі різні явища, як польський і чеський авангардизм). Причетність кількох літературних напрямків до формування нової літератури розглядається тут «як показник ширини її естетичної платформи» (стор. 17). При цьому автор прагне визначити ті принципи, на основі яких протікав синтез різних «форм художнього узагальнення», зміну їх функцій в новій структурі соціалістичного мистецтва. Найголовнішим з цих принципів — основою основ поетики соціалістичного реалізму — автор вважає правдивість образів, з якою б мірою предметної конкретності або абстрактності («умовності») вони не були подані в творі.

Розкриваючи значення реалістичного напрямку для соціалістичної літератури, Марков, на відміну від багатьох наших дослідників, не зводить його до проблеми традицій. Він розглядає критичний реалізм як перехідний щабель до реалізму соціалістичного. В його тлумаченні критичний реалізм не автоматично стає складовою частиною соціалістичної літератури, а лише після глибоких якісних змін, яких він зазнає.

Розглядаючи під таким кутом зору болгарську літературу, вчений виділяє три етапи в її розвитку: пафосно-героїчний реалізм епохи національного Відродження Болгарії; пізніший реалізм, в якому чимало соціально-викривальних елементів і, нарешті, реалізм, в якому під впливом ідей соціалізму знову стали появлятися соціально-героїчні мотиви. Остання форма найбільше цікавить вченого.

Марков доводить, що у всіх слов'янських країнах впливу соціалістичних ідей «азнали не тільки пролетарські письменники інших літературних течій, які, таким чином, стали учасниками формування соціалістичного реалізму» (стор. 247). Їх увагу привертала антагоністичні протиріччя, зображення яких становить одну з основних рис критичного реалізму ХХ ст. Звертання реалістів до соціально-героїчних мотивів боротьби означало, що в їх методі «відбувались серйозні зрушення: змінювалася людина — її погляди і почуття, змінювався і її образ в літературі» (стор. 249).

Така одна з тенденцій розвитку критичного реалізму ХХ ст., яку автор спостерігає в творчості А. Страшимірова, М. Пуйманової, С. Жеромського, А. Шантича та інших письменників. Вона дійсно багато дає для розуміння шляхів утвердження соціалістичного реалізму. Але автор намагається обґрунтувати і ту думку, що ця тенденція не означає «розриву з старою естетичною системою» (стор. 279). «Отже, критичний реалізм, — робить висновок Марков, — стосується соціалістичного мистецтва не лише як спадщина, традиція, а й як безпосередній учасник нових процесів, що створюють це мистецтво» (стор. 252).

В такій же площині автор розглядає питання про ліво-авангардистські течії. Відрізняючи авангардистів від модерністів, Марков, однак, не вважає, що авангардизм вів «прямою дорогою до революційного мистецтва». В цьому зв'язку він критикує як апологетичну точку зору чеського літературознавця І. Франека, так і негативне ставлення до авангардизму з боку українського славіста Г. Д. Вервеса (стор. 110—113). Згідно з Марковим, ліві авангардисти істотно відрізнялись від модерністів своєю відданістю справі революції — «навіть в крайностях і помилках вони жили вірою, що їх діяльність служить революції» (стор. 114). Тому перехід на позиції соціалістичного реалізму таких видатних чеських літераторів, як поет В. Незвал і критик Б. Вацлавек, свідчить «про те, що авангардизм, безсумнівно, входив у революційне мистецтво, але входив не як щось ціле: одними тенденціями він зливався з цим мистецтвом, іншими — протистояв йому» (стор. 121).

На відміну від авангардистів, творчість яких де в чому доповнювала концепцію соціалістичної літератури, перехід модерністів на її бік (в книзі це ілюструється аналізом творчої еволюції болгарських письменників Л. Стоянова і Г. Мілева) відбувався не інакше як на шляхах повної відмови від колишньої ідейно-естетичної концепції.

Тут автор, по-моєму, правильно підмітив протиріччя в судженнях болгарських вчених Т. Павлова і Г. Цанева. Перший з них, говорячи про прогресивні риси в творчості П. Яворова, наперекір своїм теоретичним посланням пов'язує їх з індивідуалістичною поезією символізму; другий, характеризуючи антибуржуазний протест Д. Дебелянова як «романтичний бунт», в той же час в цілому визначає його метод як реалістичний. Радянський вчений дає більш переконливе пояснення цього факту, ніж його болгарські колеги. Романтизм, говорить він, існував не тільки в ХІХ ст., він існує і сьогодні, причому необхідно відроджується на своїй особистій соціально-історичній базі і також є прогресивним і реакційним. Прогресивний романтизм ХХ ст., крім пролетарського, включає в себе і бунтарський романтизм демократично настроєних письменників. З явищами такого романтизму ми і зустрічаємось в поезії Яворова і Дебелянова. За своєю природою він суперечливий і тому може переходити і до реалізму і до модернізму, але отот жиювати його з останнім так само неправильно, як і говорити про прогресивний символізм.

Символізм теж являє собою романтичну форму узагальнення, але реакційну за методом.

Взагалі, говорячи про реалізм і романтизм, Марков пропонує розрізняти за цими назвами конкретно-історичні методи і більш широкі типологічні категорії, які він називає романтичною і реалістичною формами художнього узагальнення. Таке розрізнення понять дає йому можливість встановлювати різні співвідношення реалізму і романтизму, які можуть виступати і як методи, що протистоять один одному, і як взаємодоповнюючі начала або компоненти єдиного методу, «що особливо ясно видно в соціалістичних літературах» (стор. 161). В процесі синтезу попередні художні методи, входячи в орбіту нового світогляду, втрачають свою колишню самостійність, хоч і зберігають деякі спільні родові риси старих форм художнього узагальнення.

Така в загальних рисах концепція Д. Ф. Маркова. В багатьох відношеннях вона є оригінальною і переконливою. Але, як ми вже зазначили, ця монографія цікава також протиріччями, які в ній є.

Справа в тому, що Д. Ф. Марков — весь в пошуках істини, в невтомних суперечках з іншими і з самим собою. Його метод полеміки заснований на тому, щоб приводити в зіткнення крайні точки зору, зважувати їх «за» і «проти», помилкове відкидати, а правильне утверджувати і таким чином встановлювати ту «золоту середину», яка ближче всього до істини. Нерідко досліднику вдається досягнути таким шляхом переконливих рішень (прикладом може послужити полеміка з Ельсбергом і Тураєвим). Але коли в полеміці беруть участь виразники дійсно суперечливих концепцій, то тоді, на нашу думку, автор дуже далеко відходить від правильного шляху. З одного боку, наукова сумлінність не дозволяє йому залишити без уваги переконливі аргументи одного з опонентів, а з другого — прагнення відстояти ту «частку істини», яка є у прихильників протилежної точки зору, приводить до того, що дослідник не стільки розплутує суперечності, скільки констатує їх та вказує на «правоту» і «помилки» і тих і інших дослідників. Це стосується, в основному, таких положень.

1. «Соціалістичний реалізм, — пише Д. Марков, — народжується не як протилежність «старому» (критичному) реалізмові, не як його заперечення» (стор. 142). В усі попередні часи зміна напрямків відбувалась шляхом часткових і поступових змін, боротьби протилежних концепцій, тобто за законом заперечення заперечення. Чому цей закон перестає діяти в епоху заміни критичного реалізму соціалістичним, залишається неясним, як і те, як примирити вище процитоване твердження з тезою про те, немов би «попереднє розуміння реалізму не відповідає новій суті його» (стор. 292).

2. Констатуючи, що авангардисти «відстоювали погляди, які не узгоджені з основними (!) принципами соціалістичного мистецтва» (стор. 119), автор далі все ж таки визнає за ними право протендувати на «чималий вклад в формування концепції соціалістичної літератури» (стор. 252).

Читачеві доводиться дивуватися, яким же чином вони могли внести вклад у розвиток соціалістичного мистецтва, якщо вони не погоджувались з його «основними принципами».

3. І, нарешті, автор говорить, що «поняття «соціалістичний реалізм» і «соціалістичне мистецтво» не розділені, а тотожні» (стор. 287). Хоч Д. Марков і обмежує цю тезу рамками другого етапу розвитку соціалістичних літератур, однак навіть у такому хронологічно обмеженому вигляді вона здається не безсумнівною. Це видно вже з того, що, незважаючи на всі зусилля, автори все ж так і не вдалося захитати концепцію А. І. Овчаренка, який довів, що у соціалістичних літературах поряд з реалізмом розквітає і романтизм. «У попередніх розділах, — пише з цього приводу Д. Ф. Марков, — я прагнув показати, що революційний романтизм виступає і як властивість, якість реалізму, і як такий, що виділяється в цілком окремий тип художнього узагальнення. У такій функції він виступає і сьогодні» (стор. 289—290). Але якщо це так, то про що в такому разі сперечатись з Овчаренком? Про слова? Про те, чи можна назвати цей романтизм соціалістичним, тобто признавати його відносно самостійним методом, чи його краще називати «досить автономним типом художнього узагальнення»? Звичайно, ні. Суперечка йде не про слова, а про те, чи є соціалістичний реалізм *по суті* реалізмом чи ні. Д. Ф. Марков, як ми уже знаємо, дав на це питання досить ясну відповідь: «попереднє розуміння реалізму не відповідає новій суті». Чи правильне це твердження, можна з'ясувати лише в ході дальших досліджень фактичного матеріалу і розгорнутої наукової дискусії.

Справа в тому, що заперечувати тезу Д. Ф. Маркова про зміну суті реалізму в її найбільш загальній формі з точки зору діалектики неможливо. Суть явищ також зазнає змін, як і все на світі, і отже, мова може йти лише про характер і конкретну міру цих змін. А такі питання вирішувати апріорі недопустимо. Їх правильне теоретичне рішення може бути знайдене на базі ґрунтовного вивчення конкретних фактів з літературного життя багатьох народів. І те, що Д. Ф. Марков сміливо висуває такі дискусійні питання, характеризують його як передового вченого і надають його праці особливої наукової актуальності.

ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО ПЕДАГОГА

12—13 листопада 1970 р. у Львові відбулася наукова конференція, присвячена 300-річчю від дня смерті Я. А. Коменського. Вона була підготовлена Львівським обласним відділенням Педагогічного товариства УРСР, обласним відділенням Товариства радянсько-чехословацької дружби і кафедрами педагогіки, психології та слов'янської філології Львівського державного університету ім. Ів. Франка.

У конференції взяли участь представники педагогічних наукових установ Львова, Москви, Києва, Донецька, Дрогобича, Тернополя і інших міст.

Було прочитано близько 30 наукових доповідей та повідомлень, що торкалися найрізноманітніших аспектів педагогічної спадщини, суспільно-політичної та культурно-наукової діяльності Я. А. Коменського, поширення його ідей в умовах нової соціалістичної дійсності.

За своєю проблематикою матеріали наукової конференції можна поділити на ряд груп.

Серед них виділяється група досліджень, які розглядають питання народної педагогіки, застосування і еволюцію педагогічних ідей Коменського в системі радянської освіти та розробки їх сучасною педагогічною наукою. До них належать такі доповіді: «Я. А. Коменський — основоположник наукової педагогіки» (В. С. Аранський, Москва), «Я. А. Коменський і радянська дидактика» (С. Ф. Сухорський, Львів), «Я. А. Коменський і народна педагогіка» (М. Ф. Шабаєва, Москва), «Дидактика Я. А. Коменського в світлі сучасної психології» (О. В. Неровня, Львів), «Елементи народної педагогіки в спадщині Я. А. Коменського» — повідомлення Е. І. Приступи (Львів) та ін.

Висвітлення філософських поглядів Коменського знайшло своє розкриття в доповідях «Ф. Бекон і Я. А. Коменський» (А. І. Пашук, Львів), «Про деякі питання світогляду Я. А. Коменського» (Б. Н. Митюрова, Дрогобич), «Питання естетики в спадщині Я. А. Коменського» (М. І. Гофман, Львів), «Демократизм педагогічних поглядів Я. А. Коменського» (В. К. Савинець, Львів), повідомлення «Коменський і Скворода» (М. М. Закалюжний, Тернопіль), «Гербест і Коменський» (Н. М. Дідух, Львів)

Історія поширення та практичного застосування педагогічних, філософських, літературних ідей Коменського розглядається в змістовних доповідях Л. С. Қишкіна (Москва) — «Я. А. Коменський в Росії», О. Р. Мазуркевича (Київ) — «До питання вивчення взаємозв'язків між Я. А. Коменським і прогресивними педагогами України», Ф. І. Науменка (Львів) — «Я. А. Коменський і українська педагогічна думка», З. З. Смаля (Київ) — «Коменіологія в братніх країнах соціалізму», М. Н. Петрусенко (Львів) — «Передові ідеї Я. А. Коменського на Львівщині».

Питанням художньої літератури, основною ідеєю якої є особистість Коменського, його життя і діяльність, присвятив свою доповідь В. А. Моторний (Львів) — «Я. А. Коменський в чеській літературі».

Новий етап в розвитку чеської мови і роль Коменського в стимулюванні мовних процесів розглядається в повідомленні В. П. Андела (Львів) — «Внесок Я. А. Коменського в розвиток чеської мови».

Було зроблено також огляд доповідей закордонних вчених: Є. Слізінського (ПНР) — «Коменський в Польщі», М. Ричалка (ЧССР) — «Коменський і Духнович», А. Чума (ЧССР) — «Підручники Коменського в Росії» та Й. Антіохія (СРР) — «Коменський в Румунії».

На конференції відбулось обговорення доповідей і дискусія.

Матеріали конференції вийдуть окремим збірником.

Львівський університет був удостоєний чехословацької пам'ятної медалі, встановленої на відзнаку 300-річчя з дня народження Я. А. Коменського.

А. В.

ВІДДІЛ ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

Відділ зарубіжних слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР є координаційним центром по вивченню слов'янських літератур на Україні. Але значення відділу щире не обмежується: він вже давно став визнаним осередком радянського слов'янознавства взагалі, його робота високо оцінюється зарубіжною прогресивною наукою. Головні проблеми, які досліджуються колективом працівників, — це розвиток сучасних слов'янських літератур і питання соціалістичного реалізму, національної традиції і новаторство, літературні взаємини країн соціалістичної співдружності.

Відділ очолює визнаний полоніст доктор філологічних наук Г. Д. Вервес. Він є автором великої кількості статей і монографій, присвячених польсько-українським літературним взаєминам. Загальновідомі такі його великі праці, як «Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70—90-тих років XIX-го ст.» (1957), «Юліуш Словацький і Україна» (1959), «Тарас Шевченко і Польща» (1964). Глибокий знавець в першу чергу української і польської, а також і інших слов'янських літератур, Г. Д. Вервес досліджує контакти між культурами слов'янських народів на широкому історико-мистецькому фоні, вловлюючи саму суть і ритм нашого революційного часу, і цілком логічно приходять до встановлення основних закономірностей літературного процесу в усіх слов'янських країнах. Остання книга вченого — «Максім Рильський в колі слов'янських поетів».

І. Ю. Журавська, авторка таких книг, як «Іван Франко і зарубіжні літератури» (1961), «Леся Українка і зарубіжні літератури» (1963), «Чеський антифашистський роман» (1968), розглядає те чи інше явище української або чеської культури як частину якогось більшого явища, в даному випадку світового мистецького процесу; в кожній національній літературі дослідниця завжди знаходить те, що єднає цю літературу з шляхами світової культури.

Ю. Л. Булаховська («Поезія Юліана Тувіма», 1960; «Прогресивна польська поезія в її зв'язках з російською та українською літературами (1940—1955)», 1964, «Проблематика польської сатири 30—50-х років XX ст.», 1968) свою увагу зосереджує на глибокому естетичному аналізі польської поезії нашого віку, осмисленні в ній різноманітних стилєвих спрямувань.

Інша полоністка — В. П. Ведина — свої монографії присвячує дослідженню польської прози («Польська пролетарська проза міжвоєнного двадцятиліття (1918—1939)», 1965; остання праця — «Проблеми художнього новаторства сучасної польської прози»), причому вивчення художнього світу польських прозаїків вона пов'язує з пристрасним проникненням в моральну атмосферу соціалістичного суспільства. по-філософськи широко підходить до розв'язання важливих етичних проблем нашого часу, що знаходять своє відбиття в польському письменстві.

В. І. Шевчук вже давно є визнаним богемістом в українському слов'янознавстві («Карел Чапек», 1968; «Ярослав Гашек», 1965; «Сатира Петера Карваша», 1969).

Грунтовний знавець чеської і словацької літератур, літературних взаємин чехословацького і українського народів, неабиякий стиліст і майстер пера, В. І. Шевчук виявляє особливий інтерес до аналізу тих літературних жанрів, у яких дійсність творчо «перебудовується», «деформується» в ім'я її глибшого і ефективнішого пізнання (алегорії і утопії К. Чапека, гумор Я. Гашека, сатира П. Карваша і т. ін.). В майбутній своїй праці вчений ставить собі за мету охарактеризувати закономірності в розвитку чеської сатири ХХ-го ст.

Молоді науковці відділу — В. О. Захаржевська («Револьюційна болгарська поезія 30—початку 40-х рр. ХХ-го ст.») і А. В. Горецький («Прежихов Воранц і розвиток «соціального реалізму» в словенській прозі») — основну увагу в своїх роботах звертають на висвітлення перехідних етапів в історії молодой пролетарської літератури (відповідно в Болгарії і в Югославії) — від прямолінійного і декларативного підходу в зображенні дійсності до діалектично глибокого, майстерного її відтворення з позиції соціалістичного ідеалу.

Відділ постійно розширює тематику своєї роботи: в останній час до аспірантури прийняті І. Мегела, що займається угорською соціальною прозою 30-х років (цим самим відділ вийде за рамки вивчення суто слов'янського світу, оскільки предметом його дослідження стане літературний процес в країнах соціалістичної співдружності), і В. Климчук, темою роботи якого є аналіз ідейно-художньої атмосфери в сучасній болгарській літературі.

Тепер працівники відділу беруть участь в підготовці наступних збірників: «Міжнародне значення досвіду взаємодії національних літератур в СРСР і критика буржуазних теорій взаємозв'язку національних літератур» (І. Журавська, Ю. Булаховська) і «Література, стверджуюча соціалістичну дійсність» (про досвід створення образу сучасника в літературах країн соціалістичної співдружності — Г. Вервес, В. Ведіна, А. Горецький та ін.).

На майбутнє (1973—1975 рр.) відділ планує випуск збірника літературних портретів сучасних письменників у країнах соціалістичної співдружності і великої праці, присвяченої українській літературі в її інтернаціональних зв'язках із зарубіжними слов'янськими літературами. Остання праця, звичайно, вимагає творчих зусиль не одного колективу: до неї будуть залучені філологічні сили Києва і Львова. Це ґрунтовне, академічне дослідження повинно стати одним з найвагоміших здобутків українського радянського слов'янознавства в цілому.

Крім всього іншого, відділ, як відомо, випускає з 1958-го року міжвідомчий щорічник «Слов'янське літературознавство і фольклористика», є осередком Українського комітету славістів, співробітники беруть участь в славістичних з'їздах та конференціях міжнародного, союзного та республіканського значення.

Як бачимо, відділ зарубіжних слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР працює плідно, завжди озброєний далекоглядним перспективним баченням, і в цьому причина його успіхів і постійного зростання. Та потреби підвищуються з кожним роком: необхідно готувати кваліфіковані кадри знавців сербської, хорватської, македонської, словацької літератур, зміцнювати науково-культурні зв'язки з країнами соціалістичної співдружності.

Саме в цьому — в тематичному, ідейному розширенні роботи відділу, в зміцненні весторонніх взаємозв'язків з сучасним слов'янським філологічним світом — і полягає запорука дальшого зростання відділу, його творчого розвою.

А. ГОРЕЦЬКИЙ

ШОСТИЙ СЕМІНАР СЛОВЕНСЬКОЇ МОВИ, ЛІТЕРАТУРИ І КУЛЬТУРИ В ЛЮБЛЯНІ (29 червня — 12 липня 1970 р.)

Програма семінару, що організується кожного року Люблянським університетом, розрахована в першу чергу на іноземних словеністів. На цей раз вона відзначалася надзвичайною різноманітністю. Близько 20 доповідей з багатьох питань було представлено до уваги знавців і аматорів словенської культури. Допитливий гість

словенських друзів міг збагатити свої знання з історії країни (Я. Плетерський — «Словенці і плебісцит на Корущі»), соціології (В. Клеменчич — «Проблеми соціальної і просторової мобільності словенців»), мовознавства (Т. Логар — «Південно-західні словенські діалекти і говірки», В. Каленич — «Відміна прикметників в словенській і сербо-хорватській мовах»), фольклористики (В. Водушек — «Словенська корушська народна пісня»), історії філософії (Ф. Єрман — «Філософія в Югославії від 1945-го р.») і т. д. Пристрасно, без академічної холодності виступив Ш. Мікуж з доповіддю про словенську партизанську графіку, підкресливши її вражаючу художню форму і — що важливо — її високий реалізм, героїчну насиченість змісту. Літературознавець Я. Кос у рефераті «Переоцінка середньовіччя» на основі аналізу двох історико-літературних праць («Словенська література» А. Слюдняка і «Історія словенської літератури» П. Погачника) відмітив нові тенденції у вивченні національної середньовічної культури, що проявляються, зокрема, в поглибленому і цілком закономірному інтересі до народної творчості тієї епохи — пісень, балад, романсів тощо.

Найбільше доповідей було присвячено власне історії словенської літератури, причому їх автори підходили до своїх тем проблемно, неописово. Один з керівників Семінару Б. Патерну у доповіді «Історичний і типологічний нарис словенської поезії» охарактеризував еволюцію національного поетичного письменства протягом 150 років — від просвітянського раціоналізму, дидактики, «національного утилітаризму» в першій половині і в середині XIX ст. до філософської заглибленості, вразливої чуттєвості в творчості ліриків пізнішого часу — С. Єнка, представників «модерни» — Жупанчича, Кетте, Мурна-Олександрова — і сучасних майстрів.

Висвітлення теоретичних позицій «модерни» подав Ш. Барбарич у доповіді «Літературно-світоглядні ознаки «модерни». М. Медвед (реферат «Словенський пейзаж в поезії XIX-го ст.») окреслила функцію пейзажу у творчості видатних словенських поетів, починаючи від Водника і кінчаючи Ашкерцем. Ф. Задравець (реферат «Дві словенські поетикни після 1918-го року») говорив про шляхи розвитку двох поетичних індивідуальностей у 20-х роках нашого століття — традиціоналіста Градника і новатора Косовела, про точки їх розходження і зближення. Цікавою, хоч і багато в чому спірною, була доповідь М. Кмецла — «Інформація про сьогодинішній момент в словенській літературі», в якій дослідник намагався пов'язати різноманітні течії в літературі (поряд опинилися і соціально-критичні тенденції, і відверто формалістичні, що кидають виклик тверезому смаку) з специфікою сучасної Югославії, зі всіма соціально-економічними процесами, які відбуваються зараз в югославському суспільному житті.

Семінар загалом залишив у його учасників великі враження і став відмінним прикладом популяризації національної культури, збагачення і зміцнення зв'язків між слов'янськими народами.

А. Г., В. М.

НАШІ АВТОРИ

КИШКІН Л. С. — старший науковий співробітник Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР.

КРІЛЬ К. А. — аспірантка Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького.

КОЛЕССА М. Ф. — професор Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка.

СЕРБІНОВ С. М. — дисертант кафедри зарубіжної літератури Одеського університету.

КУЛИК В. П. — ст. бібліограф Львівської бібліотеки іноземної літератури ім. Ю. Фучика.

ОВСІЙЧУК В. А. — доцент Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва.

АНДЕЛ В. П. — асистент Львівського держуніверситету ім. І. Франка.

ГЕРБІЛЬСЬКИЙ Г. Ю. — професор Львівського держуніверситету ім. Ів. Франка.

МАТИСЯКЕВИЧ З. М. — аспірант Львівського держуніверситету ім. Ів. Франка.

МОТОРНИЙ В. А. — доцент Львівського держуніверситету ім. Ів. Франка.

СЛІЗІНСЬКИЙ Є. — професор, заступник директора Інституту слов'янознавства Польської Академії наук.

ТРОФИМОВИЧ К. К. — доцент Львівського держуніверситету ім. Ів. Франка.

ЛАПІНСЬКА Т. В. — доцент Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка.

КОПИСТЯНСЬКА Н. Х. — доцент Львівського держуніверситету ім. Ів. Франка.

ГОШОВСЬКИЙ В. Л. — викладач Ужгородського держуніверситету.

ЛОЗИНСЬКИЙ І. М. — директор Львівської бібліотеки іноземної літератури ім. Ю. Фучика.

ОХРИМЕНКО О. Г. — доцент Гомельського університету.

ГОРСЬКИЙ І. К. — доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР.

ГОРЕЦЬКИЙ А. В. — молодший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

УРБАНЧИЧ Б. — доцент Люблянського університету (СФРЮ).

ЗМІСТ

СТАТТИ

Л. С. Кишкін (<i>Москва</i>). Графічний цикл М. Алеша «Батьківщина».	3
К. А. Кріль (<i>Київ</i>). До питання про зв'язки Наталії Кобринської з чеськими діячами культури.	17
М. Ф. Колесса (<i>Львів</i>). сторінки з історії українсько-чеських музичних зв'язків	28
С. М. Сербінов (<i>Одеса</i>). Н. Вапцаров і боротьба за соціалістичне мистецтво в Болгарії (30-і роки)	37
В. П. Кулик (<i>Львів</i>). Стефан Жеромський на Україні.	46

ПОВІДОМЛЕННЯ

В. А. Овсійчук (<i>Львів</i>). Майстер трагічних ноктюрнів.	56
В. П. Андел (<i>Львів</i>). Я. А. Коменський і чеська літературна мова.	61
Г. Ю. Гербильський, З. М. Матисякевич (<i>Львів</i>). Зв'язки Я. Головацького з чехами і словаками	68
В. А. Моторний (<i>Львів</i>). До історії західноукраїнсько-словацьких літературних взаємин.	76
Є. Слізінський (<i>Варшава</i>). Владислав III Варненчик як легендарна особа.	81
К. К. Трофимович (<i>Львів</i>). Полівалентність верхньолужицької стандартної мови в період побудови соціалізму.	89
Т. В. Лапинська (<i>Київ</i>). В. І. Ленін і болгарська література (1918—1970 рр.)	101
Б. Урбанчич (<i>Любляна</i>). Словенська мовна культура і новий словник словенської літературної мови.	109

ПУБЛІКАЦІЇ

Н. Х. Копистянська (<i>Львів</i>), В. Л. Гошовський (<i>Ужгород</i>). Листи Івана Ольбрахта 30-х років.	115
---	-----

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

І. М. Лозиський (<i>Львів</i>). Вдалий синтез чеської Ленініани.	131
К. К. Трофимович (<i>Львів</i>). Польсько-лужицькі літературні зв'язки.	134
В. А. Моторний (<i>Львів</i>). Дослідження, присвячені польсько-чеським і польсько-словацьким літературним зв'язкам.	137
О. Г. Охріменко (<i>Гомель</i>). Тарас Шевченко і болгарська література.	138
І. К. Горський (<i>Москва</i>). Д. Ф. Марков. Генезис социалистического реализма.	143

ХРОНІКА

Пам'яті великого педагога.	148
Відділ зарубіжних слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії Наук УРСР	
Шостий семінар словенської мови, літератури і культури в Любляні.	150

1 крб. 30 коп.

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
1971